

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

Μεταπτυχιακή Εργασία
Συγγραφέας: Παναγιώτης Θεοδωρόπουλος
Επιβλέπων Καθηγητής: Χρήστος Παπάζογλου

Μάιος 2010

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ ΤΟ ΚΥΡΙΑΡΧΟ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑ.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΣΜΟΣ VERSUS ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ.....	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ ΤΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΜΠΟΡΙΟ.....	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΤΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΜΠΟΡΙΟ.....	48
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ ΤΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΜΠΟΡΙΟ.....	66
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ.....	82
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ ΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ.....	88
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	96
ΠΗΓΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	98

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εφυλλίζοντας τις σελίδες της οικονομικής ιστορίας, διαπιστώνει κανείς πως τον χρόνο της οικονομίας μετράει ένα εκκρεμές το οποίο άλλοτε κλίνει προς την πλευρά του κρατικού παρεμβατισμού και άλλοτε προς τη μεριά της φιλελευθεροποίησης. Η εναλλαγή αυτή, είναι διαρκής, αλλά ανισοβαρής ως προς την έκταση των χρονικών διαστημάτων που καταλαμβάνει η μία ή η άλλη τάση στο διεθνές οικονομικό στερέωμα.

Από τη σκοπιά του κλάδου της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας, ο παρεμβατισμός-προστατευτισμός στην οικονομία, θεωρείται αντανάκλαση της κρατοκεντρικής ρεαλιστικής θεώρησης των διεθνών σχέσεων στον οικονομικό κόσμο. Ενώ, η επιχειρηματολογία περί οικονομικής φιλελευθεροποίησης εντάσσεται στη φιλελεύθερη διεθνολογική παράδοση. Κάθε θεωρητικό «παράδειγμα» έχει τους υποστηρικτές του. Τόσο οι θεωρητικοί της φιλελεύθερης προσέγγισης του διεθνούς εμπορίου, όσο και οι θιασώτες της κρατοκεντρικής πολιτικής οικονομίας, έχουν μοχθήσει πολύ, δημιουργώντας η κάθε ομάδα ένα σώμα θεωρητικών γνώσεων και επιχειρημάτων σε μια διαχρονική προσπάθεια ισχυρής θεμελίωσης του κάθε «παραδείγματος» και, ει δυνατόν, επικράτησής του επί του αντιπάλου του. Η εργασία αυτή, επιχειρεί μια ανασύνθεση της θεωρίας του διεθνούς εμπορίου πάνω σε πιο πραγματιστικές βάσεις, δηλαδή, κατά τρόπο ώστε αυτή να απεικονίζει πιστότερα το οικονομικό γίνεσθαι.

Οι μεθοδολογικοί άξονες που στηρίζουν την ανάλυση που θα ακολουθήσει είναι η ιστορική και η δομική προσέγγιση. Η ιστορική προσέγγιση δεν θα μπορούσε να λείπει εφόσον τα γεγονότα προσφέρουν χειροπιαστά παραδείγματα για την υποστήριξη της επιχειρηματολογίας. Η δομική, είναι απαραίτητη διότι προσφέρει το αναλυτικό εργαλείο για την εξήγηση των ιστορικών γεγονότων, εφόσον ως δομική θεωρούμε την προσέγγιση στο επίπεδο των πολιτικών αποφάσεων, των θεσμών, των οργανωτικών αλλαγών και των τεχνολογικών μεταβολών. Και οι δύο μαζί, σε μια αρμονική αξεδιάλυτη σύνθεση, αποκρυσταλλώνονται τελικά σε μία δυναμική προσέγγιση του υπό εξέταση αντικειμένου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της ρεαλιστικής προσέγγισης των διεθνών σχέσεων η αναγνώριση της άναρχης δόμησης του διεθνούς συστήματος, δηλαδή της απουσίας μιας υπέρτερης των κρατών κανονιστικής αρχής στο διεθνή χώρο, καθώς επίσης και του πολιτικού κατακερματισμού του διεθνούς συστήματος σε αυτόνομες συλλογικές οντότητες-τα κράτη, που συνιστούν τους κύριους (αλλά και κυρίαρχους) δρώντες του. Τα τρία βασικά στοιχεία τα οποία ταυτίζονται με τον ρεαλισμό είναι ο κρατισμός, η επιβίωση και η αυτοβοήθεια. «Ο κρατισμός είναι ο όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει την ιδέα του κράτους ως το νόμιμο εκπρόσωπο της συλλογικής θέλησης του λαού»¹. Εφόσον το κράτος είναι ο νόμιμος εκπρόσωπος του λαού, νομιμοποιείται ως βασική του υποχρέωση η φροντίδα για την επιβίωση του λαού σε ένα διεθνές περιβάλλον, η κατάσταση του οποίου χαρακτηρίζεται ως «φυσική» με την έννοια της απουσίας ενός συμβολαίου μεταξύ των μελών-κρατών του διεθνούς συστήματος. Δηλαδή πρόκειται για μια κατάσταση προ-συμβατική σε αντιδιαστολή με την θέσμιση βάσει κοινωνικού συμβολαίου της ενδοκρατικής κοινωνίας. Η συλλογιστική αυτή, νομιμοποιεί με τη σειρά της το τρίτο βασικό στοιχείο του ρεαλισμού, δηλαδή την καταφυγή του κράτους, προκειμένου να εξασφαλίσει τα συμφέροντα των πολιτών του, στην αυτοβοήθεια. «Η αυτοβοήθεια είναι η αρχή της δράσης σε ένα αναρχικό σύστημα όπου δεν υπάρχει παγκόσμια κυβέρνηση. Σύμφωνα με το Ρεαλισμό, ο κάθε κρατικός παράγοντας είναι υπεύθυνος για να διασφαλίσει την ευημερία και την επιβίωση του δικού του κράτους»². Ακριβώς πάνω σε αυτή την αντίληψη εδράζεται η πρακτική των κρατών να καταφεύγουν στον προστατευτισμό-παρεμβατισμό για να προσπορισθούν μεγαλύτερα οφέλη από τις εμπορικές συναλλαγές τους με άλλα κράτη. Έτσι, «υπό συνθήκες “φυσικής κατάστασης” όπου ισχύει η αρχή της αυτοβοήθειας, κάθε πολιτική οντότητα αποβλέπει στη διασφάλιση του συμφέροντος επιβίωσης και αγωνίζεται γι’ αυτό αενάως»³. Αυτή η λακωνική διαπίστωση εξηγεί τη διαρκή

---

¹ Tim Dunne & Brian C. Shmidt: σε John Bailys & Steve Smith, Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής, σ. 232, Επίκεντρο, 2007.

² Dunne & Shmidt: σε Bailys & Smith, σ. 233.

³ Παναγιώτης Ήφαιστος, Ιστορία, Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων, σ. 172, Ποιότητα, 1999.

επιστροφή του οικονομικού προστατευτισμού με διάφορους μανδύες και τη συνακόλουθη φιλολογία περί νεοπαρεμβατισμού.

Από την άλλη πλευρά, η φιλελεύθερη θεώρηση των διεθνών σχέσεων αποδέχεται την άναρχη δόμηση του διεθνούς συστήματος, αλλά αντί για την εγωιστική συμπεριφορά των κρατών, προτάσσει τη δυνατότητα ομαλής και ειρηνικής διευθέτησης των διεθνών σχέσεων μέσα από τη διεθνή συνεργασία και οικονομική συνδιαλλαγή. Μάλιστα, η προώθηση και ανάπτυξη των διεθνών εμπορικών σχέσεων κατέχουν περίοπτη θέση στη φιλελεύθερη διεθνολογική προσέγγιση ως αποφασιστικής σημασίας για την οικοδόμηση διεθνούς ειρήνης. Θεωρείται πως η διεθνής εμπορική συνδιαλλαγή και γενικότερα η οικονομική αλληλεξάρτηση των εθνικών οικονομιών, προλειαίνουν το έδαφος για έναν ειρηνικότερο κόσμο. Συνεπώς το άνοιγμα των εθνικών αγορών και η απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου έχουν διττό όφελος. Αφενός την οικοδόμηση της ειρήνης, αφετέρου την ορθολογικότερη αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πόρων των χωρών μέσα από την εξειδίκευση βάσει του συγκριτικού πλεονεκτήματος κάθε χώρας και συνακόλουθα την αύξηση της ευημερίας των λαών του κόσμου. Θα λέγαμε ότι στο σκεπτικό αυτό αποκρυσταλλώνεται μια σχεδόν ιδανική κατάσταση που στη φιλελεύθερη κοσμοθεωρία συμπυκνώνεται στη φράση «αρμονία των συμφερόντων». Μάλιστα, στην Πολιτική Οικονομία, η φιλελεύθερη προσέγγιση του διεθνούς εμπορίου έτυχε αυστηρής επιστημονικής επεξεργασίας από γίγαντες της οικονομικής σκέψης, όπως τον Adam Smith και ιδιαίτερος τον David Ricardo, αλλά και από μεταγενέστερους οικονομολόγους, ώστε κατέστη το κυρίαρχο θεωρητικό υπόδειγμα, χωρίς βεβαίως να καταφέρει να αποφύγει τα –ομολογουμένως όχι αστήρικτα- βέλη της κριτικής.

Κλείνοντας το εισαγωγικό μας σημείωμα, κρίνουμε απαραίτητο να επισημάνουμε τη θεμελιώδη διαφορά αντίληψης μεταξύ ρεαλισμού και φιλελευθερισμού για τα δυνητικά κέρδη από τη διεθνή συνεργασία και κατ' επέκταση από τις διεθνείς εμπορικές σχέσεις. Βασική συνιστώσα του φιλελευθερισμού είναι η πεποίθηση περί αποκόμισης απόλυτων κερδών από τη διεθνή συνδιαλλαγή, δηλαδή η αντίληψη πως από τη συμμετοχή των κρατών στη διεθνή συνεργασία και το διεθνές εμπόριο προκύπτουν οφέλη για όλα τα εμπλεκόμενα μέρη. Ωστόσο, ο ρεαλισμός τηρώντας επιφυλακτικότερη στάση, υποστηρίζει πως τα κράτη, ερχόμενα σε διεθνή συνδιαλλαγή ενδιαφέρονται πρωτίστως για τα σχετικά κέρδη που μπορεί να

προκύψουν από αυτή. Με άλλα λόγια, για το ποιος αποκομίζει μεγαλύτερο όφελος σε σχέση με τα αντισυμβαλλόμενα μέρη. Αν μάλιστα εντάξουμε σ' αυτή τη συλλογιστική το στοιχείο του πολιτικού κατακερματισμού του διεθνούς χώρου σε πολλές ξεχωριστές αυτόνομες συλλογικές οντότητες που ενδιαφέρονται για την επιβίωση και την ευημερία των λαών τους, καθώς επίσης και τις οικονομικές και τεχνολογικές δυνάμεις οι οποίες δρουν καταλυτικά ως προς τη «μετανάστευση» του συγκριτικού πλεονεκτήματος από χώρα σε χώρα, τότε η διαπάλη –θεωρητική και κυρίως πρακτική- μεταξύ φιλελευθερισμού και προστατευτισμού, αποκτά άλλες διαστάσεις.

Η εργασία αυτή συμπεριρίζεται την άποψη του Douglass North πως «ακόμα και στο σύγχρονο κόσμο, τον γεμάτο με τεράστιες ποσότητες πληροφοριών, η ικανότητα των επιστημόνων να αναπτύξουν ξεκάθαρες μεθόδους ελέγχου των περίπλοκων και ευρείας κλίμακας υποθέσεων, που ενέχονται στην ερμηνεία των διαχρονικών μεταβολών, είναι πολύ περιορισμένη. Ως εκ τούτου, οι εναλλακτικές ερμηνείες τείνουν να φέρουν ένα βαρύ ιδεολογικό φορτίο»⁴. Συνεπώς, «στο βαθμό που δεν υπάρχει η δυνατότητα καταληκτικού ελέγχου των ανταγωνιζόμενων ερμηνειών, θα υπάρχουν διάφορες επιστημονικές ερμηνείες του παρελθόντος – και θεωρίες για την ερμηνεία του παρόντος»⁵. Αν και οι δύο διαφορετικές προσεγγίσεις των διεθνών σχέσεων και κατ' επέκταση του διεθνούς εμπορίου, δεν είναι απαλλαγμένες από το ιδεολογικό στοιχείο, εντούτοις «η εισαγωγή της έννοιας της ιδεολογίας δεν μειώνει την ικανότητα της οικονομικής θεωρίας να είναι επιστημονική, με την έννοια ότι παράγει διαψεύσιμους ελέγχους αντιμαχόμενων υποθέσεων»⁶. Έτσι, παρά τους περιορισμούς που αναφέρθηκαν, η εργασία αυτή, στο πλαίσιο της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας, θα εξετάσει κριτικά τη δυναμική των αντιμαχόμενων υποθέσεων, ώστε να προβεί, όπως ήδη αναφέρθηκε, στην ανασύνθεση της θεωρίας του διεθνούς εμπορίου, προκειμένου να διατυπωθεί –τουλάχιστον ως προς τους βασικούς της άξονες- μια ερμηνεία τόσο του παρελθόντος, όσο κυρίως, του παρόντος.

---

⁴ Douglass C. North, Δομή και Μεταβολές στην Οικονομική Ιστορία, σ. 99, Κριτική, 2000.

⁵ North, σ. 99.

⁶ North, σ. 103,

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΤΟ ΚΥΡΙΑΡΧΟ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑ

Θα εξετάσουμε τώρα, το φιλελεύθερο παράδειγμα του διεθνούς εμπορίου. Πρόκειται για το κυρίαρχο θεωρητικό υπόδειγμα, που οικοδομήθηκε τόσο από τους θεμελιωτές της Πολιτικής Οικονομίας, όσο και από τους πνευματικούς επιγόνους τους, οι οποίοι συνέχισαν την ανέγερση του φιλελεύθερου θεωρητικού εποικοδομήματος.

Ο «πατέρας» της οικονομικής επιστήμης, Adam Smith, υποστήριξε πως οι διάφορες χώρες πρέπει να εξειδικεύονται στην παραγωγή αγαθών, για τα οποία έχουν απόλυτο πλεονέκτημα, δηλαδή διαθέτουν την ικανότητα, λόγω προικοδότησής τους από τη φύση με τους απαραίτητους πόρους ή λόγω κατοχής της τεχνογνωσίας, να τα παράγουν οικονομικότερα από τις άλλες χώρες. Επειδή πολλές φορές, γεωλογικοί, κλιματολογικοί ή άλλοι φυσικοί παράγοντες, αλλά και άλλοτε το χαμηλό επίπεδο τεχνολογίας, δεξιοτήτων και γνώσεων, εμποδίζουν τις χώρες να παράγουν κάποια προϊόντα ολοσχερώς ή με οικονομικά αποτελεσματικό τρόπο, θα πρέπει αυτές να τα προμηθευτούν από το διεθνές εμπόριο. Ο Smith παρομοιάζει τη χώρα που δεν μπορεί να παράγει όλα τα προϊόντα μόνη της και γι αυτό το λόγο καταφεύγει στο διεθνές εμπόριο, με τον συνετό άνθρωπο ο οποίος δεν προσπαθεί να παράγει όλα τα αγαθά που του χρειάζονται, αλλά τα προμηθεύεται με μικρότερο κόστος από άλλους παραγωγούς. Βέβαια, στο επιχείρημα του Smith κατά το οποίο παραλληλίζει το μεμονωμένο άτομο ή την οικογένεια με το κράτος, μπορεί κανείς να ανιχνεύσει την πλάνη της σύνθεσης*. Έτσι, ο Galbraith υπογραμμίζει πως «η σοφή κρατική πολιτική σε όλες τις ποικίλες ανάγκες και την πολυπλοκότητά της δεν συμφωνεί κατ' ανάγκην με τους κανόνες που διέπουν ακόμη και την πιο σοφή και την πιο συνετή οικογένεια»⁷.

---

* Μερικές φορές υποθέτουμε ότι αυτό που ισχύει για το μέρος ενός συστήματος, ισχύει και για το όλο. Ωστόσο, στην Οικονομική, συχνά διαπιστώνουμε ότι το όλο είναι διαφορετικό από το άθροισμα των μερών του. Όταν υποθέτουμε ότι αυτό που είναι αληθές για το μέρος είναι αληθές και για το όλο, διαπράττουμε την πλάνη ή αλλιώς το σφάλμα της σύνθεσης.

⁷ John Kenneth Galbraith, *Μια σφαιρική άποψη για την οικονομία. Μια κριτική εξιστόρηση*, σ. 91, Παπαζήσης 2001.

Ας συνεχίσουμε όμως με τη γενικότερη οπτική του Smith πάνω στο διεθνές εμπόριο. Ο Smith εστιάζει στα οφέλη που προκύπτουν για τις χώρες από το διεθνές εμπόριο, καθώς όχι μόνο απολαμβάνουν περισσότερα προϊόντα, αλλά και φθηνότερα, καθώς η διεύρυνση της αγοράς από το εθνικό στο διεθνές επίπεδο, ενθαρρύνει τον διεθνή καταμερισμό της εργασίας και την εξειδίκευση, με συνέπεια τόσο την αύξηση του όγκου της παραγωγής όσο και τη μείωση του κόστους της, λόγω της επίτευξης οικονομιών κλίμακας. Το σκεπτικό του διακρίνεται από λογική αλληλουχία και μπορεί να συμπυκνωθεί ως εξής: α) Με το διεθνές εμπόριο διοχετεύονται τα πλεονάσματα της οικονομίας και λόγω της επέκτασης της αγοράς και του καταμερισμού της εργασίας, το συνολικό παραγόμενο προϊόν όλων των χωρών που συμμετέχουν, θα αυξηθεί. β) Είναι συμφέρον για μια χώρα να εισάγει αγαθά που παράγει “ακριβότερα” στο εσωτερικό και να εξάγει αγαθά που παράγονται “ακριβότερα” στο εξωτερικό⁸. Έτσι λοιπόν, οι διάφορες χώρες πρέπει να εξειδικεύονται στην παραγωγή αγαθών για τα οποία έχουν απόλυτο πλεονέκτημα, διαθέτουν δηλαδή την ικανότητα λόγω προικοδότησής τους από τη φύση με τους απαραίτητους πόρους ή λόγω κατοχής της τεχνογνωσίας, να τα παράγουν οικονομικότερα από τις άλλες χώρες.

Αν και είναι αξιοθαύμαστη η σύλληψη των ωφελειών από το άνοιγμα των χωρών στο διεθνές εμπόριο, εντούτοις η σκέψη του ελέγχεται για στατικότητα όσον αφορά την καθήλωση μιας χώρας σε συγκεκριμένο τομέα παραγωγής με βάση την αρχική της εξειδίκευση και την φυσική της προικοδότηση. Έτσι, προκαλεί έκπληξη στον σύγχρονο αναγνώστη, η πεποίθησή του πως οι Ηνωμένες Πολιτείες έπρεπε να εξακολουθήσουν να εξειδικεύονται στην παραγωγή αγροτικών προϊόντων ενώ η τυχόν μεταστροφή τους προς τη μεταποίηση θα επιβράδυνε ή ακόμα και θα εμπόδιζε την αύξηση του εθνικού τους προϊόντος και της ευημερίας τους. Γράφει χαρακτηριστικά: «Η κύρια αιτία της ταχύρρυθμης προόδου των αμερικανικών μας αποικιών προς τον πλούτο και τα μεγαλεία υπήρξε το γεγονός ότι το σύνολο των κεφαλαίων τους απασχολήθηκε εξ αρχής στην αγροτική οικονομία... Αν οι Αμερικανοί σταματούσαν, με κάποιο τέχνασμα, ή με βίαιο τρόπο, τις εισαγωγές ευρωπαϊκών προϊόντων μανιφακτούρας και προσέφεραν, μ' αυτόν τον τρόπο, ένα μονοπώλιο στους συμπατριώτες τους που παράγουν αυτά τα προϊόντα,

---

⁸ Σταύρος Δρακόπουλος & Αναστάσιος Καραγιάννης, Ιστορία της οικονομικής σκέψης: μια επισκόπηση, σ. 89-90, Κριτική, 2003.

παρεκτρέποντας έτσι προς αυτό το είδος απασχόλησης ένα μεγάλο μέρος του σημερινού τους κεφαλαίου, θα επιβράδυναν, αντί να επιταχύνουν, την περαιτέρω αύξηση της αξίας του ετήσιου προϊόντος τους, και θα εμπόδιζαν, αντί να ευνοήσουν την πορεία της χώρας τους προς τον πλούτο και το μεγαλείο. Τα πράγματα θα ήταν ακόμα χειρότερα αν επιχειρούσαν να αποκτήσουν το μονοπώλιο ολόκληρου του εξωτερικού εμπορίου»⁹. Αν και εν μέρει δικαιολογείται ο φόβος του Smith για τη διαστρέβλωση της ορθής αξιοποίησης του κεφαλαίου από την εκτροπή εμπορίου που μπορούν να δημιουργήσουν προστατευτικές παρεμβάσεις και μονοπωλιακές πρακτικές, εντούτοις η ιστορική ανάδειξη των ΗΠΑ σε βιομηχανική δύναμη, αποδεικνύει τη δυνατότητα, βάσει καθορισμένων πολιτικών, μιας χώρας, να αποκτήσει εξειδίκευση και πλεονέκτημα στην παραγωγή προϊόντων, που προηγουμένως αποκτούσε μέσω εμπορικής ανταλλαγής με άλλη χώρα, ήδη εξειδικευμένη στα συγκεκριμένα προϊόντα. Παρέβλεψε λοιπόν τη βασική θεώρηση – και κυρίως εφαρμοζόμενη πρακτική- του κρατοκεντρικού ρεαλισμού, σύμφωνα με την οποία τα κράτη αγωνίζονται αενάως, όπως αναφέρθηκε ήδη στην εισαγωγή μας, για την εξασφάλιση των συμφερόντων τους και της ευημερίας τους.

Τι θα γινόταν όμως στην περίπτωση που μία χώρα είχε το απόλυτο πλεονέκτημα έναντι μιας άλλης σε όλα τα προϊόντα; Μήπως θα έπρεπε να σταματήσει τότε η εμπορική ανταλλαγή μεταξύ των δύο χωρών, αφού βάσει του απόλυτου πλεονεκτήματος, το μεταξύ τους εμπόριο θα ήταν επωφελές μόνο για τη χώρα που παρήγε όλα τα προϊόντα με χαμηλότερο κόστος; Η διαφωνία του David Ricardo ως προς την αδυναμία πραγματοποίησης αμοιβαία επωφελούς εμπορίου, λόγω κατοχής του απόλυτου πλεονεκτήματος σε όλα τα προϊόντα από μία χώρα, εδραζόταν στην εκ μέρους του ανάπτυξη της έννοιας του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Επρόκειτο σίγουρα για μία καινοτόμο σύλληψη, η οποία άνοιγε τον δρόμο για τη δημιουργία εμπορίου ακόμη και όταν μία χώρα είχε το απόλυτο πλεονέκτημα σε όλα τα προϊόντα.

Στο διάσημο πλέον παράδειγμά του, η Αγγλία παράγει ακριβότερα και τα δύο προϊόντα που υποτίθεται πως αποτελούν το εμπόριό της με την Πορτογαλία. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιεί 100 εργάτες για την παραγωγή υφάσματος και 120 για

---

⁹ Adam Smith, Έρευνα για τη Φύση και τις Αιτίες του Πλούτου των Εθνών (Βιβλία I & II), II. v, σ. 494-495, Ελληνικά Γράμματα, 2000.

την παραγωγή κρασιού σε ένα χρόνο. Από την άλλη, μας λέει πως «για την παραγωγή κρασιού στην Πορτογαλία μπορεί να απαιτείται η εργασία 80 ανδρών για ένα χρόνο και για την παραγωγή υφάσματος στην ίδια χώρα μπορεί να απαιτείται η εργασία 90 ανδρών για το ίδιο χρονικό διάστημα. Είναι, επομένως, προς το συμφέρον της να εξάγει κρασί και να παίρνει ως αντάλλαγμα ύφασμα. Η ανταλλαγή αυτή θα μπορούσε να διενεργηθεί παρά το γεγονός ότι το αγαθό που εισάγεται στην Πορτογαλία θα μπορούσε να παραχθεί εκεί με λιγότερη εργασία παρά στην Αγγλία. Αν και θα μπορούσε να παραχθεί το ύφασμα με την εργασία 90 ανδρών [ενν. από την Πορτογαλία], θα το εισαγάγει από μια χώρα όπου απαιτείται η εργασία 100 ανδρών [ενν. την Αγγλία] για την παραγωγή του, επειδή θα ήταν προς το συμφέρον της μάλλον να χρησιμοποιήσει το κεφάλαιό της στην παραγωγή κρασιού, με το οποίο θα αποκτούσε περισσότερο ύφασμα από την Αγγλία από ό,τι θα μπορούσε η ίδια να παραγάγει μεταφέροντας ένα μέρος του κεφαλαίου της από τις αμπελοκαλλιέργειες στην παραγωγή υφάσματος. Η Αγγλία λοιπόν, θα έδινε το προϊόν της εργασίας 100 ανδρών για να πάρει ως αντάλλαγμα το προϊόν της εργασίας 80 ανδρών»¹⁰. Με ποιον τρόπο ωφελούνται οι δύο χώρες; «Η Αγγλία εξοικονομεί το ισοδύναμο 20 ωρών εργασίας, εισάγοντας κρασί, γιατί η απόκτηση κρασιού με την παραγωγή του στην εγχώρια οικονομία θα της κόστιζε 120 ώρες εργασίας. Παρόμοια, η Πορτογαλία ανταλλάσσοντας μια μονάδα κρασιού με μια μονάδα ρούχων, θα εξοικονομήσει 10 ώρες εργασίας εισάγοντας ρούχα αντί να τα παράγει η ίδια. Και οι δύο χώρες επομένως έχουν όφελος από την εξειδίκευση και την ανταλλαγή, επειδή η Αγγλία μπορεί να αποκτήσει περισσότερο κρασί ανά ώρα εργασίας όταν το εισάγει αντί να το παράγει η ίδια και η Πορτογαλία μπορεί να αποκτήσει περισσότερα ρούχα ανά μονάδα εργασίας όταν τα εισάγει αντί να τα παράγει η ίδια»¹¹. Η συλλογιστική επομένως που προσδιορίζει το αμοιβαίο όφελος από το διεθνές εμπόριο είναι πως «οι δύο χώρες μπορούν να κερδίσουν από την εξειδίκευση και το μεταξύ τους εμπόριο διότι η Αγγλία έχει μικρότερη επιβάρυνση κόστους στο ύφασμα και όχι στο κρασί. Με άλλα λόγια, η Αγγλία έχει συγκριτικό πλεονέκτημα στο ύφασμα, και η Πορτογαλία έχει συγκριτικό πλεονέκτημα στο κρασί»¹². Επομένως, «κάτω από την αρχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος οι χώρες θα εξειδικευθούν και θα παράγουν το

---

¹⁰ David Ricardo, Αρχές Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας, σ. 135-136, Παπαζήσης, 2002.

¹¹ Ingrid Hahne Rima, Ιστορία της Οικονομικής Ανάλυσης, Α' τόμος, σ. 240, Gutenberg, 1988.

¹² Theodore Cohn, Διεθνής Πολιτική Οικονομία, σ. 319, Gutenberg, 2009.

αγαθό που έχει το μικρότερο εναλλακτικό κόστος, δηλαδή των μονάδων του ενός αγαθού που πρέπει να χαθούν για να παραχθεί μια μονάδα του άλλου αγαθού»¹³.

Το υπόδειγμα του Ricardo βασίζεται σε τέσσερις παραδοχές, οι οποίες είναι οι ακόλουθες¹⁴:

1^{ov}) Η αξία των αγαθών προσδιορίζεται από την ποσότητα εργασίας που ενσωματώνεται στο καθένα.

2^{ov}) Ο συντελεστής «εργασία» έχει απόλυτη κινητικότητα στο εσωτερικό κάθε χώρας αλλά δεν μπορεί να μετακινηθεί μεταξύ χωρών.

3^{ov}) Το κατά μονάδα κόστος παραγωγής των αγαθών είναι σταθερό.

4^{ov}) Οι δαπάνες παραγωγής των αγαθών καθορίζουν τις τιμές τους και μάλιστα με ελεύθερο ανταγωνισμό οι τιμές ισούνται με τις δαπάνες παραγωγής.

Ωστόσο, πολύ σωστά έχει επισημανθεί πως η υπόθεση του Ricardo «ότι το συγκριτικό πλεονέκτημα είναι αποτέλεσμα μόνο των διαφορών στην παραγωγικότητα της εργασίας, είναι πολύ περιοριστική. Το συγκριτικό πλεονέκτημα είναι αποτέλεσμα και άλλων παραγωγικών συντελεστών όπως το κεφάλαιο και οι φυσικοί πόροι»¹⁵. Την παραδοχή αυτή έλαβαν υπόψη τους οι Eli Hecksher και Bertil Ohlin. Η θεωρία των Hecksher-Ohlin (H-O) διατυπώνεται συνήθως σε όρους δύο συντελεστών, δηλαδή κεφαλαίου και εργασίας, και βασίζεται στις ακόλουθες υποθέσεις:

1^{ov}) Δεν υπάρχουν μεταφορικά κόστη ή άλλοι φραγμοί για το εμπόριο¹⁶ [αυτό σημαίνει ότι οι τιμές των εμπορευμάτων σε συνθήκες εμπορίου θα είναι ίδιες και στις δύο χώρες] και οι συντελεστές της παραγωγής δεν μετακινούνται από χώρα σε χώρα¹⁷.

---

¹³ Δρακόπουλος & Καραγιάννης, σ. 124.

¹⁴ Γεώργιος Κώττης & Αθηνά Πετράκη-Κώττη, Σύγχρονα Οικονομικά Θέματα, σ. 37, Παπαζήσης, 1995.

¹⁵ Cohn, σ. 320.

¹⁶ Bo Sodersten, σε: Κωστής Βαϊτσος & Αχιλλέας Μητσός (επιμ.), Διεθνής Οικονομική: Κείμενα Ανάλυσης και Πολιτικής, σ. 51, Σύγχρονα Θέματα, 1983.

¹⁷ Ευάγγελος Πουρναράκης, Διεθνής Οικονομική: Μία εισαγωγική προσέγγιση, σ. 307, Αθήνα 2004.

2^{ov}) Υπάρχει πλήρης απασχόληση των παραγωγικών συντελεστών και επικρατεί τέλειος ανταγωνισμός τόσο στην αγορά των εμπορευμάτων όσο και στην αγορά των συντελεστών¹⁸ [αυτό σημαίνει ότι οι συντελεστές της παραγωγής θα κατανεμηθούν κατά τρόπο άριστο].

3^{ov}) Οι συντελεστές της παραγωγής είναι της ίδιας ποιότητας και στις δύο χώρες¹⁹ και οι συναρτήσεις παραγωγής των ίδιων αγαθών σε διαφορετικές χώρες είναι ομοιογενείς πρώτου βαθμού²⁰ (αυτό σημαίνει ότι η συνάρτηση παραγωγής είναι τέτοια ώστε αν οι εισροές αυξάνονται κατά μια ορισμένη αναλογία, και η παραγωγή θα αυξηθεί κατά την ίδια αναλογία²¹. Δηλαδή, αν π.χ. η εργασία και το κεφάλαιο διπλασιαστούν, θα διπλασιαστεί και η παραγωγή. Αν η εργασία και το κεφάλαιο αυξηθούν κατά 10%, η παραγωγή θα αυξηθεί επίσης κατά 10% κοκ). [Δοσμένες ποσότητες συντελεστών θα έδιναν την ίδια ποσότητα αγαθών και στις δύο χώρες. Οι καμπύλες ισοπαραγωγής για ένα συγκεκριμένο προϊόν θα είναι ίδιες σε διαφορετικές χώρες²²].

4^{ov}) Η παραγωγή διαφορετικών αγαθών απαιτεί διαφορετικές εντάσεις στους συντελεστές παραγωγής²³. Αυτή η υπόθεση σημαίνει ότι στους δύο βιομηχανικούς κλάδους χρησιμοποιούνται διαφορετικές τεχνικές παραγωγής. Επομένως, τα παραγόμενα αγαθά μπορούν να ταξινομηθούν σε εντάσεως κεφαλαίου και εντάσεως εργασίας ανάλογα με τον βαθμό έντασης καθενός από τους παραγωγικούς συντελεστές που απαιτείται για την παραγωγή τους²⁴.

5^{ov}) Οι συναρτήσεις παραγωγής διαφέρουν μεταξύ εμπορευμάτων αλλά είναι ίδιες για το ίδιο αγαθό και στις δύο χώρες²⁵. Δηλαδή, το ίδιο αγαθό παράγεται με την ίδια τεχνική και στις δύο χώρες²⁶. Αυτή είναι μια πολύ τολμηρή υπόθεση γιατί

---

¹⁸ Sodersten, σε: Βαΐτσος & Μητσός, σ. 51.

¹⁹ Πουρναράκης, σ. 303.

²⁰ Sodersten, σε: Βαΐτσος & Μητσός, σ. 51-52.

²¹ Sodersten, σε: Βαΐτσος & Μητσός, σ. 38.

²² Πουρναράκης, σ. 303.

²³ Πουρναράκης, σ. 303.

²⁴ Πουρναράκης, σ. 303, & Sodersten, σε: Βαΐτσος & Μητσός, σ. 52.

²⁵ Πουρναράκης, σ. 303.

²⁶ Sodersten, σε: Βαΐτσος & Μητσός, σ. 52.

σημαίνει ότι η γνώση διαχέεται ελεύθερα, δηλαδή, οι καλύτερες τεχνικές της παραγωγής στον κόσμο είναι γνωστές σε όλους²⁷.

Σύμφωνα με τη θεωρία H-O, μια χώρα θα πρέπει να εξειδικευτεί στην παραγωγή εκείνου του προϊόντος, που η παραγωγή του απαιτεί σχετικά μεγάλες ποσότητες από τον συντελεστή που διαθέτει σε σχετική επάρκεια. Είναι βασικό όχι απλώς να διαθέτει μεγαλύτερες ποσότητες π.χ. κεφαλαίου από την άλλη χώρα, αλλά θα πρέπει να γνωρίζουμε και τις ποσότητες του συντελεστή «εργασία» και στις δύο χώρες. Δηλαδή, αυτό που μας ενδιαφέρει είναι η σχετική επάρκεια, δηλαδή ο λόγος κεφαλαίου/εργασίας στις δύο χώρες, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι η σχετική ανεπάρκεια ενός συντελεστή σε μία χώρα, θα έχει ως συνέπεια η τιμή του να είναι σχετικά υψηλή, ως προς την τιμή δηλαδή των άλλων συντελεστών²⁸.

Πάντως, οι παραδοχές της θεωρίας H-O περί πλήρους απασχόλησης των συντελεστών στις δύο χώρες, τέλειου ανταγωνισμού κλπ, ώστε να υπάρξει εξίσωση των τιμών των συντελεστών στις δύο χώρες, απέχουν πολύ από την πραγματικότητα. Έτσι, «ο Ohlin στην αρχική του εργασία μίλησε [απλώς] για την *τάση** των τιμών των παραγωγικών συντελεστών να εξισωθούν»²⁹. Περαιτέρω, όταν επεκτείνουμε το συγκεκριμένο μοντέλο με την προσθήκη επιπλέον χωρών, αγαθών ή παραγωγικών συντελεστών, ανακύπτουν προβλήματα, όπως³⁰: Όταν προσθέτουμε μια τρίτη χώρα, οι μεν αρχικές δύο θα εξειδικευτούν σε έναν από τους δύο παραγωγικούς συντελεστές (κεφάλαιο ή εργασία), είναι όμως ασαφές σε αγαθά εντάσεως τίνος παραγωγικού συντελεστή θα εξειδικευτεί η τρίτη. Εξάλλου, όταν προσθέτουμε αγαθά ή και παραγωγικούς συντελεστές ταυτόχρονα, το μοντέλο H-O γίνεται ακόμη πιο ασαφές.

«Οικοδομώντας» τώρα «πάνω στη θεωρία Heckscher-Ohlin, δύο αμερικανοί οικονομολόγοι (ο Wolfgang Stolper και ο Paul Samuelson) ανέπτυξαν τη θεωρία Stolper-Samuelson, που δίνει κάποια ερμηνεία στο ερώτημα γιατί κάποιες εγχώριες ομάδες προσανατολίζονται στο ελεύθερο εμπόριο και άλλες είναι περισσότερο προστατευτικές. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου

---

²⁷ Sodersten, σε: Βαΐτσος & Μητσός, σ. 52.

²⁸ Πουρναράκης, σ.304.

* Υπογράμμιση του γράφοντος.

²⁹ Πουρναράκης, σ. 307.

³⁰ Peter Kenen, Διεθνής Οικονομική, Α' τόμος, σ. 130-133, Παπαζήσης, 1999.

ωφελεί τους παραγωγικούς συντελεστές που βρίσκονται σε αφθονία και βλάπτει τους συντελεστές που βρίσκονται σε στενότητα... Οι ιδιοκτήτες παραγωγικών συντελεστών που βρίσκονται σε αφθονία, συνεπώς υποστηρίζουν το περισσότερο ελεύθερο εμπόριο ενώ οι ιδιοκτήτες των συντελεστών που βρίσκονται σε στενότητα αντιτίθενται... Η θεωρία Stolper-Samuelson έχει επίσης ενδιαφέρον γιατί επισημαίνει την πολιτική πραγματικότητα ότι προκύπτουν και νικητές και ηττημένοι από το περισσότερο ελεύθερο εμπόριο»³¹. Ωστόσο, αξίζει να σημειώσουμε πως οι φιλελεύθερες θεωρίες αδυνατούν να ερμηνεύσουν την ανάπτυξη του ενδοκλαδικού εμπορίου. «Για παράδειγμα, η υπόθεση Hecksher-Ohlin ότι το εμπόριο είναι επωφελές μεταξύ κρατών με διαφορετικά επίπεδα παραγωγικών συντελεστών δεν εξηγεί επαρκώς το ενδοκλαδικό εμπόριο, το οποίο προκαλείται μεταξύ αναπτυγμένων χωρών με παρόμοια επίπεδα παραγωγικών συντελεστών... Η θεωρία Stolper-Samuelson δεν μπορεί να εφαρμοστεί εξίσου ικανοποιητικά στο ενδοκλαδικό εμπόριο. Είναι μάλλον δύσκολο να βρει κανείς ιδιοκτήτες σπάνιων παραγωγικών συντελεστών να αντιτίθενται στο ενδοκλαδικό εμπόριο, το οποίο διεξάγεται συνήθως μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών με παρόμοια επίπεδα παραγωγικών συντελεστών και σε προϊόντα που χρησιμοποιούν παρόμοιες εντάσεις συντελεστών. Έτσι, οι εμπορικές διαπραγματεύσεις υπήρξαν περισσότερο επιτυχείς σε βιομηχανικά προϊόντα με τα οποία οι αναπτυγμένες χώρες κάνουν ενδοκλαδικό εμπόριο»³².

Παρακολουθώντας την ανέγερση του φιλελεύθερου οικοδομήματος για το διεθνές εμπόριο, παρατηρούμε ότι αυτό διακρίνεται από μία μηχανιστική αντίληψη αυτόματης προσαρμογής των διαφόρων χωρών στον διεθνή καταμερισμό των έργων, βάσει των συγκριτικών τους πλεονεκτημάτων. Έτσι, αναφέραμε προηγουμένως ως βασική υπόθεση της θεώρησής μας ότι το κατά μονάδα κόστος παραγωγής κάθε αγαθού στην κάθε χώρα παραμένει σταθερό άσχετα από την ποσότητα του αγαθού που παράγεται. Αυτή η υπόθεση έγινε χάριν απλούστευσης και δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Στην πράξη, ισχύει ο νόμος του αυξανόμενου κόστους. Δηλαδή, όταν αυξάνεται η παραγωγή, αυξάνεται και το κατά μονάδα κόστος. Η δικαιολογητική βάση αυτού του γεγονότος είναι πως οι παραγωγικοί συντελεστές δεν είναι το ίδιο κατάλληλοι για την παραγωγή εναλλακτικών προϊόντων. Άλλοι είναι πιο κατάλληλοι για ένα προϊόν και άλλοι για κάποιο άλλο. Έτσι όταν η χώρα αποφασίσει

---

³¹ Cohn, σ. 320-321.

³² Cohn, σ. 321-322.

να μεταφέρει παραγωγικούς συντελεστές από την παραγωγή ενός αγαθού στην παραγωγή ενός άλλου για να εξειδικευτεί σ' αυτό, στην αρχή θα μεταφέρονται οι πιο κατάλληλοι για το προϊόν στο οποίο επιδιώκει να εξειδικευτεί, αλλά στη συνέχεια θα μεταφέρονται όλο και λιγότερο κατάλληλοι γι αυτό, οι οποίοι ήταν περισσότερο κατάλληλοι για την παραγωγή του πρώτου προϊόντος. Αυτό θα έχει σαν συνέπεια να αυξάνεται το κατά μονάδα κόστος του αγαθού καθώς η χώρα θα συνεχίσει να εξειδικεύεται σε αυτό³³. Άρα λοιπόν, αντί για πλήρη εξειδίκευση, η χώρα θα έχει συμφέρον να επιδιώξει τη μερική εξειδίκευση. Δηλαδή, θα παράγει σχετικά μεγάλη ποσότητα του αγαθού στο οποίο έχει συγκριτικό πλεονέκτημα, μέρος της οποίας θα εξάγει. Αλλά, θα παράγει και ορισμένη ποσότητα του αγαθού στο οποίο δεν έχει συγκριτικό πλεονέκτημα, τουλάχιστον όσο είναι σχετικά χαμηλό το κόστος παραγωγής του, δηλαδή όσο απασχολούνται σε αυτό, οι πιο κατάλληλοι γι αυτό παραγωγικοί συντελεστές.

Σε ό,τι αφορά την υπόθεση περί πλήρους ανταγωνισμού στη διεθνή αγορά, αυτή δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Δεν μπορεί κανείς να μην παραδεχτεί πως πρόκειται για βασικό σφάλμα της θεωρίας, καθώς σε πολλούς τομείς παρατηρούμε συγκεντρώσεις μονοπωλιακού ή ολιγοπωλιακού τύπου. «Το ελεύθερο εμπόριο οδηγεί στη διεύρυνση της αγοράς και η μεγάλη αγορά εκτρέφει μεγάλες επιχειρήσεις που οδηγούν σε μονοπωλιακές καταστάσεις»³⁴. Εξάλλου, σημαντικό είναι να σημειώσουμε πως και η υπόθεση της ομοιογένειας των παραγωγικών συντελεστών είναι και αυτή μη-ρεαλιστική. Στην περίπτωση των φυσικών πόρων, λόγω γεωλογικών και κλιματολογικών διαφορών αυτό είναι περισσότερο από προφανές. Αλλά και ο συντελεστής της εργασίας διακρίνεται από μεγάλη μεταβλητότητα όχι μόνο ποσοτικά αλλά και ποιοτικά. Άλλωστε όταν η σύνθεση και το επίπεδο του εργατικού δυναμικού διαφέρει σημαντικά από χώρα σε χώρα, τότε το αριθμητικό στοιχείο υποβαθμίζεται σημαντικά³⁵. Επίσης, έχουμε υποθέσει ότι η τεχνολογία είναι δεδομένη. Σε έναν στατικό κόσμο θα συμφέρει μια χώρα να προσαρμόσει την οικονομία της και να ειδικευτεί σύμφωνα με το συγκριτικό της πλεονέκτημα. Όταν όμως συμβαίνουν συχνά τεχνολογικές μεταβολές όπως στην εποχή μας, η οποιαδήποτε αναπροσαρμογή και αναπροσανατολισμός της οικονομίας

---

³³ Κώττης, 42.

³⁴ Πουρναράκης, σ. 321-322.

³⁵ Πουρναράκης, σ. 320.

για να εξειδικευτεί στην παραγωγή και εξαγωγή άλλων αγαθών θα συνεπάγεται απώλεια αρκετού χρόνου και σημαντικό οικονομικό κόστος για την κατασκευή νέων εργοστασίων ή τη μετατροπή των παλαιών, την εισαγωγή νέου κεφαλαιουχικού εξοπλισμού, την επανεκπαίδευση του εργατικού δυναμικού κλπ³⁶.

Εξάλλου, αν εξαιρέσει κανείς την εκλεπτυσμένη επεξεργασία του φαινομένου της προικοδότησης κάθε χώρας με συγκεκριμένους παραγωγικούς συντελεστές και κατ' επέκταση την προτεινόμενη εξειδίκευσή τους, οι αρνητικές συνέπειες που μπορεί να έχει το διεθνές εμπόριο για ολόκληρους οικονομικούς κλάδους και για τους ανθρώπους που απασχολούνται σ' αυτούς, θεωρούνται ως αναγκαίο κακό έως ότου επιτευχθεί η ορθολογική αξιοποίηση των παγκόσμιων πόρων και καταστεί έτσι η διεθνής ανταλλαγή, αμοιβαία επωφελής για όλους. Γι' άλλη μια φορά ανιχνεύουμε ένα βασικό σφάλμα στη συνολική θεώρηση του φιλελεύθερου παραδείγματος για το διεθνές εμπόριο. Όταν παίρνουμε ως σύστημα αναφοράς τον διεθνή χώρο, θα πρέπει να είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε την αντίφαση μεταξύ, αφενός, της εμπορικής διαδικασίας η οποία περιλαμβάνει τη διάδραση δύο ή και περισσότερων αυτόνομων δρώντων, και της ανάγκης, αφετέρου, για την αντιμετώπιση των αρνητικών οικονομικών και κοινωνικών επιπτώσεων κατά την περίοδο προσαρμογής, την οποία επωμίζεται κάθε κράτος ξεχωριστά. Μάλιστα, η ρυθμιστική παρέμβαση εκ μέρους του κράτους για την άμβλυνση αυτών των συνεπειών, αντιβαίνει εξ αντικειμένου στη φιλελεύθερη αντίληψη περί διεθνούς εμπορίου. Όμως, «το εμπόριο μπορεί να προκαλέσει ανεργία. Εκείνοι που χάνουν τις δουλειές τους, όταν επεκτείνονται οι εισαγωγές, παραμένουν συχνά άνεργοι για μεγάλες χρονικές περιόδους. Θεωρητικά, οι κυβερνήσεις θα μπορούσαν να τονώσουν τις οικονομίες τους για να εμποδίσουν τη μεγαλύτερη ανεργία, αλλά συχνά δεν το κάνουν. Υπάρχει κόστος προκειμένου να μεταφερθούν άνθρωποι μεταξύ περιοχών, βιομηχανικών κλάδων ή εταιρειών. Στην πράξη, οι μισθοί και τα ποσοστά απόδοσης του κεφαλαίου δεν εξισώνονται, ακόμη και στη διάρκεια μεγάλων χρονικών περιόδων»³⁷. Ενώ λοιπόν θεωρητικά υποστηρίζεται η μακροπρόθεσμη επίτευξη απόλυτων οφελών για τα συναλλασσόμενα μέρη, ωστόσο στην πράξη, τα σχετικά οφέλη –τα οποία τονίζουν emphaticά οι κρατοκεντρικοί ρεαλιστές- εξανεμίζονται σε βραχυμεσοπρόθεσμη βάση,

³⁶ Κώττης & Πετράκη-Κώττη, σ. 49.

³⁷ Lester Thurow, Το μέλλον του καπιταλισμού: πώς οι σύγχρονες οικονομικές δυνάμεις διαμορφώνουν τον κόσμο του αύριο, σ. 106, Λιβάνης, 1997.

ενώ σε μακροχρόνιο ορίζοντα θα πρέπει να θεωρούνται αβέβαια. Και αυτό, διότι απουσιάζει από τη φιλελεύθερη οπτική ο μεγεθυντικός φακός που θα αναδείξει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά –γεωμορφολογικά, οικονομικά, τεχνολογικά, πολιτικά, ανθρωπογεωγραφικά και κοινωνικά- κάθε χώρας, τα οποία θα μπορούσαν να δώσουν το γενικό περίγραμμα δυνατοτήτων της, από το οποίο να προκύπτει η ικανότητά της να σταθεί ανταγωνιστικά στο διεθνές εμπόριο και να απορροφήσει ενδεχόμενους κραδασμούς στην οικονομική και κοινωνική της δομή. Χαρακτηριστικά, ο Karl Polanyi, αναφερόμενος στη ρικαρντιανή θεωρία, επισημαίνει πως «μάταια αγνοούσε τη διαφορά στο status των διαφόρων χωρών, εξ αιτίας της ποικίλης πλουτοπαραγωγικής τους ικανότητας, των εξαγωγικών διευκολύνσεων και της εμπειρίας στο εμπόριο, τη ναυτιλία και το πιστωτικό σύστημα. Στη φιλελεύθερη θεωρία, η Βρετανία ήταν ένα ακόμη άτομο στο σύμπαν του εμπορίου, ισότιμη με χώρες όπως η Δανία και η Γουατεμάλα»³⁸.

Πάντως, είναι αξιοπερίεργο το γεγονός πως ενώ η φιλελεύθερη θεωρία βασίζεται σε παραδοχές που απέχουν παρασάγγες από την οικονομική πραγματικότητα, εντούτοις κατέστη η δεσπίζουσα θεωρία του διεθνούς εμπορίου. «Το χειρότερο» επομένως «που μπορεί να συμβαίνει σε μια άποψη, είναι να βασίζεται σε μη ρεαλιστικές υποθέσεις και να είναι εσφαλμένη ως προς τα συναγόμενα απ' αυτή συμπεράσματα»³⁹. Έτσι λοιπόν, σ' έναν κόσμο που απέχει έτη φωτός από το πρότυπο του τέλειου ελεύθερου ανταγωνισμού και της ορθής –με τη ρικαρντιανή έννοια της μη διαστρεβλωμένης- κατανομής των κεφαλαίων και κατ' επέκταση της ορθής αξιοποίησης των πλουτοπαραγωγικών πόρων, εξ αιτίας, φυσικά, της έλλειψης μιας υπερεθνικής αρχής με αποφασιστικές αρμοδιότητες, που θα συντόνιζε τη διεθνή κατανομή κεφαλαίων και θα ρύθμιζε τη διανομή των οφελών, ήταν λογικό επακόλουθο, η διεθνής πρακτική να χαρακτηρίζεται για το μεγαλύτερο μέρος του ιστορικού χρόνου από προστατευτικές διαθέσεις και πολιτικές, ενώ το φιλελεύθερο παράδειγμα υπέστη το διανοητικό γρονθοκόπημα από την αντίπαλη δογματική, του εθνικού συστήματος πολιτικής οικονομίας.

---

³⁸ Karl Polanyi, Ο μεγάλος μετασχηματισμός: οι πολιτικές και κοινωνικές απαρχές του καιρού μας, σ. 201, Νησίδες, 2001.

³⁹ Gunnar Myrdal, Το πολιτικό στοιχείο στην οικονομική θεωρία, σ. 164, Παπαζήσης, 1985.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΣΜΟΣ VERSUS ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ

Μερκαντισμός, προστατευτισμός, παρεμβατισμός, οικονομικός εθνικισμός. Λέξεις έντονα χρωματισμένες ιδεολογικά, και πολύ συχνά, αρνητικά φορτισμένες. Όμως, παρά την αρνητική τους σημασιodότηση, η οποία οφείλεται στις εναντίον τους εκτοξευόμενες επικρίσεις από την πλευρά του κυρίαρχου φιλελεύθερου παραδείγματος, πρόκειται για ένα θεωρητικό ρεύμα –και κυρίως εφαρμοσμένη οικονομική πολιτική- που αποτελεί την αντανάκλαση του κρατοκεντρικού ρεαλισμού στο πεδίο της πολιτικής οικονομίας. Ο προστατευτισμός, παρά το γεγονός ότι δεν αποτελεί τη δεσπίζουσα ακαδημαϊκή θεωρία για το διεθνές εμπόριο και εν γένει για την οικονομική επιστήμη, εντούτοις επισήμανε (κυρίως από την εποχή του Hamilton και του List), παρακολουθώντας την αλληλουχία των γεγονότων στο διάνυσμα της ιστορίας, τα τρωτά σημεία και τις ανακολουθίες της φιλελεύθερης θεωρίας, αλλά κυρίως αποτέλεσε πρακτικό εργαλείο στα χέρια της κυβερνητικής πολιτικής, για τη διασφάλιση των συμφερόντων του κράτους και την αύξηση της ευημερίας του έθνους.

Μέσα από τον «Πλούτο των Εθνών», ο Smith άσκησε αυστηρή κριτική στον εφαρμοζόμενο έως τότε, μερκαντισμό, προτείνοντας την αντικατάσταση των μερκαντιστικών θεσμών με την οικοδόμηση νέων, στη βάση της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου. Αλλά τι είναι μερκαντισμός; Στην οικονομολογική βιβλιογραφία, με αυτόν τον όρο έχει πολιτογραφηθεί το δόγμα που τονίζει τη σημασία του πλεονασματικού ισοζυγίου πληρωμών ως μέσου για τη συσσώρευση χρυσού. Απόρροιά του είναι η προστατευτική-παρεμβατική πολιτική του κράτους στην εθνική οικονομία. Υπό ευρύτερη έννοια, οι όροι «μερκαντισμός», «προστατευτισμός», «παρεμβατισμός», χρησιμοποιούνται όταν αναφερόμαστε στη ρεαλιστική σκέψη και πρακτική στη διεθνή πολιτική οικονομία.

Σημειώσαμε ήδη, πως το δόγμα του μερκαντισμού τόνιζε τη σημασία του πλεονασματικού ισοζυγίου πληρωμών ως μέσου για την απόκτηση χρυσού.

«Ολόκληρη η οικονομική θεωρία από το 1500 μέχρι τον προχωρημένο δέκατο όγδοο αιώνα έχει γίνει γνωστή με το γενικό όρο *εμποριοκρατία* * (*μερκαντιλισμός*)»⁴⁰. Η επιδίωξη πλεονασματικού ισοζυγίου, αποκρυσταλλώνεται στο βιβλίο του Thomas Mun (1571-1641), μέλους του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας των Ανατολικών Ινδιών, «Θησαυροί της Αγγλίας με το Εξωτερικό Εμπόριο», το αποκληθέν και «ευαγγέλιο του μερκαντιλισμού», όπου γράφει χαρακτηριστικά: «Τα συνήθη επομένως μέσα για να αυξήσουμε τον πλούτο και τους θησαυρούς μας είναι μέσω του εξωτερικού εμπορίου, στο οποίο πρέπει πάντα να εφαρμόζουμε αυτόν τον κανόνα: Να πωλούμε κάθε χρόνο στους ξένους περισσότερα, σε αξία, απ' όσα καταναλώνουμε δικά τους. Γιατί, αν υποθέσουμε ότι αφού αυτή η χώρα χρησιμοποιεί άφθονα το ύφασμα, το μολύβι, τον τσίγκο, το σίδηρο, τα ψάρια και τα άλλα εγχώρια εμπορεύματα, εξάγουμε κάθε χρόνο το πλεόνασμα στις ξένες χώρες στην αξία των είκοσι δύο εκατοντάδων χιλιάδων λιρών, με τις οποίες είμαστε σε θέση να αγοράσουμε από το εξωτερικό και να εισάγουμε στη χώρα ξένα πράγματα προς χρήση και κατανάλωση, αξίας είκοσι εκατοντάδων χιλιάδων λιρών. Αν διατηρήσουμε αυτήν τη σειρά στο εμπόριό μας, μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι το Βασίλειο θα πλουτίζει κάθε χρόνο κατά δύο εκατοντάδες χιλιάδες λίρες, οι οποίες θα μας αποφέρουν μεγάλους θησαυρούς»⁴¹. Βάσει της ανωτέρω συλλογιστικής, πολύ εύστοχα ο Backhouse επισημαίνει πως «ουσιαστικά πρόκειται για μια θεωρία μεγέθυνσης βασισμένη στο εξωτερικό εμπόριο»⁴².

Στον γερμανόφωνο χώρο εξάλλου, ο Αυστριακός Ph. W. von Hornigk (1864), διατύπωσε εννέα κανόνες για τη διαχείριση της εθνικής οικονομίας⁴³:

1) Το έδαφος της χώρας πρέπει να μελετηθεί με φροντίδα και να δοθεί στην κατάλληλη καλλιέργεια.

---

* Υπογράμμιση των Clough και Rapp.

⁴⁰ Shepard B. Clough & Richard T. Rapp, Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία: Η Οικονομική Ανάπτυξη του Δυτικού Πολιτισμού, Α' τόμος, σ. 265, Παπαζήσης, 1979-1980.

⁴¹ Αναφέρεται στο: Isaac Ilych Rubin, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, σ. 67, Κριτική, 1994.

⁴² Roger E. Backhouse, Η εξέλιξη της οικονομικής σκέψης: Από την αρχαία Ελλάδα μέχρι σήμερα, σ. 105, Κριτική, 2009.

⁴³ Αναφέρεται στο: Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, Διεθνής σύγκριση και οικονομική σκέψη: Διεθνές εμπόριο και εθνικό συμφέρον 17^{ος} – 20^{ος} αιώνας, σ. 73-74, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις, 2003.

2) Όλα τα εμπορεύματα της χώρας που δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην παρούσα τους μορφή πρέπει να μετασχηματιστούν σε τελικά προϊόντα.

3) Πρέπει να ληφθεί μέριμνα για τον πληθυσμό. Ο αριθμός, η εργατικότητα, η μόρφωση, η κλίση προς νεωτερισμούς και ανακαλύψεις στο εργατικό δυναμικό, πρέπει να προαχθούν.

4) Χρυσός και ασήμι, τα πολύτιμα μέταλλα στη χώρα, απαγορεύεται να εξαχθούν.

5) Οι κάτοικοι να ικανοποιούνται με τα ντόπια προϊόντα, εκτός «εξαιρέσεων μεγάλης ανάγκης».

6) Στην περίπτωση τέτοιας ανάγκης, να αποκτώνται τα ξένα αγαθά σε ανταλλαγή με εγχώρια προϊόντα και όχι με χρυσό και ασήμι.

7) Αν είναι εφικτό, αυτά τα αγαθά να εισαχθούν ημικατεργασμένα και να ολοκληρωθούν στη χώρα.

8) Πρέπει να αναζητηθούν ευκαιρίες «νύχτα-μέρα» ώστε να εξαχθούν εγχώρια προϊόντα αντί χρυσού. Ακόμα, να προαχθεί η κατανάλωσή τους ως τα πιο μακρινά σημεία της γης.

9) Πρέπει να απαγορευτούν οι εισαγωγές σε όσα προϊόντα ήδη παράγονται στη χώρα.

Τα παραπάνω, αποτελούν κυριολεκτικά έναν ύμνο στον οικονομικό παρεμβατισμό, ο οποίος στόχευε όχι μόνο στην οικονομική –με την στενή έννοια του όρου- ευημερία μιας χώρας, αλλά ταυτόχρονα στην εξυπηρέτηση του εθνικού της συμφέροντος, με την επίτευξη αυτάρκειας, ανεξαρτησίας και αυτοδύναμης ανάπτυξης.

Πολύ σωστά έχει επισημανθεί πως ο μερκαντιλισμός «είναι ένας όρος που τον εφεύραν οι ιστορικοί. Το δέκατο έβδομο αιώνα δεν υπήρχε π.χ. Διεθνής

Μερκαντιστική Εταιρεία ή κάποιο επιστημονικό περιοδικό με τίτλο “Έφημερίδα ή Αρχείο Μερκαντιστικής Θεωρίας”. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι ο μερκαντισμός ήταν ασυστηματοποίητος. Στις μερκαντιστικές εμπειρίες του κάθε κράτους υπήρχαν κοινές αντιλήψεις τακτικής. Η έμφαση ήταν που παράλλαζε από χώρα σε χώρα»⁴⁴. Έτσι, στον αγώνα για την εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος, άλλη χώρα έδινε έμφαση στους δασμούς, άλλη στην υποκατάσταση των εισαγόμενων προϊόντων με παραγωγή εγχώριων ομοειδών, άλλη χρησιμοποιούσε ως βραχίονα την αποικιακή πολιτική με τις διεθνείς αποικιακές εμπορικές εταιρείες, άλλη ενίσχυε την αυτάρκεια και την εγχώρια ανάπτυξη των τεχνών και της παραγωγής, ή, συνήθως, η εφαρμοζόμενη πολιτική αφορούσε σε έναν συνδυασμό των ανωτέρω μεθόδων ή και άλλων ακόμη, με διαφορετική βαρύτητα σε καθένα από αυτά, ανάλογα με τη χώρα και τις εκάστοτε συγκυρίες. Μια απόπειρα συστηματοποίησης των βασικών διανοητικών θεμελίων που στήριζαν την εμποροκρατική πολιτική, θα περιελάμβανε οπωσδήποτε τα παρακάτω⁴⁵:

1) Ο εθνικισμός και η ισχύς είναι στενά δεμένα με την οικονομική αυτάρκεια. Μια χώρα πρέπει να παράγει ό,τι χρειάζεται ώστε τόσο σε περίοδο πολέμου όσο και σε οποιαδήποτε άλλη στιγμή έντασης ή διαταραχής των διεθνών σχέσεων να μπορεί να στηριχθεί στον εαυτό της.

2) Για να επιτευχθεί οικονομική αυτάρκεια, απαιτείται ρύθμιση του εμπορίου και της παραγωγής, που είναι οι κύριες πηγές πλούτου. Η παραγωγή αυξάνει τον πλούτο και το εμπόριο, προκαλεί αύξηση της κυκλοφορίας των αγαθών, αυξάνοντας έτσι τα κέρδη και καθιστώντας τη χώρα πιο σημαντική σε σχέση με άλλες.

3) Το διεθνές εμπόριο αποτελεί ένα μέσο για την αύξηση του κρατικού πλούτου εφόσον διεξάγεται σωστά. Σωστή διεξαγωγή του διεθνούς εμπορίου σημαίνει πως η χώρα πρέπει να παράγει αγαθά που είτε ζητούνται στο εσωτερικό ως υποκατάστατα εισαγωγών είτε ζητούνται στο εξωτερικό και επομένως αυξάνουν τον όγκο των εξαγωγών.

---

⁴⁴ Clough & Rapp, Α΄ τόμος, σ. 298.

⁴⁵ Elias Tuma, Ευρωπαϊκή οικονομική ιστορία: Από το δέκατο αιώνα ως σήμερα: Θεωρία και ιστορία της οικονομικής μεταβολής, Α΄ τόμος, σ. 292-293, Gutenberg, 1998, & Clough & Rapp, Α΄ τόμος, σ. 298.

4) Το εμπόριο αυξάνει τον εθνικό πλούτο εφόσον η αξία των εξαγωγών υπερβαίνει την αξία των εισαγωγών. Αυτό, πολύ απλά σημαίνει πως το επωφελές για τη χώρα διεθνές εμπόριο, αντικατοπτρίζεται σε ένα θετικό εμπορικό ισοζύγιο.

5) Επειδή το διεθνές εμπόριο σε μακροπρόθεσμη βάση αποτελεί μια ανταγωνιστική σχέση, δηλαδή κάποιος κερδίζει και κάποιος χάνει, αυτό συνεπάγεται πως πρόκειται για ένα ζήτημα εθνικής σημασίας. Συνεπώς, η κρατική παρέμβαση είναι επιβεβλημένη προκειμένου να διαφυλαχτούν τα ζωτικά συμφέροντα του κράτους.

6) Εθνικός πλούτος και εθνική ισχύς είναι στενά δεμένα μεταξύ τους στοιχεία και συνδέονται με αμφίδρομη σχέση αλληλεξάρτησης. Δηλαδή, ο πλούτος αποτελεί βασικό στοιχείο της εθνικής ισχύος, αλλά και η εθνική ισχύς είναι βασικό στοιχείο για την απόκτηση ή διατήρηση του εθνικού πλούτου. Και τα δύο μαζί, μακροχρονίως εναρμονίζονται προς τον σκοπό της εθνικής ασφάλειας και της εθνικής επιβίωσης και ευημερίας.

7) Επειδή εθνικός πλούτος και εθνική ισχύς είναι σχετικές αξίες, δηλαδή μπορούν να μετρηθούν μόνο σε σύγκριση με άλλα έθνη, η εθνική πολιτική έναντι του διεθνούς ανταγωνισμού δεν θα πρέπει να έχει ενδοιασμούς, εφόσον πρόκειται για την εξυπηρέτηση της εθνικής ασφάλειας και της εθνικής επιβίωσης, ακόμη και για το ενδεχόμενο οικονομικής και εθνικής παρακμής μιας ανταγωνίστριας χώρας, έως και πτωχεύσεώς της.

8) Τέλος, η κυβέρνηση οφείλει να παρεμβαίνει για να αντιμετωπίσει κοινωνικά δεινά όπως η φτώχεια και η ανεργία, που μειώνουν τους εθνικούς πόρους, και να παρεμβαίνει επίσης προωθώντας την οικονομική ευημερία.

Οπωσδήποτε, μπορούμε να επισημάνουμε στα παραπάνω ορισμένες ενστάσεις οι οποίες σχετίζονται με την εύρυθμη λειτουργία του διεθνούς εμπορίου και της διεθνούς οικονομίας, αποκλειστικά όμως από οικονομικής απόψεως. Έτσι, εύλογα θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως η επιδίωξη θετικού εμπορικού ισοζυγίου από όλες τις χώρες του κόσμου ταυτόχρονα, είναι αδύνατη. Η εξίσωση της παγκόσμιας οικονομίας, μας λέει πως στη διεθνή ανταλλαγή κάποιοι δρώντες, δηλαδή κάποια

κράτη στην περίοδο ενός έτους θα έχουν θετικό εμπορικό ισοζύγιο και κάποια άλλα, αρνητικό. Η ταυτόχρονη επίτευξη θετικού ισοζυγίου για όλους στην ετήσια περίοδο είναι αδύνατη. Κάτι τέτοιο θα σήμαινε παύση του διεθνούς εμπορίου. Δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας εργασίας η καταγραφή των περιόδων που ο κόσμος βίωσε ανταγωνιστικές δασμολογικές πολιτικές, εμπορικούς πολέμους μεταξύ των κρατών και μείωση του διεθνούς εμπορίου, τα οποία άλλωστε έχουν καταγραφεί πολλάκις στην οικονομική ιστοριογραφία. Εμείς επισημαίνουμε στα πλαίσια της παρούσας ανάλυσης πως η επιδίωξη πλεονασματικό εμπορικού ισοζυγίου ταυτόχρονα από όλες τις χώρες, ακυρώνεται στα χρονικά περιθώρια της ετήσιας οικονομικής διαχείρισης του κράτους. Ωστόσο, για πιο μακροχρόνιες περιόδους, μπορεί μία χώρα να έχει σε διάφορα έτη άλλοτε ελλειμματικό και άλλοτε πλεονασματικό ισοζύγιο, ενώ το τελικό πρόσημο θα προκύπτει κατά την ολοκλήρωση του οικονομικού κύκλου, εφόσον βέβαια δεν ταυτίζονται χρονικά οι φάσεις ανόδου και καθόδου των οικονομικών κύκλων των διαφόρων χωρών.

Εξάλλου, πάντα από καθαρά οικονομικής απόψεως, η κρατική παρέμβαση θέτοντας εμπόδια στο διεθνές εμπόριο, πράγματι στρεβλώνει τη ορθή κατανομή των παγκόσμιων κεφαλαίων και κατ' επέκταση την ορθή αξιοποίηση των παγκόσμιων πλουτοπαραγωγικών πόρων, εφόσον τα κεφάλαια εκτρέπονται πολλές φορές σε χρήσεις λιγότερο αποδοτικές από αυτές στις οποίες θα κατευθύνονταν στην περίπτωση του ελεύθερου εμπορίου. Ωστόσο, στον διεθνή χώρο δεν υπάρχει μόνο ο οικονομικός παράγοντας με τη μορφή των κεφαλαίων που επιδιώκουν τη δραστηριοποίησή τους ανά τον κόσμο, αλλά και ο πολιτικός παράγοντας με τη μορφή των κρατών τα οποία οφείλουν να φροντίζουν για την ευημερία των λαών τους παρεμβαίνοντας προς τον σκοπό αυτό ποικιλοτρόπως στην εθνική οικονομία. Έτσι, είναι αναμενόμενο να υπάρχει πάντοτε μία απόκλιση από την ορθή παγκόσμια κατανομή των κεφαλαίων και κατ' επέκταση την ορθή αξιοποίηση των παγκόσμιων πόρων, προκειμένου να αποφευχθούν ανθρώπινες τραγωδίες με τη φτώχεια και την εξαθλίωση λαών που θα βρίσκονται εκτεθειμένοι στον διεθνή ανταγωνισμό με ισχυρότερους ανταγωνιστές.

Σημειώσαμε ήδη, πως ο Adam Smith άσκησε κριτική στον μερκαντιλισμό και πρότεινε την αντικατάσταση των μερκαντιλιστικών θεσμών με άλλους, συμβατούς με το πνεύμα της φιλελευθεροποίησης του διεθνούς εμπορίου. Όμως, «όταν χτυπούσε

αυτούς τους θεσμούς, θα έπρεπε να αναρωτηθεί γιατί το μερίδιο της παγκόσμιας αγοράς που διέθετε η Βρετανία στα τέλη του 18^{ου} αιώνα βρισκόταν *τόσο αποκλειστικά υπό βρετανικό έλεγχο*^{**}. Αν ο Σμιθ είχε θέσει αυτό το “μεγάλο ερώτημα”, ίσως να είχε αναγκαστεί να αποδώσει την εξάπλωση της Βρετανίας στην παγκόσμια αγορά ακριβώς στους мерκαντιστικούς θεσμούς που χτυπούσε... Αυτοί οι νόμοι, που ίσχυσαν μέχρι και τον 19^ο αιώνα, εξασφάλισαν στη Βρετανία τη θέση της ως αποθήκης του κόσμου και προστάτευσαν τις βρετανικές μανιφακτούρες από τον διεθνή ανταγωνισμό στην εσωτερική αγορά. Με λίγα λόγια, ο Σμιθ θα μπορούσε να έχει αναγνωρίσει την άρρηκτη σχέση μεταξύ οικονομικής και πολιτικής ισχύος στην ανάδειξη της Βρετανίας σε ηγεμόνα της υφελίου»⁴⁶.

Αλλά ας δούμε πώς έφτασε η Βρετανία να ατενίζει τον κόσμο από θέση ισχύος και να ευαγγελίζεται το ελεύθερο διεθνές εμπόριο και τις ανοιχτές παγκόσμιες αγορές. Ασφαλώς και δεν μπορεί να γίνει αναφορά σε όλα τα μέσα που μετέλθε η Αγγλία και οι υπόλοιπες δυτικοευρωπαϊκές δυνάμεις προκειμένου να ισχυροποιήσουν τη θέση τους στο διεθνές εμπόριο. Όμως, ιδιαιτέρως το αγγλικό παράδειγμα καταδεικνύει χαρακτηριστικά πώς η πολιτική παρέμβαση μπορεί να μεταβάλλει τα σχετικά οφέλη που αποκομίζει μία χώρα από το διεθνές εμπόριο, τοποθετώντας την σε πλεονεκτική θέση έναντι των υφιστάμενων ή εν δυνάμει ανταγωνιστών της. Θα πρέπει βεβαίως, στη συλλογιστική αυτή, να εντάξουμε οπωσδήποτε την αξιοποίηση εκ μέρους της Βρετανίας, της Βιομηχανικής Επανάστασης, η αρχή της οποίας «ορίζεται συνήθως στα 1769, το σημείο πυροδότησης μιας σειράς διαδοχικών εφευρέσεων που μετασχημάτισαν τελείως την τεχνολογία της παραγωγής»⁴⁷. Ο David Landes επισημαίνει τρία συστατικά στοιχεία της Βιομηχανικής Επανάστασης⁴⁸:

1) Την υποκατάσταση της ανθρώπινης ικανότητας και προσπάθειας από μηχανές – που χαρακτηρίζονται από ταχύτητα, κανονικότητα, ακρίβεια και δεν κουράζονται.

---

* Η υπογράμμιση είναι του William Lazonick.

⁴⁶ William Lazonick, Η οργάνωση των επιχειρήσεων και ο μύθος της οικονομίας της αγοράς, σ. 3-4, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2001.

⁴⁷ Rubin, σ. 281.

⁴⁸ David S. Landes, Ο πλούτος και η φτώχεια των εθνών: Γιατί μερικά έθνη είναι τόσο πλούσια και μερικά τόσο φτωχά, σ. 247, Λιβάνης, 2005.

2) Την υποκατάσταση των έμψυχων από άψυχες πηγές ενέργειας, ιδιαίτερα την εφεύρεση μηχανών που μετατρέπουν τη θερμότητα σε έργο, άρα δημιουργείται μια σχεδόν απεριόριστη προσφορά ενέργειας.

3) Τη χρήση νέων και πολύ πιο άφθονων πρώτων υλών, ιδιαίτερα την υποκατάσταση των φυτικών και ζωικών ουσιών από τα ορυκτά και τελικά από τις τεχνητές πρώτες ύλες.

Αυτές οι υποκαταστάσεις, κατά τον Landes, δημιούργησαν τη Βιομηχανική Επανάσταση και οδήγησαν σε μια ταχεία άνοδο της παραγωγικότητας. Εξάλλου, με τη Βιομηχανική Επανάσταση το εργοστασιακό σύστημα αναδιαμορφώθηκε ριζικά στη βάση της ανάγκης να ελεγχθεί η παραγωγική διαδικασία από έναν επόπτη, δηλαδή πιο συγκεντρωτικά. Όπως επισημαίνει ο Douglass North «η Βιομηχανική Επανάσταση προέκυψε ως αποτέλεσμα των οργανωσιακών μεταβολών που είχαν στόχο να βελτιώσουν τον τρόπο ελέγχου των εργατών. Αυτή η πειθαρχία του εργοστασίου ήταν από μόνη της ένα βήμα προς τον ποιοτικό έλεγχο, αλλά είχε και ως πρόσθετη συνέπεια να δείξει στους επιχειρηματίες νέους παραγωγικούς συνδυασμούς και, ιδιαίτερα, μηχανές που θα αντικαθιστούσαν τα εργατικά χέρια»⁴⁹. Πιο συγκεκριμένα, «με την ανάπτυξη της άμεσης επίβλεψης και του ελέγχου, το κόστος επινόησης τεχνικών βελτιώσεων μειώνεται, διότι ο ρόλος του επόπτη είναι να “ορθολογικοποιεί” κάθε φάση της παραγωγής και αυτή η διαδικασία συνίσταται στην επινόηση μεθόδων μέτρησης του προϊόντος κάθε μονάδας εισροής, και στη δημιουργία πιο παραγωγικών συνδυασμών»⁵⁰. Επρόκειτο λοιπόν για μια ριζοσπαστική μεταβολή στην παραγωγική διαδικασία, η οποία δημιούργησε μια εντελώς νέα συνάρτηση παραγωγής αντικαθιστώντας την παλιά.

Πώς όμως, έγιναν εφικτές αυτές οι καινοτομίες, και μάλιστα γιατί στη Βρετανία και όχι κάπου αλλού; Ο Landes υποδεικνύει τρεις παράγοντες, η συνύπαρξη των οποίων ήταν καθοριστική⁵¹:

---

⁴⁹ North, σ, 263.

⁵⁰ North, σ, 263.

⁵¹ Landes, σ. 264-271.

1) Αυτονομία της πνευματικής έρευνας. Χρονολογείται από τις μεσαιωνικές συγκρούσεις ενάντια στην αυθεντία και στην εγκυρότητα της παράδοσης όπως αυτή εκφραζόταν από τη Ρωμαϊκή Εκκλησία.

2) Επιστημονική μέθοδος. Αφορά στη δημιουργία μιας γλώσσας απόδειξης που αναγνωριζόταν, χρησιμοποιόταν και ήταν κατανοητή πέρα από τα εθνικά σύνορα. Αυτή η γλώσσα απόδειξης περιελάμβανε το σκόπιμο πείραμα, δηλαδή ένα πνευματικό άλμα από την παθητική παρατήρηση στην ενεργητική στάση, σε ένα στενότερο συνδυασμό με τη μέτρηση, την επαλήθευση και τα μαθηματικοποιημένα πορίσματα.

3) Στερεότυπη επανάληψη της έρευνας. Αποκαλείται από τον Landes «η εφεύρεση της εφεύρεσης». Με την ανάπτυξη των ταχυδρομικών υπηρεσιών, των επιστημονικών εταιρειών και των επιστημονικών συναντήσεων και περιοδικών εκδόσεων, ό,τι συνέβαινε σε ένα μέρος διαχεόταν στην επιστημονική κοινότητα.

Ωστόσο, τα ανωτέρω, αν και πολύ σημαντικά, δεν αφορούσαν αποκλειστικά τη Βρετανία αλλά γενικά τη Δυτική Ευρώπη. Δεν έχουμε φτάσει ακόμη στους ειδικούς εκείνους παράγοντες -κοινωνικούς οικονομικούς και πολιτικούς- που προσδιόρισαν τη μοναδικότητα της Βρετανίας και οδήγησαν στην οικονομική της πρωτοκαθεδρία. Όλα όσα αναφέρθηκαν μέχρι στιγμής για τη Βιομηχανική Επανάσταση, γονιμοποιήθηκαν στο έδαφος της Αγγλίας εξαιτίας συγκεκριμένων και μοναδικών συνθηκών που υπήρχαν στη συγκεκριμένη χώρα τη συγκεκριμένη εποχή. Μια κωδικοποίηση των ιδιαίτερων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών γνωρισμάτων της Αγγλίας, η συνύπαρξη των οποίων μετασχημάτισε τη χώρα σε πρώτη βιομηχανική και κατ' επέκταση εμπορική δύναμη στον κόσμο, θα περιελάμβανε οπωσδήποτε τα εξής:

1) Η πρόωμη συγκρότηση των βρετανών σε έθνος. Με αυτό δεν εννοείται απλώς μια πολιτική οντότητα με έναν ηγεμόνα, αλλά η συγκρότηση της αυτοσυνειδησίας ενός λαού στη βάση της κοινής ταυτότητας, της αφοσίωσης και της ισότητας των πολιτών⁵². Για ορισμένους ιστορικούς, η πρόωρη κοινωνική ανάπτυξη

---

⁵² Landes, σ. 284.

της Αγγλίας χάνεται σε βάθος χρόνου πριν το 1500. Το φαινόμενο συνδέεται αφενός με την άνοδο του ατομισμού, αφετέρου με την απαλλαγή της κοινωνίας από τα δεσμά της δουλοπαροικίας και τη συνακόλουθη ελευθερία οικονομικής δραστηριότητας, σε συνάρτηση με την επέκταση των αστικών και πολιτικών ελευθεριών στον λαό με πόλεμο, χρήση ή νόμους. Αν και η δυναμική αυτή δημιούργησε ανισότητες και φτώχεια, εντούτοις τα γενικά εισοδήματα ανήλθαν, τονώθηκε η κοινωνικοοικονομική κινητικότητα και αναπτύχθηκε περαιτέρω η αυτοσυνειδησία⁵³.

2) Αν και στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, το 40% περίπου του αγγλικού εργατικού δυναμικού απασχολούνταν σε κλάδους εκτός του αγροτικού, εντούτοις το δυναμικό αυτό δεν ήταν τόσο άφθονο στα πρώτα βιομηχανικά κέντρα της Αγγλίας⁵⁴. Έτσι, οι μισθοί αυξάνονταν κατά τον 18^ο και αυτό αποτελούσε κίνητρο για τον εκμηχανισμό της παραγωγικής διαδικασίας, δηλαδή την αντικατάσταση της εργασίας με κεφάλαιο⁵⁵. Οι Clough και Rapp επισημαίνουν πως «το δέκατο όγδοο αιώνα οι πραγματικοί μισθοί στη Βρετανία ήταν διπλάσιοι από ό,τι στη Γαλλία. Αλλά η σχετικά υψηλότερη αγοραστική δύναμη των λαϊκών μαζών στην Αγγλία σήμαινε μεγαλύτερη ζήτηση των αγαθών που μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν. Αποτέλεσμα ήταν η μαζική παραγωγή απλών, ομοιόμορφων και χρήσιμων αγαθών»⁵⁶. Δηλαδή, η αύξηση των μισθών λειτουργούσε τονωτικά προς τη ζήτηση και επομένως προς την παραγωγή και την επιχειρηματική και οικονομική μεγέθυνση.

3) Σημειώσαμε προηγουμένως πως η βιομηχανική Επανάσταση δημιούργησε ανισότητες αλλά τα γενικά εισοδήματα ανήλθαν. Οι ιστορικοί της οικονομίας αναφέρουν πως η διάχυση των οικονομικών επιτευγμάτων σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα οφειλόταν στο γεγονός η εκμετάλλευση στην Αγγλία ήταν λιγότερη συγκριτικά με την υπόλοιπη Ευρώπη και ως εκ τούτου η κατανομή του εισοδήματος ήταν λιγότερο άνιση⁵⁷. Αυτό σε συνδυασμό με την επέκταση των αστικών και πολιτικών ελευθεριών που προαναφέραμε, σήμαινε μεγαλύτερη πιθανότητα για κοινωνική άνοδο καθώς και για αύξηση και διατήρηση της αποκτώμενης περιουσίας.

---

⁵³ Landes, σ. 285-286.

⁵⁴ Clough & Rapp, Β' τόμος, σ. 383-384.

⁵⁵ Clough & Rapp, Β' τόμος, σ. 384.

⁵⁶ Clough & Rapp, Β' τόμος, σ. 384.

⁵⁷ Clough & Rapp, Β' τόμος, σ. 384.

Το κράτος δεν ήταν αμέτοχο σε αυτή τη διαδικασία. Κάθε άλλο. Όχι μόνο στην Αγγλία αλλά και στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες που προσπάθησαν να μιμηθούν το παράδειγμά της, η εμπλοκή της κυβέρνησης στη ρύθμιση των οικονομικών υποθέσεων σε όλα τα επίπεδα, ήταν καταλυτική. «Η κυβέρνηση καθιερώθηκε στο ρόλο της επιβλέψεως και της ρυθμίσεως της παραγωγής. Κατόρθωσε να ενθαρρύνει την οικονομική δραστηριότητα με επιδοτήσεις, προστασία και ακόμα με άμεση συμμετοχή»⁵⁸. Έτσι, τα κράτη, εκτός από τους δασμούς, τις διάφορες απαγορεύσεις και υποχρεώσεις που επέβαλλαν στους επαγγελματίες, εμπόρους και επιχειρηματίες, καθώς και τις επιδοτήσεις σε συγκεκριμένους παραγωγικούς κλάδους, προκειμένου να προστατεύσουν και να αναπτύξουν τις εθνικές τους οικονομίες, χρησιμοποίησαν στο έπακρο την αποικιακή πολιτική και την παροχή αποκλειστικών προνομίων στις αποικιακές μετοχικές εταιρείες τους, προκειμένου να εκμεταλλευτούν την κατοχή των αποικιών τους για την ανάδειξη της εθνικής τους ισχύος και τη μεγέθυνση του εθνικού τους πλούτου. Για μεθοδολογικούς λόγους θα αναλύσουμε την παράμετρο αυτή σε ιδιαίτερο κεφάλαιο. Για την ώρα, μπορούμε να επιστημόνουμε πως η πολιτική αυτή συνίστατο στην παροχή προνομίων αποκλειστικής εκμετάλλευσης σε μια διεθνή εταιρεία – προνομίων που αφορούσαν όχι μόνο στην οικονομική εκμετάλλευση αλλά και στην πολιτική διοίκηση ολόκληρων χωρών ή περιοχών του κόσμου.

Ωστόσο, μπορούμε να σταθούμε για λίγο στην περίπτωση της Αγγλίας, της πρώτης χώρας που αναδείχθηκε σε ηγέτιδα βιομηχανική και εμπορική δύναμη παγκοσμίως και να σκιαγραφήσουμε ένα χαρακτηριστικό δείγμα παρέμβασης της προκειμένου να εκτοπίσει από το εμπόριο τους επίδοξους ανταγωνιστές της που απειλούσαν να πάρουν τα σκήπτρα της πρωτοκαθεδρίας της. Επρόκειτο για τους περιβόητους «Νόμους της Ναυσιπλοΐας». Οι «Νόμοι» ήταν η απάντηση των Άγγλων στην αμφισβήτηση της υπεροχής τους στο διεθνές εμπόριο από τους Ολλανδούς και άλλους ανταγωνιστές τους και στόχευαν στην προστασία του πλούτου και του ισοζυγίου πληρωμών της Αγγλίας. Με διάφορες επεξεργασίες, οι διατάξεις τους από το 1650 και κυρίως το νομοσχέδιο του 1660, παρέμειναν σε ισχύ μέχρι το 1849⁵⁹. Έτσι, με τους «Νόμους της Ναυσιπλοΐας», μεταξύ άλλων, επιβλήθηκε, για παράδειγμα, η χρήση πλοίων που ανήκαν σε Άγγλους, Ιρλανδούς και Ουαλλούς, ή

---

⁵⁸ Tuma, Α' τόμος, σ. 291.

⁵⁹ Tuma, Α' τόμος, σ. 329.

πλοίων που είχαν κατασκευαστεί και ανήκαν σε κατοίκους των υπερπόντιων βρετανικών κτήσεων, προκειμένου να διεξαχθεί εισαγωγή ή εξαγωγή αγαθών στις μη ευρωπαϊκές βρετανικές κτήσεις ή εισαγωγή από άλλους εξωευρωπαϊκούς τόπους. Μια πλατιά κατηγορία αγαθών (π.χ. ζάχαρη, αραβόσιτος, καπνός, χρωστικές ουσίες κ.ά.), ο κατάλογος της οποίας κατά καιρούς διευρυνόταν, και τα οποία παράγονταν σε εξωευρωπαϊκές βρετανικές κτήσεις, επιτρεπόταν να εξαχθούν μόνο στην Αγγλία, την Ιρλανδία ή κάποια αγγλική κτήση. Ακόμα, τα πλοία που μετέφεραν τα εμπορεύματα έπρεπε να είναι επανδρωμένα με κυβερνήτες και πλήρωμα κατά τα τρία τέταρτα Άγγλους. Το ίδιο μέτρο για την επάνδρωση των πλοίων, αφορούσε στο παράκτιο εμπόριο, το οποίο επίσης έπρεπε να διεξάγεται αποκλειστικά από πλοία αγγλικής ιδιοκτησίας⁶⁰. Αυτές ήταν ορισμένες μόνο χαρακτηριστικές διατάξεις από τους «Νόμους της Ναυσιπλοΐας» που δείχνουν με τον πιο εντυπωσιακό τρόπο τον παρεμβατισμό που εφάρμοζε η Αγγλία για να προστατεύσει τα συμφέροντά της έναντι των ανταγωνιστών της.

Οι «Νόμοι» είχαν πολλαπλές θετικές επιπτώσεις στην οικονομία της Αγγλίας⁶¹:

1) Έδωσαν τις οικονομίες των αποικιών με την οικονομία της Αγγλίας και έτσι εγγυήθηκαν στους Άγγλους βιομηχάνους μια προσφορά πρώτων υλών σε ευνοϊκές τιμές.

2) Εξασφάλισαν απασχόληση τόσο για τους Άγγλους ναυπηγούς όσο και για τους κυβερνήτες και τα πληρώματα της Αγγλίας.

3) Εξασφάλισαν μια αγορά για τελικά προϊόντα στις αποικίες σε τιμές ευνοϊκές για τους Άγγλους παραγωγούς.

4) Παρά την τάση της κυβέρνησης να διατηρεί αυτόνομες τις διεθνείς αποικιακές εταιρείες, επέτρεψαν την τυπική ανάμιξή της στο διεθνές εμπόριο.

---

⁶⁰ Tuma, Α' τόμος, σ. 329-330.

⁶¹ Tuma, Α' τόμος, σ. 330-332.

5) Με τους «Νόμους», τα αγγλικά λιμάνια κατέστησαν σημεία διαμετακόμισης, και η επανεξαγωγή προϊόντων από την Αγγλία αποτέλεσε μια σπουδαία πηγή για το αγγλικό θησαυροφυλάκιο.

6) Ακόμη, με τους «Νόμους», νομιμοποιήθηκε η πειρατεία και οι επιθέσεις σε ξένα πλοία προκειμένου να διατηρηθούν ναυτιλιακά και εδαφικά δικαιώματα των Άγγλων, παρά τον κίνδυνο η εφαρμογή των πρακτικών αυτών σε ειρηνική περίοδο να προκαλέσει πολεμική ανάφλεξη.

Τα ανωτέρω αποτελούν μικρό μόνο δείγμα της προστατευτικής πολιτικής της Βρετανίας προκειμένου να ενισχύσει την ανταγωνιστικότητά της στο διεθνές οικονομικό στερέωμα. Είδαμε ότι η Βιομηχανική Επανάσταση μετέβαλε ριζικά τις συναρτήσεις παραγωγής και κόστους των αγγλικών βιομηχανιών, ώστε κατέστησε δυνατό το χτίσιμο του συγκριτικού πλεονεκτήματος της βρετανικής βιομηχανίας και συνέβαλε στη μεταστροφή των Άγγλων από εραστές της εμποροκρατίας σε διαπρύσιους κήρυκες του ελεύθερου εμπορίου. «Είναι προτιμότερο» συνεπώς, «για τη συναγωγή συγκεκριμένων συμπερασμάτων, να θεωρήσουμε ότι η ιστορική μεταστροφή των κρατών από την μια αρχή στην ακριβώς αντίθετή της είναι, πρωτευόντως, θέμα υλικού συμφέροντος και συγκυρίας ευνοούσης το συγκεκριμένο αυτό υλικό συμφέρον και, μόνον δευτερευόντως, είναι (αν είναι) θέμα ουμανιστικής ή άλλης έμπνευσης»⁶². Η διαπίστωση αυτή δεν εξηγεί μόνο την προσπάθεια μίμησης του βρετανικού παραδείγματος από τις υπόλοιπες δυτικοευρωπαϊκές δυνάμεις προκειμένου να προστατεύσουν και να ενισχύσουν τις οικονομίες τους για να ανταπεξέλθουν στον ανταγωνισμό με την πρώτη διδάσσα, Αγγλία, αλλά εξηγεί κυρίως τη μεταστροφή της Αγγλίας υπέρ του ελεύθερου εμπορίου όταν πλέον είχε καθιερωθεί ως πρώτη οικονομική δύναμη παγκοσμίως και ήταν πλέον ασυναγώνιστη.

Αναφορικά με το τελευταίο συμπέρασμα, αξίζει να υπογραμμίσουμε τη μοναδικότητα των συνθηκών βάσει των οποίων δημιουργήθηκε το οικονομικό επίτευγμα της Αγγλίας, αλλά και τη διαστροφή να προσπαθεί κανείς να επεκτείνει σε διεθνές επίπεδο ένα μοντέλο ελεύθερου εμπορίου και ανοικτών αγορών όταν ακόμη και στη γενέτειρά του, Αγγλία, το μοντέλο αυτό οικοδομήθηκε, κάθε άλλο παρά με

---

⁶² Κώστας Βέργος, Γεωπολιτική των εθνών και της παγκοσμιοποίησης: για μια ιστορία της γεωγραφίας και μια γεωγραφία της ιστορίας, σ. 461, Παπαζήσης, 2004.

δημοκρατικό τρόπο. Δηλαδή χωρίς να ερωτηθεί ή να συμμετάσχει ο λαός στη διαμόρφωσή του, πράγμα το οποίο αν είχε υλοποιηθεί, η δογματική περί ελεύθερου εμπορίου ούτε θα είχε καταστεί άρθρο πίστεως, ούτε βεβαίως θα είχε τη μορφή με την οποία διατυμπανίζεται έως σήμερα, αλλά μάλλον θα αποτελούσε μία προσέγγιση περιορισμένης εμβέλειας. Ας δούμε γιατί· είπαμε προηγουμένως πως ένα διαφοροποιητικό στοιχείο της Αγγλίας από τα υπόλοιπα δυτικοευρωπαϊκά κράτη ήταν η επαύξηση των περιουσιακών δικαιωμάτων σε ευρύτερα στρώματα, πράγμα το οποίο έδινε τη δυνατότητα της κοινωνικής ανόδου μέσω της οικονομικής δράσης. Από την άλλη βεβαίως, επισημάναμε την ταυτόχρονη ύπαρξη φτώχειας και ανισοτήτων στον πληθυσμό. Ωστόσο, παρά τη σταδιακή επέκταση των περιουσιακών δικαιωμάτων –αφού είχε ήδη αρχίσει να αναπτύσσεται το καπιταλιστικό οικονομικό μοντέλο- το σύστημα της ελεύθερης αγοράς οικοδομήθηκε αρχικά χωρίς τη συμμετοχή ή τη συναίνεση των μεγάλων λαϊκών στρωμάτων, πολύ απλά διότι τα στρώματα αυτά κατά τη δημιουργία του *laissez-faire*, δεν είχαν καν δικαίωμα ψήφου.

Ας δούμε τα όσα αποκαλυπτικά έχει να μας πει ο John Gray γενικότερα για την ιστορική πορεία θεμελίωσης του δόγματος των ελεύθερων αγορών και του ελεύθερου εμπορίου⁶³:

- Το κράτος στο οποίο στηρίχθηκε ο μετασχηματισμός της ελεύθερης αγοράς στη Βρετανία –αντίθετα με τα υπόλοιπα κράτη που διαμορφώνονταν την ίδια περίοδο- δεν είχε δημοκρατικό χαρακτήρα. Δικαίωμα ψήφου είχε μια μικρή μερίδα ενώ η συντριπτική πλειοψηφία ήταν αποκλεισμένη από την πολιτική ζωή. Δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι θα ήταν δυνατή η γένεση της ελεύθερης αγοράς αν υπήρχαν ταυτόχρονα και δημοκρατικοί θεσμοί. Είναι ιστορικά αναμφισβήτητο γεγονός ότι η ελεύθερη αγορά άρχισε να παρακμάζει όταν τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα εισήλθαν στην πολιτική σκηνή.

- Από πολλές απόψεις η επικράτηση της ελεύθερης αγοράς στην Αγγλία του 19^{ου} αιώνα ήταν μια ιστορική ιδιομορφία. Δημιουργήθηκε και λειτούργησε με επιτυχία για ένα μικρό διάστημα, σε μια ιδιαίτερα ευνοϊκή ιστορική συγκυρία. Στην υπόλοιπη Ευρώπη δεν επιχειρήθηκε κανένα πείραμα ανάλογο με την αγγλική

---

⁶³ John Gray, *Απατηλή αγωγή: οι αυταπάτες του παγκόσμιου καπιταλισμού*, σ. 43-57, Πόλις, 1999.

ελεύθερη αγορά. Όπως και σύγχρονη εκδοχή του, εκείνο το πείραμα δεν θα μπορούσε να επιτύχει αν δεν συνοδευόταν από την πλημμυρίδα των αλλαγών στον οικονομικό και τεχνολογικό τομέα.

- Η ελεύθερη αγορά ήταν –και παραμένει- μια αγγλοσαξονική ιδιομορφία. Οικοδομήθηκε σε μια συγκυρία που δεν υπήρχε σε καμιά άλλη ευρωπαϊκή κοινωνία: υπήρξε σε ολοκληρωμένη μορφή μόλις για μια γενιά. Δεν θα είχε δημιουργηθεί αν η ιδιοκτησία και η οικονομική ζωή δεν είχαν διαποτιστεί από τη μακρά παράδοση του απόλυτου ατομικισμού στην Αγγλία του 19^{ου} αιώνα. ήταν ένα πείραμα κοινωνικής μεταλλαγής που διεξήχθη σε εξαιρετικά ευνοϊκές συνθήκες.

- Το μοντέλο της ελεύθερης αγοράς της Αγγλίας, ανάμεσα στο 1840 και το 1870, δεν μπορεί να αναπαραχθεί. Με αυστηρά οικονομικά κριτήρια αύξησης της παραγωγικότητας και του εθνικού πλούτου, η μεσο-βικτωριανή εποχή ήταν μια περίοδος αλματώδους ανάπτυξης. Αλλά αυτή η ανάπτυξη είχε ένα κοινωνικό κόστος που απεδείχθη πολιτικά αβάσταχτο. Καθώς μεγάλωνε ο αριθμός αυτών που είχαν δικαίωμα ψήφου, αυξανόταν και η κρατική παρέμβαση στην οικονομία. από το 1870 μέχρι τον Α΄ παγκόσμιο Πόλεμο, θεσπίστηκε μια δέσμη μέτρων που περιόρισε την ελευθερία των αγορών προς όφελος της κοινωνικής συνοχής (και μερικές φορές της οικονομικής αποτελεσματικότητας).

- Το ελεύθερο εμπόριο παρέμεινε το κυρίαρχο δόγμα, παρά το γεγονός ότι είχε εκλείψει η ιδεολογική του χρησιμότητα, μέχρι να βυθιστεί η Βρετανία στη δίνη της Μεγάλης Ύφεσης. Εγκαταλείφθηκε μόνο όταν έγινε αφόρητη η απώλεια του συγκριτικού πλεονεκτήματος της Βρετανίας στο διεθνές εμπόριο.

- Οι πολιτικές του laissez-faire βασίστηκαν στη θεωρία ότι οι ελευθερίες της αγοράς είναι κάτι το φυσικό ενώ οι πολιτικοί περιορισμοί κάτι το τεχνητό. Στην πραγματικότητα ισχύει το αντίθετο: οι ελεύθερες αγορές δημιουργούνται από την κρατική εξουσία και επιζούν για όσο διάστημα το κράτος καταφέρνει να αποτρέπει την πολιτική έκφραση των ανθρώπινων αναγκών για εξασφάλιση και έλεγχο του οικονομικού κινδύνου.

- Η ελεύθερη αγορά δεν είναι το δώρο της κοινωνικής εξέλιξης. Είναι το τελικό προϊόν της παρέμβασης για την κοινωνική αναδιάταξη και της επίμονης πολιτικής βούλησης. Η εμφάνισή της στην Αγγλία του 19^{ου} αιώνα έγινε δυνατή μόνο επειδή δεν λειτουργούσαν δημοκρατικοί θεσμοί και εξαφανίστηκε με την επικράτησή τους.

Είναι αλήθεια ότι επιμείναμε αρκετά στις διαπιστώσεις του John Gray. Ωστόσο, οι διαπιστώσεις του αυτές είναι άκρως απομυθοποιητικές σε ό,τι αφορά τη δογματική που υποστηρίζει την επέκταση των ανοικτών αγορών και του ελεύθερου εμπορίου σε ένα πλαίσιο όπου διάφορα κράτη θα ανταγωνίζονται στην οικονομική αρένα από διαφορετική βάση εκκίνησης, δηλαδή από άνισα επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης. Δεν αποτελεί φυσική εξέλιξη η υιοθέτηση του *laissez-faire*, αλλά αντιθέτως η ελευθερία των αγορών οικοδομείται τεχνηέντως με πολιτικές παρεμβάσεις εκ μέρους του κράτους, όπως άλλωστε οικοδομείται και το συγκριτικό πλεονέκτημα. Όταν επιτευχθεί ένα ικανοποιητικό επίπεδο βιομηχανικής ανάπτυξης, τέτοιο που να επιτρέπει την άφοβη έκθεση των εθνικών παραγωγών στον διεθνή ανταγωνισμό, τότε ιστορικά παρατηρείται και η μεταστροφή των κρατών προς τη διακήρυξη των αρετών του ελεύθερου εμπορίου.

Η συνειδητοποίηση των ανωτέρω συμπερασμάτων καταγράφηκε από τον Alexander Hamilton στην «Έκθεση για το ζήτημα των Βιομηχανιών» που παρουσιάστηκε στη Βουλή των αντιπροσώπων των ΗΠΑ το 1791. Η Έκθεση «υποστήριξε την επιβολή δασμών για την προστασία των βιομηχανικών προϊόντων των Ηνωμένων Πολιτειών από τις φθηνές βρετανικές εισαγωγές, και ο πρόεδρος Τζέφερσον ακούσια ενίσχυσε τον μεταποιητικό τομέα των ΗΠΑ με το Εμπάργκο του 1807, το οποίο επέβαλε για πολιτικούς λόγους»⁶⁴. Ο Hamilton υποστήριξε τη μετανάστευση ειδικευμένης εργασίας, την εισαγωγή ξένου κεφαλαίου για την επίτευξη της εκβιομηχάνισης και την ίδρυση τραπεζικού συστήματος για την παροχή του απαραίτητου επενδυτικού κεφαλαίου⁶⁵. «Με λίγα λόγια, η Έκθεση του Hamilton παρουσιάζει μια δυναμική θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος που

---

⁶⁴ Malcolm Gillis-Dwight Perkins-Michael Roemer-Donald Snodgrass, Οικονομική της Ανάπτυξης, Β' τόμος, σ. 330, Τυπωθήτω, 2001.

⁶⁵ Robert Gilpin, Η Πολιτική Οικονομία των Διεθνών Σχέσεων, Α' τόμος, σ. 222, Gutenberg, 2000.

βασίστηκε στις κρατικές πολιτικές της οικονομικής ανάπτυξης»⁶⁶. Η σύγχρονή μας «θεωρία του στρατηγικού εμπορίου» που θα εξεταστεί στο τέταρτο κεφάλαιο, μπορεί να ιδωθεί ως επεξεργασμένη επέκταση των ιδεών του Hamilton.

Τις ιδέες του Hamilton μεταφύτευσε ο Friedrich List στη Γερμανία, όπου στο έργο του «Εθνικό Σύστημα Πολιτικής Οικονομίας» [1841], υποστήριξε ότι «οι θεωρίες του ελεύθερου εμπορίου των κλασικών Βρετανών οικονομολόγων ήταν η οικονομική πολιτική του ισχυρού, ότι δεν υπήρχε “φυσικός” ή αναλλοίωτος διεθνής καταμερισμός της εργασίας που να βασίζεται στο νόμο του συγκριτικού πλεονεκτήματος και ότι ο καταμερισμός της εργασίας ήταν απλώς μια ιστορική κατάσταση που απορρέει από προηγούμενη άσκηση οικονομικής και πολιτικής ισχύος»⁶⁷. Στην επιχειρηματολογία αυτή βασίζεται το γνωστό επιχείρημα για την προστασία της νηπιακής βιομηχανίας, ώστε οι νεοαναπτυσσόμενες χώρες να μπορούν να ανταγωνιστούν επί ίσοις όροις τις ήδη εκβιομηχανισμένες. Συνεπώς, με βάση αυτή την αντίληψη, «η εξειδίκευση στο εμπόριο και τη βιομηχανία που κληρονόμησε η Αγγλία από την προ-σύγχρονη εποχή μπορεί να θεωρηθεί σαν η ιδανική “παιδική ηλικία” μιας βιομηχανικής χώρας»⁶⁸. Βεβαίως, το βασικό μειονέκτημα της ανωτέρω επιχειρηματολογίας εστιάζεται στο χρονικό διάστημα που απαιτείται για την προστασία της υπό δημιουργία νηπιακής βιομηχανίας έως την άνδρωσή της, καθώς υπάρχουν περιπτώσεις σύμφωνα με την εύστοχη παρατήρηση των Samuelson και Nordhaus «όπου μόνιμα προστατευόμενες νηπιακές μονάδες δεν απέβαλαν τις πάνες τους ακόμη και ύστερα από πολλά χρόνια»⁶⁹. Το πρόβλημα στην περίπτωση αυτή είναι πως η έλλειψη ανταγωνισμού εξασθενεί το κίνητρο για αυξημένη ανταγωνιστικότητα καθώς τα κέρδη εξαρτώνται από το επίπεδο προστασίας⁷⁰. Τη διαμάχη μεταξύ των υποστηρικτών της στήριξης των νηπιακών βιομηχανιών και των αντιπάλων τους, συνόψισε εύστοχα ο Galbraith λέγοντας πως «καμία συζήτηση στην Οικονομική δεν θα είχε τόσο μεγάλη διάρκεια όσο εκείνη ανάμεσα σε αυτούς που βλέποντας το ελεύθερο εμπόριο σαν έναν κλάδο της Θεολογίας, δεν θα παραδέχονταν καμία αμαρτία και σε εκείνους που βλέποντας τη γεμάτη ανάγκες περίπτωση των νεαρών επιχειρήσεων που αντιτίθενται στις γηραιότερες, θα ζητούσαν μία

⁶⁶ Gilpin, Η Πολιτική Οικονομία των Διεθνών Σχέσεων, Α΄ τόμος, σ. 222.

⁶⁷ Gilpin, Η Πολιτική Οικονομία των Διεθνών Σχέσεων, Α΄ τόμος, σ. 223.

⁶⁸ Clough & Rapp, Β΄ τόμος, σ. 383.

⁶⁹ Paul Samuelson & William Nordhaus, Οικονομική, Β΄ τόμος, σ. 333, Παπαζήσης, 2000.

⁷⁰ Gillis – Perkins – Roemer – Snodgrass, Β΄ τόμος, σ. 333.

περιορισμένης έκτασης άφεση αμαρτιών»⁷¹. Πάντως, σε τελική ανάλυση, ο List δεν ήταν υπέρμαχος του προστατευτισμού, καθόσον υποστήριζε την προστασία μόνο κατά το αρχικό στάδιο της εκβιομηχάνισης, ώστε η εθνική οικονομία να μην συντριβεί από τον διεθνή ανταγωνισμό⁷². «Κατ' αυτόν, μόνον όταν φθάσουν εις τον αυτόν βαθμόν βιομηχανικής αναπτύξεως, πολιτισμού, πολιτικής ωριμότητας και ισχύος είναι δυνατή η επί ίσοις όροις εμπορική συναλλαγή μεταξύ των εθνών»⁷³.

Αναμφίβολα, οι βιομηχανικές πολιτικές που ακολούθησαν οι Ηνωμένες Πολιτείες και οι δυτικοευρωπαϊκές χώρες κατά το παράδειγμα της Βρετανίας, καθώς επίσης και η Ιαπωνία για την οικονομική της ανάπτυξη, αποτελούν τα ηχηρότερα και πιο απτά παραδείγματα παγκοσμίως, που αποδεικνύουν τη δυνατότητα «μετανάστευσης» του συγκριτικού πλεονεκτήματος, μέσα από στοχευμένες βιομηχανικές πολιτικές ενεργού στήριξης της εθνικής οικονομίας. Αν και η απροκάλυπτη αποικιοκρατική πολιτική μαζί με την εμφανή δασμολογική προστασία έχουν δώσει τη θέση τους σε πιο συγκαλυμμένες και εκλεπτυσμένες παρεμβατικές πολιτικές, εντούτοις ο προστατευτισμός επιστρέφει διαρκώς με νέους μανδύες, υπενθυμίζοντάς μας τον αποφασιστικό ρόλο της συνδυασμένης δράσης κράτους – κεφαλαίου στην απόκτηση συγκριτικού πλεονεκτήματος.

---

⁷¹ Galbraith, σ. 118.

⁷² Λάζαρος Χουμανίδης, Οικονομική ιστορία της Ευρώπης: Από της παρακμής του αρχαίου κόσμου μέχρι σήμερα, σ. 422, Παπαζήσης, 1991.

⁷³ Χουμανίδης, σ. 423.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΤΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΜΠΟΡΙΟ

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η κρατική παρεμβατικότητα, κάθε άλλο παρά άμοιρη ευθυνών είναι όσον αφορά την ιδεολογική μεταστροφή των κρατών ως προς το ελεύθερο διεθνές εμπόριο. Το χτίσιμο ισχυρού συγκριτικού πλεονεκτήματος, όχι μόνο της Βρετανίας κατά τη Βιομηχανική Επανάσταση, αλλά και κάθε άλλης μεγάλης οικονομικής δύναμης όπως θα δείξουμε στο επόμενο κεφάλαιο, λειτουργεί καταλυτικά στη συμπεριφορά των κρατών, ιδιαίτερος κατά τη μεταξύ τους συνδιαλλαγή. Κρίνουμε λοιπόν απαραίτητο να εντάξουμε στην ανάλυσή μας το κριτήριο των διεθνών σχέσεων, αφού, όπως θα φανεί και στις γραμμές που ακολουθούν, η οικονομία και η πολιτική πρέπει να εξετάζονται ως ένα αδιαίρετο σύνολο, καθώς η απομόνωση της μίας μεταβλητής από την άλλη, θα αποτελούσε σοβαρό μεθοδολογικό ατόπημα.

Ένα βασικό πρόβλημα στην προσπάθειά μας αποτελεί το γεγονός πως δεν υπάρχει ένα αποκρυσταλλωμένο σώμα Διεθνούς Θεωρίας, αλλά στην πραγματικότητα, η επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων αποτελεί μία αρένα όπου κονταροχτυπιούνται διάφορα θεωρητικά ρεύματα, με κυριότερα αυτά του Ρεαλισμού και του Φιλελευθερισμού*, ενώ δεν λείπουν και αρκετοί παραπόταμοι των δύο αυτών ρευμάτων που επιλεκτικά δίνουν βαρύτητα σε συγκεκριμένες μεταβλητές των διεθνών σχέσεων και, πολλές φορές επιδιώκουν να προσεταιρισθούν –πάλι επιλεκτικά- ορισμένα στοιχεία της αντίπαλης δογματικής, άλλοτε με μεγαλύτερη και άλλοτε –συχνότερα- με μικρότερη επιτυχία. Δεν αποτελεί πρόθεσή μας να περιπλανηθούμε στις δαιδαλώδεις διενέξεις των διεθνολογικών σχολών. Για τις ανάγκες της ανάλυσής μας θα αρκεστούμε:

---

* Το ίδιο βέβαια, μπορεί να υποστηρίξει κανείς και για την Οικονομική Θεωρία. Ωστόσο, η ιδεολογική, τουλάχιστον, κυριαρχία της Φιλελεύθερης Πολιτικής Οικονομίας, δεν συγκρίνεται με την αέναη διαπάλη των διεθνολογικών σχολών, σε ακαδημαϊκό, τουλάχιστον, επίπεδο.

1^{ov}) Σε ορισμένα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του διεθνούς συστήματος, για τα οποία τολμούμε να ισχυριστούμε ότι υπάρχει γενική συμφωνία εντός της διεθνολογικής κοινότητας.

2^{ov}) Στο βασικό διαφοροποιητικό στοιχείο μεταξύ Ρεαλισμού και Φιλελευθερισμού, ήτοι, στον τονισμό εκ μέρους του πρώτου, του εγωιστικού χαρακτήρα της συμπεριφοράς των κρατών, και στη δυνατότητα επίτευξης αρμονίας συμφερόντων, όπως υποστηρίζει ο δεύτερος.

Ας δούμε όμως, με ποιον τρόπο υπεισέρχεται ο διεθνολογικός παράγοντας στη συζήτησή μας. Από τη σκοπιά της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας, είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί πως η θεωρία του Ricardo για το συγκριτικό πλεονέκτημα, όπως και αυτή του Smith για το απόλυτο πλεονέκτημα, παρέβλεψαν τον πολιτικό κατακερματισμό του διεθνούς χώρου και την απουσία μιας ανώτερης διεθνούς αρχής με υποχρεωτική δικαιοδοσία, η οποία θα ρύθμιζε τον διεθνή καταμερισμό της εργασίας στη βάση της αρμονίας των συμφερόντων μεταξύ των κρατών και την αποφυγή διαστρέβλωσης ή ακόμη και διακοπής –για λόγους οικονομικοπολιτικού εκβιασμού- του εμπορίου, από μία χώρα εις βάρος μιας άλλης. Σαφώς λοιπόν από μαθηματική, αποκλειστικά, άποψη, η θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος είναι πολύ κομψά διατυπωμένη, όμως η εφαρμογή της δεν μπορεί να υλοποιηθεί σε έναν κόσμο πολιτικά (με την έννοια της κρατικής κυριαρχίας) διαιρεμένο. Κατά την εύστοχη επισήμανση του John Gray: «Το συγκριτικό πλεονέκτημα του Ρικάρντο εφαρμόζεται στο εσωτερικό των συναλλασσόμενων εθνών και όχι ανάμεσά τους»⁷⁴. Η αιτία λοιπόν, λόγω της οποίας ακυρώνεται στην πράξη, η εφαρμογή σε διακρατικό επίπεδο της θεωρίας του συγκριτικού πλεονεκτήματος, είναι η ίδια η δομή του διεθνούς συστήματος. Ας δούμε λεπτομερέστερα τα βασικά στοιχεία δόμησης του διεθνούς συστήματος μέσα από την αριστοτεχνική ανάλυση του Παναγιώτη Ήφαιστου⁷⁵:

- Το βασικό πολιτικό χαρακτηριστικό του παγκόσμιου χώρου είναι ο κατατεμαχισμός του σε κυρίαρχα κράτη-συλλογικές πολιτικές οντότητες. Τα κράτη

---

⁷⁴ Gray, σ. 160.

⁷⁵ Ήφαιστος, σ. 169-184.

αυτά είναι ετερογενή (ετερότητα των οντοτήτων), ανομοιογενή, κοινωνικά διακριτά και με διαφορετικά κανονιστικά συστήματα.

- Εκτός από την ετερότητα των συλλογικών οντοτήτων, ένα άλλο θεμελιώδες προσδιοριστικό χαρακτηριστικό της «φυσικής κατάστασης» του διεθνούς χώρου που παραμένει αναλλοίωτο είναι η φυσική τάση των συλλογικών πολιτικών οντοτήτων για αυτονομία και ανεξαρτησία

- Το διεθνές σύστημα, σε αντίθεση με τη ρυθμιζόμενη ενδοκρατική τάξη πραγμάτων, βρίσκεται σε «φυσική κατάσταση». Η μια όψη της «φυσικής κατάστασης» είναι η διεθνής αναρχία και η άλλη όψη η κρατική κυριαρχία. Η διεθνής αναρχία οφείλεται στην απουσία «κυβέρνησης των κυβερνήσεων» η οποία θα ρύθμιζε τις σχέσεις των συλλογικών οντοτήτων του παγκόσμιου χώρου. Το γεγονός ότι απουσιάζει μια παγκόσμια ρυθμιστική εξουσία οφείλεται στην υπαρκτική ετερότητα μεταξύ των συλλογικών οντοτήτων που απαρτίζουν το διεθνές σύστημα.

- Το καθεστώς αναρχίας σημαίνει πως στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων μιας εκάστης συλλογικής οντότητας, και ιδιαίτερα της διασφάλισης του συμφέροντος επιβίωσης, ισχύει η αρχή της αυτοβοήθειας.

- Τα συμφέροντα μιας εκάστης συλλογικής οντότητας εξυπηρετούνται όταν η ίδια έχει την ευχέρεια να προσδιορίσει τα συμφέροντά της χωρίς επιρροές ξένων συμφερόντων, κάτι το οποίο είναι εφικτό μόνο εάν είναι αυτόνομη-ανεξάρτητη.

- Εάν οι συλλογικές οντότητες δεν είναι αυτόνομες, προσπαθούν να κατακτήσουν ανεξαρτησία που θα τους διασφαλίσει εσωτερική και εξωτερική αυτονομία έναντι τρίτων συλλογικών οντοτήτων. Στη συνέχεια, από τη στιγμή που θα κατορθώσουν να γίνουν ανεξάρτητες, αρχίζει ένας νέος αγώνας διασφάλισης της κυριαρχίας τους (δηλαδή της αυτονομίας-ανεξαρτησίας τους) κατά των τρίτων οι οποίοι ενδεχομένως την επιβουλεύονται.

- Εξάλλου, τα κράτη αυτοδεσμεύονται με πολλούς τρόπους και αυτό διόλου δεν επηρεάζει τη θεμελιώδη λειτουργία της κρατικής κυριαρχίας, ενώ η κυριαρχία

δεν σημαίνει πως το κράτος δεν δεσμεύεται από τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου.

- Επίσης, η κυριαρχία δεν είναι πάντοτε πραγματική ανεξαρτησία με όρους πολιτικούς, στρατιωτικούς, οικονομικούς και τεχνολογικούς. Μια τέτοια περίπτωση είναι οι καταναγκασμοί ενός εξαρτημένου κράτους το οποίο προσαρμόζεται στα συμφέροντα ενός ισχυρότερου.

- Είναι ευνόητο, πως κάθε κράτος το οποίο αποβλέπει στη διαιώνιση της ανεξαρτησίας του και στην ελευθερία των πολιτών του αγωνίζεται, και αυτό είναι θεμιτό, για να απαλλαγεί ή να μειώσει αυτούς τους καταναγκασμούς.

Οι ανωτέρω βασικές επισημάνσεις που αφορούν στην πραγματικότητα του διεθνούς συστήματος, θέτουν τη φιλελεύθερη θεωρία υπό τόσο πολλούς και στενούς περιορισμούς που στην ουσία σχεδόν καθιστούν ανέφικτη την εφαρμογή της στον πραγματικό κόσμο. Μάλιστα, προσφέρουν ισχυρή δικαιολογητική βάση στα επιχειρήματα και στις πρακτικές του προστατευτισμού.

Ο κατακερματισμός του διεθνούς χώρου σε αυτόνομες συλλογικές οντότητες και η συνακόλουθη προσφυγή στην αρχή της αυτοβοήθειας, προκειμένου να εξασφαλίσουν την ανεξαρτησία και την επιβίωσή τους, έχει σημαντικούς αντίκτυπους στην άσκηση εθνικής πολιτικής. Έτσι, η προστασία κρίσιμων οικονομικών τομέων δικαιολογείται στη βάση της εθνικής επιβίωσης και ευημερίας. Καθώς στη διεθνή πολιτική δεν λείπουν ποτέ ποικίλες πιέσεις, απειλές, εκβιασμοί και προσπάθειες υπονόμησης της εθνικής ανεξαρτησίας μιας χώρας με οικονομικά όπλα, η εξειδίκευση με βάση τη φιλελεύθερη θεωρία, μπορεί να οδηγήσει στην μονοτομεακή παραγωγή ή στην παραγωγή ενός περιορισμένου αριθμού προϊόντων, ενώ η κάλυψη των υπόλοιπων εθνικών αναγκών, αποκλειστικά μέσω εισαγωγών, υπόκειται στις διακυμάνσεις των διεθνών εντάσεων και ενδεχόμενων πιέσεων από άλλες δυνάμεις. Πρόκειται για τους καταναγκασμούς –σε οικονομικό επίπεδο- στους οποίους αναφερθήκαμε παραπάνω και τους οποίους υφίσταται ένα εξαρτημένο κράτος από ένα άλλο, ισχυρότερο.

Η απουσία «κυβέρνησης των κυβερνήσεων» όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε προηγουμένως, δηλώνει την αδυναμία διεθνούς συντονισμού και διεθνούς κατανομής των οφελών από την εφαρμογή της αρχής του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Το άναρχο διεθνές σύστημα με την απουσία διεθνούς ρυθμιστικής αρχής, επιβάλλει στα κράτη να θέτουν ως πρώτη στην κλίμακα ιεράρχησης των εθνικών τους προτεραιοτήτων, την επιβίωσή τους και την ανεξαρτησία τους. Σαφώς λοιπόν και είναι λογικότερο, σε έναν κόσμο όπου οι μεγάλες δυνάμεις οικοδόμησαν τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα με παρεμβατικές πολιτικές σε βάθος χρόνου, οι υπόλοιπες εθνικές οικονομίες να είναι επιφυλακτικές ως προς την έκθεσή τους στον ανταγωνισμό με ανταγωνιστικότερους αντιπάλους και η μερική εξειδίκευση –ώστε να ελαχιστοποιείται ο κίνδυνος εξωτερικής εξάρτησης- δηλαδή η πολυτομεακή παραγωγή με ειδικό βάρος σε επιλεγμένους τομείς, να αποτελεί λογικότερη εθνική επιλογή έναντι της απόλυτης εξειδίκευσης.

Εξάλλου, ένα βασικό μειονέκτημα της φιλελεύθερης θεωρίας, είναι ότι παραβλέπει την ποικιλία των κρατών και υπεραπλουστεύει το διεθνές σύστημα, αντιμετωπίζοντάς το ως συγκοινωνούντα δοχεία όπου η κατανομή των κεφαλαίων και η συνακόλουθη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων, εξειδίκευση και παραγωγή, θα γίνουν με έναν φυσικό τρόπο σαν να επρόκειτο για πλήρως ελεγχόμενο πείραμα σε συνθήκες αποστειρωμένου εργαστηρίου και όχι για τον πραγματικό κόσμο. Έναν κόσμο, όχι μόνο με τον πολιτικό καταταμαχισμό του και τις διεθνείς διενέξεις, αλλά όπως τονίσαμε με την ανομοιογένεια και ετερότητα των οντοτήτων του, δηλαδή την ποικιλία σε ό,τι αφορά τα διαφορετικά εθνικά χαρακτηριστικά των κρατών σε πολιτικά συστήματα, εθνικό χαρακτήρα και κουλτούρα, εκπαιδευτικό σύστημα, παραγωγική δομή κλπ.

Τέλος, αξίζει να υπογραμμίσουμε πως τα ανωτέρω, καθόλου δεν σημαίνουν μια αναπόφευκτη κατάληξη προς τις κλειστές οικονομίες και την αδυναμία διενέργειας αμοιβαία επωφελούς διεθνούς εμπορίου. Όπως σημειώσαμε, τα κράτη αυτοδεσμεύονται με πολλούς τρόπους. Ένας από αυτούς είναι η σύναψη εμπορικών και γενικότερα οικονομικών συμφωνιών, στη βάση βέβαια της σύμπραξης μεταξύ κυρίαρχων και όχι εξαρτημένων κρατών.

Ασφαλώς, μπορεί να παρατηρήσει κανείς πως η ανωτέρω συλλογιστική επαληθεύει τη ρεαλιστική σχολή των διεθνών σχέσεων. Ωστόσο, πρόκειται για διαστάσεις της διεθνούς πραγματικότητας, τις οποίες, αν δεν θέλουμε να εθελουφλούμε, θα πρέπει να εντάσσουμε πάντοτε στο πλαίσιο της ανάλυσής μας. Από την άλλη βέβαια, οι οπαδοί της φιλελεύθερης σχολής των διεθνών σχέσεων, τονίζουν τη δυνατότητα υπέρβασης της εγωιστικής συμπεριφοράς εκ μέρους των κρατών και την επίτευξη μιας κατάστασης «αρμονίας συμφερόντων». Η αντίληψη αυτή, δεν είναι στενά πολιτική, αλλά, αντιθέτως, όπως πολύ σωστά παρατήρησε ο κορυφαίος διεθνολόγος Edward Carr, «η σχολή της πολιτικής οικονομίας του laissez-faire, που δημιούργησε ο Adam Smith, είναι εκείνη που ευθύνεται κυρίως για τη διάδοση του δόγματος της αρμονίας των συμφερόντων»⁷⁶. Στη βάση της θεωρίας του Adam Smith βρίσκεται η συνεχής διεύρυνση των αγορών. Με τη διεύρυνση των αγορών είναι δυνατή η επίτευξη οικονομικών κλίμακας, στοιχείο απαραίτητο για τη βιωσιμότητα του καταμερισμού και της εξειδίκευσης. Ο Carr επισημαίνει τρεις τρόπους με τους οποίους το δόγμα του Adam Smith κατέστη τόσο δημοφιλές⁷⁷:

1^{ov}) Άμβλυσε τον ανταγωνισμό των εμπορών για τις αγορές, αφού δημιουργούνταν διαρκώς νέες αγορές.

2^{ov}) Ανέβαλε την επίλυση του ταξικού ζητήματος και της δίκαιης κατανομής του πλούτου, προσφέροντας στα μέλη των φτωχότερων τάξεων ένα μερίδιο της γενικής ευημερίας.

3^{ov}) Δημιουργώντας ένα αίσθημα εμπιστοσύνης ως προς την παρούσα και μελλοντική ευημερία, ενθάρρυνε τους ανθρώπους να πιστεύουν ότι ο κόσμος διοικούνταν βάσει ενός τόσο ορθολογικού σχεδίου όσο ήταν η φυσική αρμονία των συμφερόντων.

Όλα αυτά βεβαίως, εφόσον ίσχυαν δύο προϋποθέσεις: α) Η επ' άπειρον διεύρυνση των αγορών, η οποία εξασφάλιζε τις οικονομίες κλίμακας, τόσο απαραίτητες για την εξειδίκευση και τον καταμερισμό, και β) Η προπαγανδιστική

---

⁷⁶ Edward H. Carr, Η εικοσαετής κρίση 1919-1939: Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων, σ. 79, Ποιότητα, 2001.

⁷⁷ Carr, σ. 81.

ταύτιση του συμφέροντος της προπορευόμενης βιομηχανικής δύναμης με το οικουμενικό συμφέρον, δηλαδή με το συμφέρον όλων των κρατών του κόσμου.

Σε ό,τι αφορά το πρώτο, ο Carr επισημαίνει εύστοχα πως «η σιωπηρή προϋπόθεση των επ' άπειρον διευρυνόμενων αγορών ήταν η βάση πάνω στην οποία στηριζόταν η υποτιθέμενη αρμονία των συμφερόντων. Όπως επισημαίνει ο δρ Mannheim, ο έλεγχος της οδικής κυκλοφορίας δεν είναι απαραίτητος εφόσον ο αριθμός των αυτοκινήτων δεν υπερβαίνει τις δυνατότητες του δρόμου^{*}. Μέχρι να έρθει αυτή η στιγμή είναι εύκολο να πιστεύει κανείς στη φυσική αρμονία των συμφερόντων των οδηγών που κινούνται σε αυτόν τον δρόμο»⁷⁸. Τι θα γινόταν όμως όταν και άλλες δυνάμεις άρχιζαν την επέκτασή τους στις διεθνείς αγορές επιδιώκοντας την επίτευξη οικονομικών κλίμακας, οπότε θα λάμβανε χώρα το «κλείσιμο» του χώρου μεταξύ των αγορών; Μήπως τότε, η περιβόητη «αρμονία των συμφερόντων» θα αποσυντίθετο λόγω των ανταγωνιζόμενων, στα ίδια πεδία (παραγωγικών τομέων και αγορών), δεσποζουσών δυνάμεων; Η φιλελεύθερη θεωρία δεν φαινόταν επαρκώς εξοπλισμένη για να απαντήσει σε αυτό το ερώτημα που έβαλλε ευθέως στα θεμέλια πάνω στα οποία είχε οικοδομηθεί.

Αναφορικά προς τη δεύτερη προϋπόθεση, η υποστήριξη εκ μέρους της ευημερούσας και προνομιούχας τάξης πως τα συμφέροντά της ταυτίζονται με τα συμφέροντα της κοινότητας⁷⁹, είναι εύκολο να την καταστήσει δεσπόζουσα ιδεολογία, όταν αφενός έχει τη δύναμη της επιρροής, δηλαδή τη δύναμη να προπαγανδίσει ως κοινώς αποδεκτή τη θέση της, αφετέρου όταν μπορεί ακόμη να δώσει –για όσο διάστημα διευρύνονται οι αγορές– κάποια ψιχία από την ευημερία της, στα κατώτερα στρώματα. «Τον 19^ο αιώνα, ο βρετανός κατασκευαστής ή έμπορος, έχοντας ανακαλύψει ότι το *laissez-faire* προήγε τη δική του ευημερία, ήταν αληθινά πεπεισμένος ότι προήγε επίσης την ευημερία των Βρετανών συνολικά.... Η υπεροχή του κατασκευαστή και του εμπόρου ήταν τόσο συντριπτική ώστε θα μπορούσε σωστά να υποστηριχθεί κατά μία έννοια ότι η δική τους ευημερία ταυτιζόταν με την ευημερία των Βρετανών συνολικά.... Παρ' όλα αυτά, το δόγμα της αρμονίας των συμφερόντων και της αλληλεγγύης μεταξύ των τάξεων πρέπει να

---

* Ο Carr κάνει αναφορά στο έργο του κοινωνιολόγου Karl Mannheim «*Man and Society in an Age of Reconstruction*» (1940).

⁷⁸ Carr, σ. 81.

⁷⁹ Carr, σ. 119.

φάνηκε αληθινή κοροϊδία στον φτωχό εργάτη, του οποίου η κατώτερη κοινωνική θέση και το ασήμαντο μερίδιο στη “βρετανική ευημερία” καθαγιάζονταν από αυτή· και σύντομα ήταν αρκετά ισχυρός να επιβάλει την εγκατάλειψη του laissez-faire και την αντικατάστασή του από το “κράτος κοινωνικής πρόνοιας”, πράγμα που έμμεσα αρνείται τη φυσική αρμονία των συμφερόντων και αναλαμβάνει να δημιουργήσει μια νέα αρμονία συμφερόντων με τεχνητά μέσα»⁸⁰. Κάνοντας αναγωγή της προηγηθείσας επιχειρηματολογίας στο επίπεδο των διεθνών σχέσεων, μπορούμε να διαπιστώσουμε πως οι κυρίαρχες οικονομικοπολιτικές δυνάμεις ταυτίζουν τα εθνικά τους συμφέροντα με τα συμφέροντα της οικουμένης. Έτσι, «οι βρετανοί πολιτικοί του 19^{ου} αιώνα, έχοντας ανακαλύψει ότι το ελεύθερο εμπόριο προήγε τη βρετανική ευημερία, ήταν πραγματικά πεπεισμένοι ότι προάγοντάς το προωθούσαν επίσης την ευημερία του κόσμου ως σύνολο. Η βρετανική κυριαρχία στο παγκόσμιο εμπόριο ήταν εκείνη την εποχή τόσο συντριπτική, ώστε υπήρχε κάποια αναμφισβήτητη αρμονία ανάμεσα στα βρετανικά συμφέροντα και στα συμφέροντα του κόσμου. Από τη βρετανική ευημερία επωφελούνταν και άλλες χώρες και μια βρετανική οικονομική κατάρρευση θα σήμαινε παγκόσμια καταστροφή... Εν τούτοις, αυτή η υποτιθέμενη διεθνής αρμονία των συμφερόντων φαινόταν κοροϊδία σε εκείνα τα φτωχά έθνη των οποίων η κατώτερη θέση και το μερίδιο στο διεθνές εμπόριο καθαγιάζονταν από αυτή. ... Οικονομικά η Μεγάλη Βρετανία τον 19^ο αιώνα ήταν αρκετά ισχυρή ώστε να κάνει μια τολμηρή απόπειρα να επιβάλει στον κόσμο τη δική της αντίληψη περί διεθνούς οικονομικής ηθικής. Όταν ο ανταγωνισμός όλων εναντίων όλων αντικατέστησε την κυριαρχία της παγκόσμιας αγοράς από μία μόνο δύναμη, οι αντιλήψεις περί διεθνούς οικονομικής ηθικής έγιναν αναγκαστικά συγκεχυμένες»⁸¹.

Όλα αυτά δεν αποτελούν θεωρητικές γενικεύσεις. Πρόκειται για διαπιστώσεις που προκύπτουν από τα γεγονότα της ιστορίας. Επιβεβαιώνουν τις προηγούμενες επισημάνσεις μας σχετικά με την αέναη προσπάθεια των συλλογικών πολιτικών οντοτήτων του διεθνούς συστήματος να απαλλαγούν από τους καταναγκασμούς και τις εξαρτήσεις που προέρχονται από ισχυρότερα κράτη, των οποίων η δεσποτική συμπεριφορά αντανακλάται, εκτός των άλλων, και στο πεδίο των ιδεών (οικονομικών και μη), τις οποίες προωθούν ως άρθρα πίστεως, με τα οποία οφείλουν όλοι να συμμορφώνονται. Αλιεύοντας από τη διπλωματική ιστορία, παραθέτουμε ένα

---

⁸⁰ Carr, σ. 120-121.

⁸¹ Carr, σ. 121.

απόσπασμα από την ομιλία του Γιουγκοσλάβου υπουργού Εξωτερικών Marinkovitch, σε μια συνεδρίαση της Επιτροπής για τη δημιουργία Ευρωπαϊκής Ένωσης τον Ιανουάριο του 1931, ο οποίος πήρε τον λόγο μετά τον Ολλανδό Colijn που είχε υποστηρίξει πως η μείωση των δασμών θα ωφελούσε όλα τα κράτη και θα οδηγούσε στην κοινή ευημερία όλων⁸²:

«Η παλιά σχολή των οικονομολόγων οι οποίοι πρέσβευαν ότι “τα πράγματα θα διορθωθούν από μόνα τους” υποστήριζε ότι, αν δεν λαμβανόταν κανένα μέτρο, και επιτρεπόταν στα γεγονότα να ακολουθήσουν τη φυσιολογική τους πορεία από οικονομικής άποψης, θα επερχόταν από μόνη της η ισορροπία. Αυτό είναι κατά πάσα πιθανότητα αλήθεια (δεν προτίθεμαι να διερευνήσω αυτή την άποψη). Πώς όμως θα επέλθει αυτή η ισορροπία; Εις βάρος του ασθενεστερού. Τώρα, όπως γνωρίζετε, για περισσότερο από εβδομήντα χρόνια υπήρξε μια ισχυρή και αυξανόμενη αντίδραση εναντίον αυτής της οικονομικής θεωρίας.... Μας είπαν ωρύτερα ότι θα έπρεπε να μειώσουμε τους τελωνειακούς δασμούς, ακόμη και να τους καταργήσουμε. Όσον αφορά στα αγροτικά κράτη της Ευρώπης, ... θα μπορούσαμε ίσως να τα βγάλουμε πέρα με τον ξένο ανταγωνισμό στον τομέα των αγροτικών προϊόντων. Ταυτόχρονα, όμως, θα έπρεπε να δημιουργήσουμε στην Πολωνία, στη Ρουμανία και στη Γιουγκοσλαβία τις ίδιες συνθήκες που ισχύουν στον Καναδά και στην Αργεντινή, όπου μικροί πληθυσμοί κατοικούν σε τεράστιες εκτάσεις και όπου χρησιμοποιούνται μηχανήματα και άλλες συσκευές.... Δεν θα μπορούσαμε να θυσιάσουμε τον λαό μας πυροβολώντας τον, αν και πολλοί θα πέθαιναν από την πείνα – θα καταλήγαμε δηλαδή στο ίδιο αποτέλεσμα.... Η οικονομική και κοινωνική ζωή είναι πολύ περίπλοκες ώστε να επιτρέψουν να δοθεί λύση από κάποιο δόγμα· απαιτούν σύνθετες λύσεις. Θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τις γεωγραφικές, πολιτικές κοινωνικές διαφορές που υπάρχουν, καθώς και τις άλλες συνθήκες που επικρατούν σε κάθε χώρα»⁸³.

Επιμείναμε σκοπίμως στον απομυθοποιητικό λόγο του Marinkovitch. Δεν υποστήριξε τίποτα διαφορετικά από τα όσα ήδη αναφέραμε σε θεωρητικό επίπεδο. Δηλαδή: 1^{ov}) την ανάγκη να μην καταδυναστεύει τις εθνικές μας πολιτικές επιλογές η ιδεολογία του ισχυρού, και 2^{ov}) την ανάγκη να λαμβάνουμε πάντοτε υπόψη την

---

⁸² Carr, σ. 94-95.

⁸³ Αναφέρεται στο: Carr, σ. 95.

ποικιλία που χαρακτηρίζει τις διάφορες συλλογικές οντότητες του διεθνούς συστήματος όσον αφορά τη διαφορετικότητα των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών στοιχείων που συνθέτουν τη μοναδικότητα έκαστης οντότητας.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε έως τώρα, φαίνεται ξεκάθαρα πως εφόσον τα κράτη επιδιώκουν διαρκώς, μέσα σε ένα άναρχο διεθνές περιβάλλον, την εξασφάλιση της ανεξαρτησίας και αυτονομίας τους μέσω της προσφυγής στην αυτοβοήθεια, δικαιολογείται το ενδιαφέρον τους για τα σχετικά κέρδη που μπορεί να προκύψουν από τις διεθνείς τους συναλλαγές. Και αυτό, διότι η αύξηση ή μείωση των σχετικών κερδών μεταφράζεται σε αύξηση ή μείωση της αυτονομίας-ανεξαρτησίας τους –μέσω της μεγαλύτερης συσσώρευσης πλούτου και ισχύος- συγκριτικά προς τα υπόλοιπα κράτη του διεθνούς συστήματος. Όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο Παναγιώτης Κονδύλης «τα απόλυτα κέρδη, δηλαδή όσα σημαίνουν βελτίωση σε σχέση με την προγενέστερη δική μας κατάσταση, φαίνονται πολύ λιγότερο σημαντικά από τα σχετικά κέρδη, δηλαδή εκείνα που επιτυγχάνονται σε σύγκριση με την τωρινή κατάσταση των ανταγωνιστών μας. Αν μία πλευρά πιστεύει ότι τα σχετικά της μειονεκτήματα είναι αδύνατο να υπερκαλυφθούν στο προβλεπτό μέλλον με οποιαδήποτε προσπάθεια, τότε είναι αναγκασμένη να επιλέξει ανάμεσα στη συνθηκολόγηση μπροστά στη δύναμη της “αόρατης χειρός” (A. Smith) και στην πολιτικοποίηση της οικονομικής σύγκρουσης. Γιατί από καταβολής κόσμου υπάρχουν μόνο δύο δυνατότητες για ν’ αποκτήσει κανείς αγαθά: να τα παραγάγει ο ίδιος ή να τα πάρει απ’ όποιον τα παράγει, αδιάφορο αν αυτό το κάνει με το ξίφος ή μέσω εμπορικών ποσοτώσεων. Η έννοια του “ζωτικού συμφέροντος” υπάρχει εξ ίσου στην οικονομία και στην πολιτική, και μάλιστα θα μπορούσαμε να την θεωρήσουμε ως τον μεγάλο κοινό τους παρανομαστή»⁸⁴. Επομένως, η εξυπηρέτηση των ζωτικών τους συμφερόντων, οδηγεί τα κράτη σε παρεμβατικές πολιτικές, προκειμένου να καταφέρουν να παράγουν τα ίδια, τα αγαθά που θεωρούνται κρίσιμης σημασίας για την αυτονομία τους και για να προστατεύσουν σημαντικούς παραγωγικούς τους κλάδους από τον εξωτερικό ανταγωνισμό.

Από τη στιγμή που γίνεται αποδεκτή ως υπαρκτή –εδώ δεν μπορεί να διαφωνήσει κανείς- η απουσία στο διεθνές επίπεδο «κυβέρνησης των κυβερνήσεων»,

---

⁸⁴ Παναγιώτης Κονδύλης, Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα: Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000, σ. 71, Θεμέλιο, 1988.

δηλαδή η άναρχη δομή του διεθνούς συστήματος, συνεπάγεται πως τα κράτη θα διακρίνονται από εγωιστική κυρίως συμπεριφορά (η οποία ωστόσο δεν αποκλείει τη μεταξύ τους συνεργασία όταν ως κυρίαρχες και ανεξάρτητες οντότητες συμφωνούν οικειοθελώς να αυτοδεσμευτούν προκειμένου να απολαύσουν αμοιβαία οφέλη), και κατ' επέκταση θα επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση των σχετικών τους κερδών κατά τις μεταξύ τους συναλλαγές. Αυτό έχει ως συνέπεια, όπως είπαμε και στην αρχή του κεφαλαίου, να ακυρώνεται στην πράξη η θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος, η οποία παραβλέπει ή αποσιωπά την απουσία παγκόσμιας ρυθμιστικής αρχής. Στην ουσία, πρόκειται για απολιτική θεωρία. Όμως, το πολιτικό στοιχείο –με την έννοια της κρατικής κυριαρχίας, της ισχύος και της εξυπηρέτησης του ζωτικού συμφέροντος- βαδίζει πάντοτε χέρι-χέρι με την οικονομία. Γι' αυτό, τα τελευταία χρόνια επανέρχεται ο όρος «Πολιτική Οικονομία», σε αντίθεση με τον απολιτικό «Οικονομική». «Ο γενικός λόγος, για τον οποίο πολιτική και οικονομία –με την οποιαδήποτε κοινωνικά βαρύνουσα έννοια των όρων- παραμένουν αδιαχώριστες, είναι προφανής. Η οικονομία και η πολιτική αφορούν εξ ίσου τις συγκεκριμένες σχέσεις συγκεκριμένων ανθρώπων, και κάθε οικονομική αλλαγή προκαλεί μια μετατόπιση του συσχετισμού δυνάμεων προς όφελος ορισμένων ανθρώπων και εις βάρος άλλων»⁸⁵. Στο διεθνές επίπεδο, η μετατόπιση αυτή, αφορά, όπως είπαμε, την αυξομείωση των σχετικών κερδών που αποκομίζουν οι συλλογικές πολιτικές οντότητες από τη μεταξύ τους συνδιαλλαγή.

Αφού λοιπόν απουσιάζει μια παγκόσμια ρυθμιστική αρχή, παραμένει ανεπίλυτο το πρόβλημα της κατανομής των οικονομικών (και άλλων) ωφελειών στην περίπτωση που θα γινόταν απόπειρα να εφαρμοστεί η αρχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος με την εξειδίκευση και τον καταμερισμό της παραγωγής σε συγκεκριμένες χώρες, σαν να ήταν ο διεθνής χώρος πολιτικά ενιαίος. Δηλαδή, ο πολιτικός κατακερματισμός του διεθνούς χώρου, αφήνει ημιτελή –κατά επικίνδυνο τρόπο για την επιβίωση και την ανεξαρτησία ολόκληρων λαών- την εφαρμογή του συγκριτικού πλεονεκτήματος, εφόσον την εξειδικευμένη παραγωγή των χωρών δεν ακολουθεί μια προσπάθεια δίκαιης κατανομής του συνολικού παγκόσμιου πλούτου όπως –τουλάχιστον- επιδιώκεται στην ενδοκρατική τάξη πραγμάτων. «Ο πολιτικός παράγοντας διεισδύει λοιπόν στον οικονομικό μέσω του άλυτου προβλήματος της

---

⁸⁵ Κονδύλης, σ. 70.

κατανομής. Το γεγονός αυτό καθιστά απαραίτητη, ακόμα και μέσα σε μια οικονομικά ενιαία παγκόσμια κοινωνία, μια πράξη πολιτικής βούλησης προς ίδρυση ενός παγκοσμίου κράτους. Όμως, το ίδιο αυτό γεγονός επιτρέπει και τη βάσιμη εικασία ότι η τέτοια πολιτική πράξη δεν θα συμπίπτει με την ελεύθερη συναίνεση όλων των πλευρών. Γιατί μια ελεύθερη συναίνεση προϋποθέτει τη γενικά αποδεκτή λύση του προβλήματος της κατανομής. Και μια τέτοια επίλυση είναι με τη σειρά της δυνατή μόνο αν οι ισχυρότεροι παραιτηθούν από τα σχετικά τους πλεονεκτήματα υπέρ των ασθενεστέρων.... Για “One World” μιλά κανείς ευχαρίστως από θέση ισχύος και όταν γνωρίζει ότι το άνοιγμα των συνόρων συνεπιφέρει πρωταρχικά τη διεύρυνση του δικού του πεδίου δράσεως. Η ώρα της αλήθειας έρχεται μόλις κανείς ανακαλύψει ότι το ίδιο αυτό άνοιγμα αυξάνει ακαριαία τα σχετικά πλεονεκτήματα άλλων Δυνάμεων, ενώ το οικείο μερίδιο σε οικονομικά και πολιτικά αγαθά συρρικνώνεται, έστω και μόνο για να προσαρμοσθεί στις επιταγές της αρχής της ισότητας»⁸⁶. Απέχουμε ακόμη πολύ από την κατάσταση εκείνη κατά την οποία οι ισχυρότερες οικονομικά χώρες θα παραιτηθούν από τα σχετικά τους πλεονεκτήματα υπέρ των ασθενέστερων χωρών. Ακόμη πιο δύσκολη είναι η ελεύθερη συναίνεση όλων των πλευρών προκειμένου να εξευρεθεί κοινώς αποδεκτή λύση στο πρόβλημα της κατανομής των οφελών από την εφαρμογή του συγκριτικού πλεονεκτήματος παγκοσμίως. Ενώ, τέλος, από τους υψιπετείς οραματισμούς της φιλελεύθερης οικονομικής αντίληψης περί παγκόσμιας ενοποίησης παραβλέπεται το γεγονός πως «η ενοποίηση του κόσμου θα οξύνει αναγκαστικά το πρόβλημα της κατανομής αφού τώρα οι πάντες αγωνίζονται για τους ίδιους σκοπούς και τα ίδια έπαθλα»⁸⁷. Ωστόσο, θα επανέλθουμε στο έκτο κεφάλαιο, στην προσπάθεια για την επίλυση του προβλήματος της κατανομής, όχι όμως ως αιθεροβάμονες, αλλά προσγειωμένοι στο έδαφος της πραγματικότητας. Δηλαδή, της άναρχης δόμησης του διεθνούς συστήματος, της υπαρκτικής ετερότητας των συλλογικών πολιτικών οντοτήτων και των επιδιώξεών τους για αυτονομία, ανάπτυξη και ευημερία των λαών τους.

---

⁸⁶ Κονδύλης, σ. 138-140.

⁸⁷ Κονδύλης, σ. 138.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΜΠΟΡΙΟ

Δείξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο πως ο κατακερματισμός του διεθνούς χώρου σε αυτόνομες συλλογικές οντότητες και η απουσία παγκόσμιας ρυθμιστικής αρχής, οδηγούν τα κράτη -μέσω της προσφυγής στην αυτοβοήθεια- στον παρεμβατισμό, προκειμένου να επιβιώσουν σε ένα περιβάλλον όπου δραστηριοποιούνται ισχυρότεροι ανταγωνιστές. Για τους ίδιους λόγους, αποδείχθηκε πως η αρχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος είναι ανεφάρμοστη σε έναν κόσμο όπου την εξειδικευμένη –κατά χώρες ή περιοχές- παραγωγή, δεν θα ακολουθούσε μία πολιτική δίκαιης κατανομής σε παγκόσμιο επίπεδο, των οφελών που θα προέκυπταν από μια τέτοια διαδικασία, αλλά μάλλον εξωτερικοί καταναγκασμοί και εξαρτήσεις των ασθενέστερων από τους ισχυρότερους. «Η ελευθερία του εμπορίου συνελήφθη σωστά ως ευνοούσα μερικές χώρες σχετικά με άλλες, ως απαγορεύουσα την πρόοδο για τις χώρες που μπαίνουν αργά στην εκβιομηχάνιση και ως ασυνεπής με τον ανανεωμένο εθνικισμό. Με άλλα λόγια η πολιτική του ελεύθερου εμπορίου φαινόταν ακατάλληλη για έναν κόσμο τεμαχισμένο σε πολλές εθνικές αγορές»⁸⁸. Εξάλλου, σύμφωνα με τον Friedrich List, η φιλελεύθερη οικονομική σχολή «προϋπέθετε μια κατάσταση που πρέπει να έρθει, ως όντως υφιστάμενη. Προϋποθέτει μια οικουμενική ένωση και την αιώνια ειρήνη και εξάγει έτσι τα μεγάλα πλεονεκτήματα της ελευθερίας του εμπορίου. Με τον τρόπο αυτό μπερδεύει το αποτέλεσμα με την αιτία»⁸⁹. Όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, ο List διατύπωσε τη θέση πως θα έπρεπε οι χώρες πρώτα να φτάσουν σε ένα παρόμοιο επίπεδο ανάπτυξης και έπειτα να εφαρμόσουν την απελευθέρωση του εμπορίου. Στο πλαίσιο της συλλογιστικής του διακρίνει πέντε στάδια⁹⁰ ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων μιας εθνικής οικονομίας:

---

⁸⁸ Tuma, Β' τόμος, σ. 618.

⁸⁹ Αναφέρεται στο: Ψαλιδόπουλος, σ. 115.

⁹⁰ Ρηγίνος Θεοχάρης, Ιστορία της Οικονομικής Αναλύσεως, Β' τόμος, σ. 17-18, Παπαζήσης, 1984.

- α) το πρωτόγονο,
- β) το κτηνοτροφικό,
- γ) το γεωργικό,
- δ) το γεωργο-βιομηχανικό, και,
- ε) το γεωργο-βιομηχανο-εμπορικό.

Επειδή λοιπόν μόνο η Βρετανία είχε φτάσει στο τελικό στάδιο, ενώ οι άλλες χώρες, μεταξύ των οποίων και η πατρίδα του Γερμανία, βρίσκονταν σε χαμηλότερα στάδια αναπτύξεως, το μεταξύ τους εμπόριο θα ήταν άνισο⁹¹.

Με την ανωτέρω ανάλυσή του, ο List αναδεικνύεται σε έναν από τους πρωτοπόρους των θεωριών οικονομικής ανάπτυξης. Στην οικονομική φιλολογία είναι πολύ γνωστή η αντίληψη, κατά την οποία οι χώρες περνούν από διάφορα στάδια ανάπτυξης, ενώ η ένταξη των χωρών σε συγκεκριμένα στάδια, αποτελεί ένα μέτρο για τη μεταξύ τους σύγκριση. Ίσως το γνωστότερο μοντέλο σταδίων ανάπτυξης, να αποτελεί η θεωρία που διατύπωσε ο Rostow το 1960 στο βιβλίο του «Τα στάδια της Οικονομικής Μεγέθυνσης». Οι επικριτές της θεωρίας του Rostow, του προσάπτουν τη δυσκολία διάκρισης έκαστου σταδίου από το επόμενο του και το προηγούμενό του, καθώς επίσης και τη δυσκολία ως προς τον εμπειρικό έλεγχο της θεωρίας του, ενώ, τέλος, η έλλειψη αρκετής ακρίβειας στην περιγραφή των σταδίων, αποτελεί έναν επίσης ανασχετικό παράγοντα ως προς τον εμπειρικό έλεγχο της θεωρίας. «Παρ' όλη την κριτική που έχει δεχτεί, η θεωρία σταδίων του Rostow συνεχίζει να προσφέρει μια εικόνα της αναπτυξιακής διαδικασίας, η οποία έχει κάποια αξία. Ενώ η ιδέα των “σταδίων” φαίνεται ξεπερασμένη και η θεωρία των σταδίων έχει απορριφθεί ως απόπειρα σκιαγράφησης ή συνοπτικής περιγραφής της ανάπτυξης, η αναπτυξιακή διαδικασία διαθέτει ορισμένα χαρακτηριστικά, τα οποία πράγματι διαμορφώνουν μια ακολουθία με συγκεκριμένη διάταξη»⁹². Επειδή το τρίτο, κυρίως, αλλά και το τέταρτο στάδιο της θεωρίας του Rostow έχουν ιδιαίτερη σημασία για το αντικείμενο

⁹¹ Θεοχάρης, Β' τόμος, σ. 18.

⁹² A. P. Thirlwall, Μεγέθυνση και Ανάπτυξη, Α' τόμος, σ. 134, Παπαζήσης, 2003.

που μας απασχολεί, θα αναφέρουμε συνοπτικά τα βασικά της σημεία. Έτσι λοιπόν, διακρίνει πέντε στάδια οικονομικής ανάπτυξης⁹³:

α) Το παραδοσιακό στάδιο. Κατά τον Rostow, ολόκληρος ο πριν από τον Νεύτωνα κόσμος αποτελούνταν από παραδοσιακές κοινωνίες. Οι παραδοσιακές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από ένα ανώτατο όριο παραγωγικότητας το οποίο οφείλεται στην περιορισμένη επιστημονική πρόοδο, την απασχόληση άνω του 75% του εργατικού δυναμικού στον αγροτικό τομέα, την περιορισμένη κινητικότητα της εργασίας και από την έλλειψη διάθεσης για κοινωνικές αλλαγές.

β) Το μεταβατικό στάδιο. Πρόκειται για το ενδιάμεσο στάδιο μεταξύ του φεουδαλισμού και του επόμενου σταδίου, αυτού της «απογείωσης». Για να λειτουργήσει το μεταβατικό στάδιο ως τέτοιο, θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από την άνοδο του επιπέδου των επενδύσεων τουλάχιστον στο 10% του εθνικού εισοδήματος ώστε να διασφαλιστεί η αυτοτροφοδοτούμενη μεγέθυνση.

γ) Το στάδιο της απογείωσης. Εδώ η μεγέθυνση γίνεται αυτοτροφοδοτούμενη και αποκτά διατηρήσιμο και μονιμότερο χαρακτήρα. Για να συμβεί αυτό, θα πρέπει το επίπεδο των επενδύσεων να ξεπεράσει το 10% του εθνικού εισοδήματος ώστε οι ρυθμοί αύξησης του κατά κεφαλήν εισοδήματος να εγγυώνται την ύπαρξη επαρκούς αποταμίευσης και επένδυσης στο μέλλον. Στο στάδιο αυτό, είναι σημαντική η δημιουργικότητα στην οικονομία των τομέων που ο Rostow αποκαλεί «ηγετικούς τομείς της μεγέθυνσης».

δ) Το στάδιο της ωριμότητας. Σε αυτό, η οικονομία χρησιμοποιεί αποτελεσματικά όλη την κλίμακα της σύγχρονης τεχνολογίας στον μεγάλο όγκο των παραγωγικών της πόρων. Εδώ επίσης, νέοι καθοδηγητικοί τομείς αντικαθιστούν τους παλαιούς. Στο στάδιο αυτό, οι κοινωνίες πρέπει να απαντήσουν στο ερώτημα αν θα διαθέσουν τον πλούτο τους για την επιδίωξη ιμπεριαλιστικών σκοπών ή για τη δημιουργία κράτους πρόνοιας, ευημερίας και για την ικανοποίηση υψηλής μαζικής κατανάλωσης η οποία αποτελεί και το επόμενο και τελικό στάδιο.

---

⁹³ Thirlwall, Α' τόμος, σ. 126-133.

ε) Το στάδιο υψηλής μαζικής κατανάλωσης. Ανεξάρτητα από τις επιλογές που θα κάνουν τα έθνη στο στάδιο της ωριμότητας, πιθανότατα θα φτάσουν όλα σε αυτό, με ή χωρίς χρονική υστέρηση.

Ας εστιάσουμε όμως την προσοχή μας στο τρίτο στάδιο, αυτό της απογείωσης. Αναφέρθηκε προηγουμένως πως κατά τη θεώρηση του Rostow, για την υλοποίηση της φάσης απογείωσης, απαιτείται η ύπαρξη ορισμένων ηγετικών οικονομικών τομέων. Στην παράδοση της ρεαλιστικής σχολής, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται στη διεθνή πολιτική οικονομία με τη μορφή του προστατευτισμού-παρεμβατισμού, η αντίληψη αυτή δεν είναι νέα. Έτσι, ο Hamilton, τον οποίο συναντήσαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, διατύπωσε ορισμένα κριτήρια, βάσει των οποίων θα έπρεπε να προωθηθούν συγκεκριμένες βιομηχανικές δραστηριότητες⁹⁴:

1^{ov}) Αν υπήρχαν οι πρώτες ύλες στη χώρα.

2^{ov}) Αν ενθαρρυνόταν στην επεξεργασία τους η χρήση μηχανών.

3^{ov}) Αν η πολιτική ενθάρρυνσης δεν προσέκρουε σε διάφορα εμπόδια.

4^{ov}) Το πόσο διαδεδομένη ήταν η κατανάλωση του προϊόντος.

5^{ov}) Η σημασία του για άλλα συμφέροντα της χώρας, ειδικά το μέγα συμφέρον της εθνικής άμυνας.

Ο Rostow, στη δική του θεωρία ισχυρίστηκε ότι: α) ο τομέας ή οι τομείς που διαδραματίζουν ηγετικό ρόλο στην απογείωση των οικονομιών διαφέρουν από χώρα σε χώρα, και, β) οποιοσδήποτε βιομηχανικός κλάδος μπορεί να διαδραματίσει ηγετικό ρόλο, εάν τηρούνται οι ακόλουθες τέσσερις συνθήκες⁹⁵:

1^η) Η αγορά του προϊόντος του καθοδηγητικού τομέα να επεκτείνεται με ταχείς ρυθμούς, ώστε να παρέχει μια στέρεη βάση για τη μεγέθυνση του συνολικού προϊόντος.

---

⁹⁴ Ψαλιδόπουλος, σ. 112.

⁹⁵ Thirlwall, Α' τόμος, σ. 131.

2^η) Ο καθοδηγητικός τομέας να δημιουργεί δευτερογενή επέκταση.

3^η) Ο καθοδηγητικός τομέας να τροφοδοτείται συνεχώς και επαρκώς με κεφάλαια, τα οποία προέρχονται από επανεπένδυση των κερδών του.

4^η) Νέες παραγωγικές διαδικασίες να ενσωματώνονται διαρκώς στην παραγωγή του ηγετικού τομέα, με την προοπτική της συνεχούς αύξησης της παραγωγικότητάς του.

Εξάλλου, κατά τον Rostow, δεν υπάρχει μία μοναδική ακολουθία διαδικασιών απογείωσης για όλες τις χώρες. Σύμφωνα με αυτόν, δεν υπάρχει λόγος οι σημερινές αναπτυσσόμενες χώρες να ακολουθήσουν την ίδια πορεία γεγονότων που ακολούθησαν χώρες όπως η Βρετανία ή η Αμερική⁹⁶.

Οι χρονικές περίοδοι, κατά τις οποίες μερικές από τις σημερινές αναπτυγμένες χώρες πέρασαν από το στάδιο της απογείωσης, είναι οι εξής⁹⁷:

- Βρετανία 1783-1802.
- Γαλλία 1840-1860.
- Ηνωμένες Πολιτείες 1843-1860.
- Γερμανία 1850-1873.
- Σουηδία 1868-1890.
- Ιαπωνία 1878-1900.
- Ρωσία 1890-1914.

---

⁹⁶ Thirlwall, Α' τόμος, σ. 131-132.

⁹⁷ Thirlwall, Α' τόμος, σ. 132.

Δεν αποτελεί παράδοξο που οι ανωτέρω χώρες, αποτελούν στην πλειοψηφία τους μερικές από τις –και σήμερα– δεσπόζουσες δυνάμεις στους τομείς της βιομηχανικής παραγωγής και του διεθνούς εμπορίου, πράγμα το οποίο επιβεβαιώνει τη θέση των επικριτών της φιλελεύθερης σχολής πως οι υπέρμαχοι του ελεύθερου διεθνούς εμπορίου εισέρχονται στη διεθνή οικονομική αρένα έχοντας συσσωρεύσει σε βάθος χρόνου ένα δυναμικό οικονομικής ανάπτυξης που τους επιτρέπει να ανταγωνίζονται από θέση ισχύος. Έτσι, για το 2007 οι μεγαλύτερες εξαγωγικές περιφέρειες του πλανήτη ήταν η Ευρώπη (42,6% των παγκόσμιων εξαγωγών με το 39% να αναλογεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 27), η Ασία (27,8%) και η Βόρεια Αμερική (13,7%)⁹⁸. Σε επίπεδο χωρών, το ίδιο έτος, τα μεγαλύτερα μερίδια παγκόσμιων εξαγωγών αναλογούσαν στη Γερμανία (9,7%), στην Κίνα (8,9%), στις ΗΠΑ (8,6%), στην Ιαπωνία (5,2%), στη Γαλλία (4%), στην Ολλανδία (4%) και στο Ηνωμένο Βασίλειο (3,2%)⁹⁹. Το γεγονός αυτό, έχει μία πολύ σημαντική επίπτωση στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις, καθώς το σημαντικότερο ίσως πρόβλημα για τις νεοαναπτυσσόμενες χώρες που προσπαθούν να συναγωνιστούν ήδη καταξιωμένους οικονομικούς αντιπάλους, είναι «ο σωρευτικός χαρακτήρας της διαδικασίας του ανταγωνισμού. Οι νικητές σε κάθε γύρο ανταγωνισμού αρχίζουν τον επόμενο γύρο με ένα πλεονέκτημα έναντι των αντιπάλων τους»¹⁰⁰. Θα επανέλθουμε παρακάτω στο ζήτημα αυτό, καθώς θα αποδείξουμε πως οι χώρες μπορούν να φτάσουν την ανταγωνιστικότητα και τα επίπεδα ανάπτυξης των ήδη αναπτυγμένων κρατών μέσα από στοχευμένες παρεμβατικές πολιτικές του κράτους.

Ας δούμε όμως, τι λέει η ρεαλιστική σχολή σχετικά με την ανάπτυξη, σε συγκεκριμένες ιστορικές εποχές, συγκεκριμένων κλάδων της οικονομίας. Στην εποχή του, ο Hamilton είχε προτείνει την ανάπτυξη ορισμένων βιομηχανικών κλάδων, μεταξύ των οποίων οι εξής: σίδηρος, χαλκός, ξύλο, γυαλί (που επιδέχεται επεξεργασία με μηχανές), μαλλί, πυρίτιδα¹⁰¹.

Στη σημερινή εποχή, έχουμε ανάλογες προτάσεις και μάλιστα με επιχειρήματα που να τις αιτιολογούν; Η απάντηση είναι θετική. Η θεωρία του

---

⁹⁸ Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 221, Λιβάνης, 2009.

⁹⁹ Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 221.

¹⁰⁰ Samuel Bowles & Richard Edwards, Κατανοώντας τον καπιταλισμό: ανταγωνισμός, εντολή και μεταβολή στην οικονομία των ΗΠΑ, Β' τόμος, σ. 51, Gutenberg, 2001-2002.

¹⁰¹ Ψαλιδόπουλος, σ. 112.

στρατηγικού εμπορίου, η οποία μπορούμε να πούμε πως αποτελεί σύγχρονη εξελιγμένη μορφή του επιχειρήματος περί νηπιακής βιομηχανίας, επιχειρεί να συνεισφέρει σε μια πιο ρεαλιστική ενατένιση του διεθνούς εμπορίου. Η θεωρία αναφέρεται στην εμπορική και βιομηχανική πολιτική μιας χώρας για τη δημιουργία συγκριτικού πλεονεκτήματος σε πεδία που είναι στρατηγικής σημασίας στην αναπτυξιακή διαδικασία. Σε αντίθεση με τη φιλελεύθερη θεωρία που βασίζεται στην υπόθεση του τέλειου ανταγωνισμού, η θεωρία στρατηγικού εμπορίου υποστηρίζει ότι «ο ατελής ή ολιγοπωλιακός ανταγωνισμός είναι πιθανότερο να συμβεί σε ορισμένους βιομηχανικούς τομείς υψηλής τεχνολογίας που χαρακτηρίζονται από οικονομίες κλίμακας και από εκμάθηση στην πράξη»¹⁰². Πρόκειται για τη μικροηλεκτρονική, τη βιοτεχνολογία, τις βιομηχανίες πολιτικών αεροσκαφών, τις τηλεπικοινωνίες, τη ρομποτική συν τις εργαλειομηχανές και τις βιομηχανίες υπολογιστών και λογισμικού, που θεωρούνται από τον Lester Thurow ως επτά βιομηχανίες-κλειδιά για τις αμέσως επόμενες δεκαετίες¹⁰³. Σε αυτούς τους τομείς η επένδυση σε γνώσεις, ανθρώπινες δεξιότητες, έρευνα και τεχνολογία, έχει τον πρώτο λόγο στη δημιουργία πλεονεκτήματος, το οποίο θα ήταν ευστοχότερο να χαρακτηριστεί ως ανταγωνιστικό. Η νοημοσύνη και οι επενδύσεις σε αυτή, είναι ο καταλυτικός νέος παραγωγικός συντελεστής που φέρνει σε δεύτερη μοίρα την προικοδότηση μιας χώρας με συγκεκριμένους φυσικούς πόρους. Γράφει χαρακτηριστικά ο Thurow: «Το κόστος των σύγχρονων μεταφορών δημιούργησε έναν κόσμο στον οποίο οι φυσικοί πόροι μπορούν να μεταφέρονται φτηνά οπουδήποτε χρειάζονται. Η Ιαπωνία είναι ένα καλό παράδειγμα – η βιομηχανία της του χάλυβα κυριαρχεί παγκοσμίως, παρότι η Ιαπωνία δεν έχει καθόλου άνθρακα και σιδηρομετάλλευμα... Στην εποχή των βιομηχανιών τεχνητής νοημοσύνης, οι αναλογίες κεφάλαιο/εργασία παύουν να είναι μεταβλητές με σημασία αφού η όλη διάκριση μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας καταρρέει. Οι δεξιότητες και οι γνώσεις, το ανθρώπινο κεφάλαιο, δημιουργούνται από τα ίδια επενδύσιμα κεφάλαια που δημιουργούν το φυσικό κεφάλαιο... Σήμερα, οι γνώσεις και οι δεξιότητες απομένουν οι μοναδικές πηγές συγκριτικού πλεονεκτήματος... Η Silicon Valley και η Route 128 είναι εκεί όπου είναι, απλώς επειδή εκεί είναι η

---

¹⁰² Robert Gilpin, Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη, σ. 157, Ποιότητα, 2002.

¹⁰³ Lester Thurow, Ο επερχόμενος οικονομικός πόλεμος μεταξύ Ιαπωνίας, Ευρώπης και Αμερικής, σ. 103, Λιβάνης, 1995.

νοημοσύνη. Δεν υπάρχει άλλο μέρος να πάνε»¹⁰⁴. Και ως κατακλείδα: «Στην ουσία, οι φυσικοί πόροι παραλείπονται από την ανταγωνιστική εξίσωση»¹⁰⁵.

Οπωσδήποτε δεν μπορούμε να δεχθούμε άκριτα πως οι φυσικοί πόροι πρέπει να εξαλειφθούν ολοκληρωτικά από την ανταγωνιστική εξίσωση, όταν μάλιστα αυτοί αναδεικνύονται σε γεωπολιτικά έπαθλα των επιδιώξεων των μεγάλων δυνάμεων. Ωστόσο, παραμένει γεγονός, πως οι τομείς προηγμένης τεχνολογίας (ή αλλιώς, των τεχνολογιών αιχμής) δρουν καταλυτικά στην απόκτηση και διατήρηση πλεονεκτήματος, εξαιτίας της γνώσης που ενσωματώνουν. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν που οι αναπτυγμένες χώρες επενδύουν τεράστια ποσά στους τομείς Έρευνας και Ανάπτυξης προκειμένου να διατηρήσουν την πρωτοκαθεδρία στην παραγωγή των αντίστοιχων προϊόντων. Έτσι, οι αναπτυγμένες χώρες πραγματοποιούν μεταξύ 29% και 47% των παγκόσμιων εξαγωγών των είκοσι περισσότερο δυναμικών (με υψηλή προστιθέμενη αξία σε έρευνα και τεχνολογία) προϊόντων (π.χ. ηλεκτρικών, ηλεκτρονικών, τηλεπικοινωνιακών προϊόντων)¹⁰⁶. Εξάλλου, οι προαναφερθέντες κλάδοι, συμβάλλουν σε μεγάλο βαθμό στη διάχυση της τεχνολογίας, ενισχύοντας την πρόοδο του συνόλου της οικονομίας. Έτσι, για παράδειγμα, «το αυτοκίνητο είναι ένα προϊόν χαμηλής τεχνολογίας – τα ρομπότ που το κατασκευάζουν, όμως, είναι υψηλής τεχνολογίας. Η εξασφάλιση ενός προβαδίσματος στις μεθόδους παραγωγής υψηλής τεχνολογίας θα είναι κάτι το σημαντικό σχεδόν σε κάθε βιομηχανία, ενώ παράλληλα η γνώση των τεχνολογιών των μεθόδων παραγωγής θα αποτελέσει βασική προϋπόθεση για να πλουτίσει κάποιος ως άτομο, να επιτύχει ως επιχείρηση ή να παράγει υψηλό κατά κεφαλή Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν ως χώρα»¹⁰⁷.

Εξάλλου, ο Thurow επισημαίνει μια νέα τάση στον τομέα Έρευνας και Ανάπτυξης (E&A), σύμφωνα με την οποία οι ιαπωνικές επιχειρήσεις, δαπανούν τα δύο τρίτα τον κονδυλίων E&A για την εφεύρεση νέων μεθόδων παραγωγής και το ένα τρίτο για τη δημιουργία νέων προϊόντων¹⁰⁸. Η μηχανολογία αντιγραφής ή αλλιώς, αντίστροφη μηχανική, μας λέει ο Thurow, έχει καταστήσει εύκολη την αντιγραφή ενός προϊόντος. Εκείνο που είναι δύσκολο να αντιγράψει κανείς είναι τη μέθοδο

¹⁰⁴ Thurow, Το μέλλον του καπιταλισμού, σ. 105-106.

¹⁰⁵ Thurow, Ο επερχόμενος οικονομικός πόλεμος, σ. 95.

¹⁰⁶ Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 230.

¹⁰⁷ Thurow, Ο επερχόμενος οικονομικός πόλεμος, σ. 108.

¹⁰⁸ Thurow, Ο επερχόμενος οικονομικός πόλεμος, σ. 104.

παραγωγής. «Η εφεύρεση κάποιου προϊόντος αποτελεί πολύ μικρό οικονομικό πλεονέκτημα, αν η χώρα δεν είναι επίσης ο παγκόσμιος παραγωγός με το χαμηλότερο κόστος. Η τεχνολογία δεν ήταν ποτέ τόσο σημαντική όσο σήμερα, αλλά τη μεγαλύτερη σημασία έχει το να ηγείται κανείς στις τεχνολογίες των μεθόδων παραγωγής και τη μικρότερη σημασία το να ηγείται στις τεχνολογίες προϊόντος»¹⁰⁹. Αναφερθήκαμε προηγουμένως στο πλεονέκτημα που αποκομίζουν οι νικητές σε κάθε γύρο ανταγωνισμού, δυσχεραίνοντας έτσι τους νεοεισερχόμενους δρώντες στον οικονομικό στίβο. Δηλαδή, η διαφορική* ανάπτυξη των εθνών, αποτελεί τη σοβαρότερη αιτία άνισου εμπορίου. Ωστόσο, «το γεγονός ότι η ανάπτυξη είναι άνιση δεν σημαίνει, φυσικά, ότι αυτός που προσέρχεται τελευταίος δεν μπορεί να νικήσει. Η Γερμανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες μπόρεσαν και οι δύο καθυστερημένα στη διαδικασία της καπιταλιστικής ανάπτυξης –μετά το Ηνωμένο Βασίλειο- στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αλλά γρήγορα υπερνίκησαν το μειονέκτημα και τώρα έχουν κατά κεφαλήν εισοδήματα πολύ υψηλότερα από αυτά του Ηνωμένου Βασιλείου. Αλλά και η Νότια Κορέα ξεκίνησε καθυστερημένα, πραγματοποιώντας την απογείωσή της στις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Τα ηγετικά έθνη δεν μένουν αμετακίνητα στη θέση τους. Οι Ηνωμένες Πολιτείες ξεπέρασαν το Ηνωμένο Βασίλειο· και τώρα η Ιαπωνία ξεπερνά τις Ηνωμένες Πολιτείες»¹¹⁰. Ο τρόπος με τον οποίο καταφέρνουν τα έθνη να αντιμετωπίζουν ήδη καταξιωμένους ανταγωνιστές, είναι, αφενός, όπως έχουμε δείξει έως τώρα, οι τεχνολογικές και γενικότερα, οργανωσιακές μεταβολές, αφετέρου όπως θα δείξουμε παρακάτω, η γενικότερη προστατευτική πολιτική μέσα από κατάλληλες θεσμικές παρεμβάσεις του κράτους. Γι' άλλη μια φορά λοιπόν, διαπιστώνουμε πόσο μακριά από την πραγματικότητα βρίσκεται η παραδοχή του φιλελεύθερου παραδείγματος για την ομοιότητα των συναρτήσεων παραγωγής του ίδιου αγαθού σε διαφορετικές χώρες. Αντιθέτως, εμείς διαπιστώνουμε την αέναη προσπάθεια των διεθνών δρώντων να γίνουν ανταγωνιστικότεροι στο διεθνές εμπόριο, μέσα από συγκεκριμένες στρατηγικές οικοδόμησης ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, οι οποίες βασίζονται στη βελτίωση των συναρτήσεων παραγωγής και κόστους.

Η έως τώρα συζήτησή μας, έχει δείξει πως το συγκριτικό πλεονέκτημα, κάθε άλλο παρά στατικό και εκ της φύσεως προερχόμενο είναι, αλλά οι διεθνείς δρώντες

---

¹⁰⁹ Thurow, Το μέλλον του καπιταλισμού, σ. 107.

*Με την έννοια της ανάπτυξης με διαφορετικούς ρυθμούς για κάθε χώρα, άρα η άνιση ανάπτυξη.

¹¹⁰ Bowles & Edwards, Β' τόμος, σ. 49.

επιχειρούν με στοχευμένες ενέργειες και συγκεκριμένες πολιτικές να επιτύχουν την απόκτηση και διατήρησή του. Έτσι, η αέναη διαπάλη προστατευτισμού και φιλελευθερισμού χαρακτηρίζεται από τη μεταστροφή των διεθνών δρώντων άλλοτε σε ένθερμους θιασώτες της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου και άλλοτε σε υπέρμαχους της εθνοκεντρικής πολιτικής οικονομίας. Φυσικά, λόγοι συμφέροντος των εκάστοτε συλλογικών πολιτικών οντοτήτων υπαγόρευαν την πολιτική γραμμή που ακολούθησαν. «Στη Βρετανία» συνεπώς, «όπως και παντού, η προώθηση της βιομηχανίας πήρε τη μορφή της άμυνας έναντι του ανταγωνισμού από το εξωτερικό. Η μετέπειτα δέσμευση της Βρετανίας στο ελεύθερο εμπόριο (περίπου από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα έως το 1930) έχει την τάση να επισκιάζει την προηγούμενη και πολύ πιο μακροχρόνια πρακτική του οικονομικού εθνικισμού, είτε αυτός εκδηλωνόταν με δασμούς είτε με κανονισμούς για τις θαλάσσιες μεταφορές (νόμοι για τη ναυσιπλοΐα*) που βασίζονταν στις διακρίσεις. Οι θεωρητικοί της οικονομίας διεξήγαν έντονες διαμάχες, ακόμη και εμπαιθείς, σχετικά με αυτές τις παρεμβάσεις στην αγορά, υποστηρίζοντας ότι βλάπτουν τους πάντες. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι οι ιστορικά πιο σθεναροί αμύνητορες του ελεύθερου εμπορίου –η βικτοριανή Βρετανία και οι ΗΠΑ μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο- εφάρμοζαν με μεγάλη ένταση τον προστατευτισμό κατά το στάδιο της άνδρωσής τους»¹¹¹. Κατά συνέπεια, πρέπει να θεωρήσουμε σωστή την παρατήρηση του Robert Gilpin πως «από ιστορικής άποψης, οι περίοδοι κατά τις οποίες επικράτησε ο προστατευτισμός είναι αθροιστικά μακρότερες από τις αντίστοιχες του ελεύθερου εμπορίου. Αν και τα κράτη επιθυμούν να απολαμβάνουν τις ωφέλειες που προσφέρει το ελεύθερο εμπόριο, συχνά μοιάζουν απρόθυμα να ανοίξουν τις δικές τους αγορές και να επιτρέψουν στις δυνάμεις της αγοράς να καθορίσουν τη διεθνή κατανομή των κερδών από το εμπόριο»¹¹². Πρόκειται για σημαντική παρατήρηση, η οποία επιβεβαιώνει τα όσα έχουμε αναφέρει στα προηγούμενα για την εστίαση του ενδιαφέροντος των κρατών στα σχετικά και όχι στα απόλυτα οφέλη από το διεθνές εμπόριο.

Αλλά και στη σύγχρονη εποχή, διαπιστώνουμε ότι πρακτικές που αφορούν στην απόκτηση, ενδυνάμωση και διατήρηση του συγκριτικού πλεονεκτήματος δεν λείπουν καθόλου, και μάλιστα από τις δυνάμεις που έχουν κατακτήσει την

---

* Στους οποίους αναφερθήκαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο.

¹¹¹ Landes, σ. 339.

¹¹² Robert Gilpin, Η πρόκληση του παγκόσμιου καπιταλισμού, σ. 115, Ποιότητα, 2002.

οικονομική, βιομηχανική και τεχνολογική πρωτοκαθεδρία διεθνώς. Έτσι, «η Ιαπωνία επιλέγει, μεταπολεμικά, τη μαζική εξαγορά αμερικανικής τεχνολογίας για τον εκσυγχρονισμό της, αλλά ταυτόχρονα περιορίζει με διάφορους τρόπους τις εισαγωγές και την εγκατάσταση ξένων επιχειρήσεων. Υψηλοί δασμοί, ποσοτώσεις, χαμηλότοκα δάνεια για τις εγχώριες βιομηχανίες, υψηλές τιμές στο εσωτερικό, υγειονομικοί κανόνες, τεχνικές προδιαγραφές για τα εισαγόμενα προϊόντα κ.ά. αποτελούν, μετά το 1945, τους κυριότερους οικονομικούς φραγμούς για τα ξένα προϊόντα στη χώρα αυτή... Παράλληλα, η κεντρική κυβέρνηση αναλαμβάνει, με τη δημιουργία ενός πανίσχυρου Υπουργείου Διεθνούς Εμπορίου και Βιομηχανίας (MITI), την προώθηση των συμφερόντων των ιαπωνικών επιχειρήσεων. Η παροχή χαμηλότοκων δανείων, δωρεάν οικοπέδων, η ενθάρρυνση επιχειρηματικών συνασπισμών για συγκεκριμένα προγράμματα (π.χ. πετροχημική βιομηχανία), ο έλεγχος των ξένων διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, οι επιχορηγήσεις για την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών είναι ορισμένα από τα μέτρα που εφαρμόζει η Ιαπωνία για να προασπίσει τα συμφέροντα των επιχειρήσεών της»¹¹³. Είναι αποκαλυπτικά τα λεγόμενα του πρώην υφυπουργού Διεθνούς Εμπορίου και Βιομηχανίας της Ιαπωνίας, Ιχίρο Φουτζιβάρα: «Ας πάρουμε σαν παράδειγμα την περίπτωση του βασικού υπολογιστή ενός δικτύου. Μετά τον πόλεμο, οι ιαπωνικές επιχειρήσεις έπρεπε να ξεκινήσουν από το μηδέν. Για να επιβιώσουν, έπρεπε να αγωνιστούν με ξεπερασμένη τεχνολογία και μηδαμινά κεφάλαια- να απωθήσουν τους ξένους ανταγωνιστές, που ήταν οπλισμένοι με παραγωγικά συστήματα και μάνατζμεντ που λειτουργούσαν με Η/Υ. Κανένας υπεύθυνος κυβερνητικός ηγέτης, αντιμέτωπος με μια τέτοια κατάσταση, δεν θα είχε επαναπαυθεί, παρακολουθώντας απλώς τις ερπύστριες των ξένων ανταγωνιστών. Έπρεπε να βοηθήσουμε την εγχώρια βιομηχανία Η/Υ να σταθεί στα πόδια της. Το ίδιο ακριβώς κάνουν, και οι κυβερνητικοί ηγέτες άλλων χωρών»¹¹⁴.

Αλλά και η αμερικανική υπερδύναμη δεν φείδεται χρημάτων και μεθόδων για την προάσπιση των πλεονεκτημάτων της στη διεθνή οικονομική ανταλλαγή. «Για όσο διάστημα η ανταγωνιστική και τεχνολογική θέση των ΗΠΑ υπερίσχυε εκείνης των δύο άλλων μερών της Τριάδας, η φιλοσοφία του “ελεύθερου εμπορίου” εφαρμόστηκε χωρίς μεγάλα προβλήματα στο διεθνές εμπόριο... Μετά το 1985, οι ΗΠΑ

---

¹¹³ Παναγιώτης Ρουμελιώτης, Η πορεία προς την παγκοσμιοποίηση: η ευρωπαϊκή στρατηγική για τον 21^ο αιώνα, σ. 108-109, Λιβάνης, 1996.

¹¹⁴ Αναφέρεται στο: Thurow, Ο επερχόμενος οικονομικός πόλεμος, σ. 247.

προβληματίζονται σοβαρά για την οικονομική τους θέση στην παγκόσμια σκηνή. Ειδικότερα, το 1987, το Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας προβλέπει ότι αν οι ΗΠΑ χάσουν το συγκριτικό πλεονέκτημά τους στους τομείς της μικροηλεκτρονικής, αυτοματοποίησης, αμυντικής και διαστημικής βιομηχανίας και των τηλεπικοινωνιών-υπολογιστών, τότε δε θα μειωθεί μόνο η παραγωγικότητα και το εισόδημα αλλά και η στρατιωτική ισχύς της χώρας τους. Και αυτό γιατί υπάρχει κίνδυνος να μην μπορούν οι ΗΠΑ να προμηθεύονται τα προϊόντα αυτά σε συμφέρουσες ποσότητες από τους ανταγωνιστές τους (κυρίως την Ιαπωνία). Για το λόγο αυτό το Κογκρέσο ψήφισε, το 1988, το “Omnibus Trade Act”, που επιτρέπει στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση να απαγορεύει την εξαγορά αμερικανικών επιχειρήσεων από ξένες σε περίπτωση που θίγονται ή κινδυνεύουν τα εθνικά συμφέροντα των ΗΠΑ. Παράλληλα με την περίφημη τροπολογία “301” (Buy American Act) παρέχεται το δικαίωμα στην κυβέρνηση να εφαρμόζει “εμπορικά αντίποινα” (δασμούς, ποσοστάσεις κ.ά.) σε προϊόντα χωρών που ασκούν διακριτική πολιτική σε βάρος των αμερικανικών προϊόντων»¹¹⁵.

Ακόμα, στο πλαίσιο της GATT και κατόπιν του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, παρά τις αναμφισβήτητες προόδους που έχουν επιτευχθεί στην κατεύθυνση της φιλελευθεροποίησης του διεθνούς εμπορίου, οι μεγάλες βιομηχανικές δυνάμεις, εξακολουθούν να προστατεύουν ευαίσθητους τομείς της οικονομίας τους. Έτσι, «παρά τη θεαματική εξέλιξη προς την κατεύθυνση της απελευθέρωσης του εμπορίου, τόσο οι ΗΠΑ όσο και η ΕΕ προστατεύουν, μέσω ενός συστήματος άμεσων ή έμμεσων επιχορηγήσεων στην παραγωγή και μέσω των δασμών, τον αγροτικό τους τομέα από τις εισαγωγές αγροτικών προϊόντων, ενώ ταυτόχρονα ενισχύουν με επιδοτήσεις τις εξαγωγές τέτοιων προϊόντων. Η προστασία επεκτείνεται και σε άλλους κρίσιμους για την οικονομία των αναπτυγμένων χωρών τομείς, όπως στα χαλυβουργικά προϊόντα»¹¹⁶. Εξάλλου, δεν προκαλεί έκπληξη πως οι αναπτυγμένες χώρες επιδίωξαν τη ρύθμιση στο πλαίσιο του ΠΟΕ, στους τομείς εκείνους που έχουν αναμφισβήτητο πλεονέκτημα, όπως το εμπόριο υπηρεσιών και πνευματικής ιδιοκτησίας. «Οι αναπτυγμένες χώρες» λοιπόν, «υπήρξαν οι βασικοί υποστηρικτές της διεύρυνσης του πεδίου του ΠΟΕ, ώστε να περιλαμβάνει την

---

¹¹⁵ Ρουμελιώτης, Η πορεία προς την παγκοσμιοποίηση, σ. 105 & 119-120.

¹¹⁶ Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 247.

GATS*, την TRIPs** και την TRIMs***, για διάφορους λόγους. Πρώτον, οι Ηνωμένες Πολιτείες ήθελαν να ισοσταθμίσουν τα ελλείμματα στο ισοζύγιο εμπορευματικών συναλλαγών, επεκτείνοντας τους κανόνες σε πεδία όπως το εμπόριο υπηρεσιών και πνευματικής ιδιοκτησίας στα οποία ήταν πιο ανταγωνιστικές. Δεύτερον, οι αναπτυγμένες χώρες ήθελαν να ρυθμίσουν τις υπηρεσίες επειδή ο ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσης του εμπορίου υπηρεσιών από το 1970 έως το 1980 ήταν περίπου 19% σε σύγκριση με μόνο 5,4% των εμπορευματικών συναλλαγών. Τρίτον, ως οι μεγαλύτεροι καθαροί εξαγωγείς πνευματικής ιδιοκτησίας και επενδύσεων, οι αναπτυγμένες χώρες ήθελαν να επεκτείνουν τη διαμόρφωση κανονισμών και σε αυτά τα πεδία»¹¹⁷.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειώσουμε πως οι αναπτυγμένες χώρες αντιπροσωπεύουν τον μεγαλύτερο όγκο του παγκόσμιου εμπορίου, το οποίο μάλιστα κατά το μεγαλύτερο μέρος του, διεξάγουν μεταξύ τους. «Διαχρονικά, οι αναπτυγμένες χώρες πραγματοποιούν από τα δύο τρίτα έως τα τρία τέταρτα του παγκόσμιου εμπορίου προϊόντων, ενώ οι αναπτυσσόμενες από το ένα έκτο έως το ένα τρίτο. Το διεθνές εμπόριο είναι διαρθρωμένο γύρω από τους τρεις πόλους της τριάδας Βόρεια Αμερική – Δυτική Ευρώπη – Ασία. Το ενδοτρίαδικό εμπόριο αντιπροσωπεύει το 71% περίπου του συνολικού διεθνούς εμπορίου. Έτσι, οι αναπτυγμένες χώρες εμπορεύονται κυρίως μεταξύ τους και λιγότερο με τις αναπτυσσόμενες χώρες»¹¹⁸. Αλλά, διαχρονικά, παρατηρείται αύξηση του εμπορίου και μεταξύ των αναπτυσσόμενων χωρών. Όλα τα παραπάνω σημαίνουν ότι οι χώρες που έχουν επιτύχει ίδια ή τουλάχιστον παρόμοια επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης, είναι περισσότερο πρόθυμες να διεξάγουν εμπόριο μεταξύ τους, αφού θα ανταγωνίζονται από την ίδια βάση εκκίνησης. Όπως είδαμε όμως, οι χώρες επιδεικνύουν επιλεκτικότητα ως προς το άνοιγμα του εμπορίου σε συγκεκριμένους τομείς, ενώ σε άλλους, στους οποίους μειονεκτούν, ακόμα και αν το γενικό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης της χώρας είναι υψηλό, παραμένουν προσηλωμένες στον προστατευτισμό.

---

* General Agreement on Trade in Services (Γενική Συμφωνία για το Εμπόριο των Υπηρεσιών).

** Agreement on Trade-Related Intellectual Property Rights (Συμφωνία για τα Σχετιζόμενα με το Εμπόριο Δικαιώματα Πνευματικής Ιδιοκτησίας).

*** Agreement on Trade-Related Investment Measures (Συμφωνία για τα Επενδυτικά Μέτρα στον τομέα του Εμπορίου).

¹¹⁷ Cohn, σ. 339-340.

¹¹⁸ Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 216.

Συναφώς προς τα παραπάνω, αξίζει να σημειωθεί ότι ακόμη και το λεγόμενο «Θαύμα των αναπτυσσόμενων οικονομιών της Ανατολικής Ασίας» δεν συντελέστηκε με την προσήλωση στην απελευθέρωση του εμπορίου, αλλά αντιθέτως «η Παγκόσμια Τράπεζα παραδέχεται ότι οι περισσότερες από τις χώρες της Ανατολικής Ασίας παρέκκλιναν από τις κατευθυντήριες γραμμές της οικονομικής θεωρίας της ελεύθερης αγοράς»¹¹⁹. Έτσι, η Παγκόσμια Τράπεζα στη μελέτη της για το «Θαύμα της Ανατολικής Ασίας» (1993) συμπεραίνει ότι δεν υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης στην Ανατολική Ασία. Αν και οι χώρες αυτές παρέκκλιναν λιγότερο από τους κανόνες της ελεύθερης αγοράς εν συγκρίσει προς άλλες αναπτυσσόμενες χώρες, εντούτοις θεωρείται βέβαιο πως «καμία από τις χώρες της Ανατολικής Ασίας δεν θα είχε επιτύχει τόσο υψηλούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης, χωρίς ταχύτατη αύξηση των εξαγωγών»¹²⁰. Αλλά πώς επιτεύχθηκε το οικονομικό αυτό θαύμα; Τρεις πολιτικές θεωρείται πως συνέβαλαν στην επιτυχία των «Ασιατικών Τίγρεων»¹²¹:

- Βιομηχανική πολιτική για την ανάπτυξη συγκεκριμένων κλάδων της οικονομίας (μετατόπιση του ενδιαφέροντος στη βιομηχανία).
- Κυβερνητικός έλεγχος στις χρηματοοικονομικές αγορές, προκειμένου να μειωθεί το κόστος του κεφαλαίου και να κατευθυνθούν πιστώσεις στους στρατηγικούς τομείς της οικονομίας.
- Πολιτική προώθησης των εξαγωγών και προστασίας της εγχώριας βιομηχανίας.

Δηλαδή, ό,τι ακριβώς υποστηρίχθηκε μέχρι στιγμής από τη ρεαλιστική σχολή πολιτικής οικονομίας, όπως αυτή υλοποιείται με προστατευτικές-παρεμβατικές πολιτικές. Ακόμη και για το παράδειγμα της Κίνας και τη μεταστροφή της από τα τέλη της δεκαετίας του '70 προς το άνοιγμά της στην παγκόσμια οικονομία, με τη συνακόλουθη αύξηση των εξαγωγών της, οι θεωρητικοί της ανάπτυξης καταλήγουν πως «πρόκειται για ακόμη ένα κλασικό παράδειγμα καθοδηγούμενης από τις

---

¹¹⁹ Thirlwall, Β' τόμος, σ. 434.

¹²⁰ Thirlwall, Β' τόμος, σ. 434.

¹²¹ Thirlwall, Β' τόμος, σ. 434.

εξαγωγές οικονομικής μεγέθυνσης»¹²² μέσα από προσεκτικές επιλογές οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης.

Αναφορικά τώρα προς το εμπόριο που διεξάγουν οι αναπτυγμένες και οι αναπτυσσόμενες χώρες ανάλογα με την εξειδίκευση της παραγωγής τους, οι θεωρητικοί της ανάπτυξης, προσπάθησαν σε διάφορες εποχές, να διαμορφώσουν ένα γενικό σχήμα που να εξηγεί έναν διεθνή καταμερισμό της παραγωγής μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Έτσι, σύμφωνα με τη λεγόμενη «σχολή της εξάρτησης» οι αναπτυσσόμενες χώρες εξειδικεύονται στην παραγωγή πρωτογενών προϊόντων ενώ οι αναπτυγμένες στην παραγωγή βιομηχανικών. «Αυτό ίσχυε μέχρι τη δεκαετία του 1970. Από τη δεκαετία του 1980 η κατάσταση άρχισε να αλλάζει»¹²³. Από τις παγκόσμιες στατιστικές προκύπτει πως η συμμετοχή των πρωτογενών προϊόντων στις εμπορευματικές εξαγωγές των χωρών χαμηλού εισοδήματος, μειώθηκε από 79% το 1960, στο 73% το 1970, στο 55% το 1980, στο 47% το 1990, ενώ το 2004 είχε περιοριστεί στο 36%, δηλαδή τα πρωτογενή προϊόντα κάλυπταν το 1/3 των συνολικών εμπορευματικών εξαγωγών των χωρών χαμηλού εισοδήματος¹²⁴. Ενώ για τις χώρες υψηλού εισοδήματος προκύπτει πως τα πρωτογενή προϊόντα κάλυπταν κατά το 1960 το 1/3 των συνολικών εμπορευματικών τους εξαγωγών (ποσοστό 34%), το 1970 το 27%, το 1980 το 28%, ενώ τα έτη 1990 και 2004 η συμμετοχή τους στις συνολικές εμπορευματικές εξαγωγές των χωρών υψηλού εισοδήματος περιορίστηκε στο 19%, δηλαδή κάτω του 1/5¹²⁵. «Είναι λοιπόν φανερό ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες δεν εξειδικεύονται πλέον στις εξαγωγές πρωτογενών προϊόντων και κατ' επέκταση οι αναπτυγμένες χώρες δεν έχουν το μονοπώλιο των εξαγωγών βιομηχανικών προϊόντων. Αυτό ίσως να οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι η θεωρία της εξάρτησης δεν ισχύει σήμερα, αφού δεν φαίνεται οι εμπορευματικές εξαγωγές των αναπτυσσόμενων χωρών να περιορίζονται στα προϊόντα των παραδοσιακών εξαγωγικών τομέων»¹²⁶. Ωστόσο, «εκείνο που έχει σημασία δεν είναι τόσο η διάρθρωση των εμπορευματικών εξαγωγών των χωρών, όσο η διεθνής κατανομή της προστιθέμενης αξίας στον τομέα της μεταποίησης...Ο τομέας της μεταποίησης θεωρείται το δυναμικότερο τμήμα της βιομηχανίας, γι' αυτό έχει ιδιαίτερη

¹²² Thirlwall, Β' τόμος, σ. 435.

¹²³ Ιωάννης Βαβούρας, Πολιτική Οικονομικής Ανάπτυξης, σ. 157, Παπαζήσης, 2008.

¹²⁴ Βαβούρας, σ. 157.

¹²⁵ Βαβούρας, σ. 158.

¹²⁶ Βαβούρας, σ. 159.

σημασία η κατανομή της παγκόσμιας προστιθέμενης αξίας στον τομέα αυτό. Στη βιομηχανία, ως γνωστόν, εκτός από τη μεταποίηση περιλαμβάνονται οι εξορύξεις και η λατόμηση ενεργειακών και μη ενεργειακών υλών, η παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου και νερού, καθώς και οι κατασκευές»^{*127}.

Όμως, γιατί ο βιομηχανικός τομέας είναι ιδιαίτερα σημαντικός για την οικονομική ανάπτυξη; Με βάση τη διεθνή ιστορική εμπειρία και όπως σημειώνει ο Thirlwall:

1^{ov}) Στις πολύ φτωχές χώρες ουσιαστικά δεν υπάρχει καμία βιομηχανική δραστηριότητα. Αντιθέτως, στις χώρες μέσου και υψηλού εισοδήματος, το 20-40% των παραγωγικών πόρων χρησιμοποιείται στη βιομηχανία. Μόνο τρεις χώρες στον κόσμο έχουν γίνει πλούσιες αποκλειστικά από τον αγροτικό τομέα τους: η Αυστραλία, η Νέα Ζηλανδία και ο Καναδάς. Σε όλες τις άλλες χώρες, το βιοτικό επίπεδο ανέβηκε απότομα, μόνο αφότου σημαντικοί πόροι μετακινήθηκαν από τη γεωργία στη βιομηχανία¹²⁸.

2^{ov}) Η αύξηση του ΑΕΠ είναι τόσο ταχύτερη όσο μεγαλύτερη είναι η διαφορά ανάμεσα στον ρυθμό μεγέθυνσης του βιομηχανικού τομέα και στον ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ. Δηλαδή, όταν το μερίδιο της βιομηχανίας στο συνολικό ΑΕΠ αυξάνεται γρήγορα, τότε οι ρυθμοί αύξησης του ΑΕΠ είναι υψηλοί¹²⁹.

Έτσι, το 1990 η συμμετοχή των χωρών χαμηλού εισοδήματος έφτανε μόλις στο 1,9% της παγκόσμιας προστιθέμενης αξίας στον τομέα της μεταποίησης, η συμμετοχή των χωρών μέσου εισοδήματος στο 14,4%, ενώ αυτή των χωρών υψηλού εισοδήματος στο 83,2%. Το 2000 οι χώρες χαμηλού εισοδήματος κάλυπταν –έχοντας πραγματοποιήσει μια μικρή αύξηση- το 2,6% της παγκόσμιας προστιθέμενης αξίας της μεταποίησης, οι χώρες μέσου εισοδήματος αύξησαν σημαντικά το μερίδιό τους φτάνοντας στο 19,1%, ενώ η συμμετοχή των χωρών υψηλού εισοδήματος σημείωσε υποχώρηση στο 78,5%¹³⁰. Από τις ανωτέρω στατιστικές διαπιστώνουμε ότι η

---

* Η υπογράμμιση είναι του γράφοντος.

¹²⁷ Βαβούρας, σ. 159.

¹²⁸ Thirlwall, Α' τόμος, σ. 135.

¹²⁹ Thirlwall, Α' τόμος, σ. 135.

¹³⁰ Βαβούρας, σ. 160.

συμμετοχή των χωρών χαμηλού εισοδήματος στην προστιθέμενη αξία της παγκόσμια μεταποίησης εξακολουθεί να είναι απογοητευτικά χαμηλή (κάτω του 3%). Από την άλλη, παρατηρείται σημαντική άνοδος της συμμετοχής των χωρών μέσου εισοδήματος από 14,4% σε 19,1%¹³¹, ενώ οι χώρες υψηλού εισοδήματος, ακόμη και το 2000 «κατείχαν περίπου τα 4/5 της παγκόσμιας προστιθέμενης αξίας στον τομέα της μεταποίησης»¹³². Τα παραπάνω στοιχεία συνηγορούν στο γεγονός πως οι χώρες που ιστορικά προηγήθηκαν, συγκριτικά προς τις υπόλοιπες, ως προς την άνοδό τους στο στάδιο της απογείωσης, είναι αυτές που κυρίως δεσπάζουν στο παγκόσμιο εμπόριο. Εξάλλου, όπως δείξαμε προηγουμένως, περνώντας κατόπιν στο στάδιο της ωριμότητας, αναδιαμόρφωσαν την οικονομική τους πολιτική με στοχευμένες παρεμβάσεις από την πλευρά του κράτους, προκειμένου να διατηρήσουν ή και να αποκτήσουν την πρωτοκαθεδρία σε νέους ηγετικούς τομείς της οικονομίας.

Εξάλλου, αξιοσημείωτη είναι και η άνοδος του ενδοκλαδικού εμπορίου. Ο Gilpin επισημαίνει πως «από τότε που ανοικοδομήθηκε η Δυτική Ευρώπη και απελευθερώθηκε το εμπόριο μέσω διαδοχικών διαπραγματεύσεων της GATT, ο μεγαλύτερος όγκος του εμπορίου πραγματοποιείται, αντίθετα με τη θεωρία H-O, μεταξύ χωρών με παρόμοιο απόθεμα παραγωγικών συντελεστών· οι περισσότερες εξαγωγές των εκβιομηχανισμένων οικονομιών πηγάζουν σε άλλες εκβιομηχανισμένες χώρες. Αυτού του είδους το ενδοβιομηχανικό εμπόριο συνεπάγεται ότι μια οικονομία εξάγει και εισάγει αγαθά στους ίδιους οικονομικούς τομείς (όπως η εξαγωγή ενός τύπου αυτοκινήτου και η εισαγωγή ενός άλλου)»¹³³. Έτσι, περισσότερο από το ήμισυ του εμπορίου στις χώρες του ΟΟΣΑ αφορά ενδοκλαδικές ανταλλαγές¹³⁴. Εξάλλου, αξίζει να σημειώσουμε ως ιδιαίτερης σημασίας, την ανάπτυξη ενδοκλαδικού εμπορίου και μάλιστα προϊόντων υψηλής τεχνολογίας μεταξύ των χωρών του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης, οι οποίες «αύξησαν τις ανταλλαγές προϊόντων υψηλής τεχνολογίας κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Μαζί με τα προϊόντα “μέσης-υψηλής” τεχνολογίας (αυτοκίνητα, χημικά προϊόντα, μηχανολογικός και ηλεκτρικός εξοπλισμός), τα προϊόντα υψηλής τεχνολογίας αντιστοιχούν στα δύο τρίτα των ανταλλαγών που

---

¹³¹ Βαβούρας, σ. 160.

¹³² Βαβούρας, σ. 160.

¹³³ Robert Gilpin, Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία, σ.256.

¹³⁴ Le Monde Diplomatique, Το νέο πρόσωπο του κόσμου, σ. 21, έκδοση Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας, 2003.

πραγματοποιούνται στις χώρες του ΟΟΣΑ»¹³⁵. Επομένως, οι χώρες είναι περισσότερο πρόθυμες να διεξάγουν εμπόριο μεταξύ τους, όχι μόνο όταν βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο ανάπτυξης, αλλά όταν σε συγκεκριμένους τομείς έχουν πετύχει ίδιες ή παρόμοιες συναρτήσεις παραγωγής και κόστους. Οπότε, στην περίπτωση αυτή, το εμπόριο θα είναι αμοιβαία επωφελές, καθώς θα προσφέρει μεγαλύτερη γκάμα προϊόντων στους καταναλωτές τους, χωρίς τις δυσάρεστες συνέπειες των απωλειών θέσεων εργασίας λόγω αφανισμού οικονομικών κλάδων από ανταγωνιστικότερους τους του εξωτερικού.

Διαπιστώνουμε λοιπόν, πως ο παρεμβατισμός-προστατευτισμός με τις ποικίλες εκφάνσεις του χτίζει το συγκριτικά πλεονεκτήματα των χωρών. Γι' αυτό και οι ρεαλιστές θεωρητικοί της πολιτικής οικονομίας μιλούν σωστότερα για «ανταγωνιστικό πλεονέκτημα». Από την πλευρά μας, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε κάλλιστα για «δομικό πλεονέκτημα» με την έννοια τόσο του «οικοδομήσιμου» κατά τη διάρκεια υλοποίησής του όσο και το «δομημένου» όταν πλέον θα έχει υλοποιηθεί, αφού δεν πρόκειται για δώρο της φύσης αλλά για αποτέλεσμα συγκεκριμένων πολιτικών οικονομικής ανάπτυξης. Ακόμη, παρά τη φιλολογία πως, γενικά, η απελευθέρωση του εμπορίου δημιουργεί ανάπτυξη, εμείς διαπιστώνουμε από την ανάλυσή μας πως η οικονομική μεγέθυνση δημιουργεί πλεόνασμα, άρα ευκαιρία για διεθνές εμπόριο και μάλιστα, η πολιτική βιομηχανικής προστασίας και εξαγωγικού προσανατολισμού δημιουργεί το μοντέλο της «μεγέθυνσης μέσω εξαγωγών». Τέλος, το διεθνές εμπόριο μπορεί να είναι αμοιβαία επωφελές για τα έθνη που το διεξάγουν, εφόσον αυτά έρχονται σε οικονομική συναλλαγή έχοντας επιτύχει παρόμοια επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης, δηλαδή εμπορεύονται εκκινώντας από ίση ή παρόμοια βάση εκκίνησης και ειδικότερα, όταν έχουν επιτύχει ίδιες ή παρόμοιες συναρτήσεις παραγωγής και κόστους των εμπορεύσιμων προϊόντων τους.

---

¹³⁵ Le Monde Diplomatique, σ. 21.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΤΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ

ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΜΠΟΡΙΟ

Αν θέλουμε να έχουμε μια ολοκληρωμένη οπτική του διεθνούς εμπορίου δεν θα πρέπει να παραλείψουμε από τη συζήτησή μας τον ρόλο που διαδραματίζει η διεθνής επιχείρηση. Για τις ανάγκες της ανάλυσής μας χρησιμοποιούμε τον όρο «διεθνής επιχείρηση», αναφερόμενοι τόσο στις διεθνείς εμπορικές αποικιοκρατικές εταιρείες των ευρωπαίων, οι οποίες άνησαν από τον 16^ο έως τον 18^ο αιώνα, όσο και για τις σύγχρονες μας πολυεθνικές επιχειρήσεις. Ιδιαίτερος για τις τελευταίες, προτού προχωρήσουμε στην εξέταση του υπό μελέτη αντικειμένου, καλό θα ήταν να δώσουμε έναν ορισμό τους. Έτσι, ένας περιεκτικός ορισμός είναι ο παρακάτω:

- Πολυεθνική επιχείρηση θεωρείται μια εταιρεία που κατέχει (καθολικά ή εν μέρει), ελέγχει και διαχειρίζεται κεφάλαια που δημιουργούν έσοδα σε περισσότερες από μία χώρες. Ως εκ τούτου η πολυεθνική επιχείρηση ασχολείται με τη διεθνή παραγωγή, ήτοι με την παραγωγή πέρα των εθνικών συνόρων, την οποία και χρηματοδοτούν οι άμεσες επενδύσεις¹³⁶.

Όπως φαίνεται και από τον παραπάνω ορισμό, η έννοια και η λειτουργία της πολυεθνικής επιχείρησης, είναι στενά συνδεδεμένη με την έννοια των άμεσων ξένων επενδύσεων. Για τον σκοπό αυτό, δίνουμε αμέσως και τον ορισμό της Άμεσης Ξένης Επένδυσης (ΑΞΕ):

- Άμεση Ξένη Επένδυση (ΑΞΕ) είναι η ίδρυση θυγατρικών επιχειρήσεων στο εξωτερικό οι οποίες είναι μερικώς ή ολικώς ιδιοκτησία της μητρικής εταιρείας. Οι ΑΞΕ αναλαμβάνονται από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις. Η ΑΞΕ περιλαμβάνει τη μεταφορά πέρα από τα εθνικά σύνορα ενός πακέτου διακριτών αλλά ταυτόχρονα συμπληρωματικών παραγωγικών εισροών. Οι εισροές αυτές είναι είτε υλικές, π.χ.

---

¹³⁶ Αναφέρεται στο: Πάνος Μουρδουκούτας, Παγκόσμια επιχείρηση: όραμα, αγωνιστική στρατηγική, οργάνωση, επικοινωνία, κίνητρα, σ. 53, Σταμούλης, 2004.

μετοχικό κεφάλαιο, κεφαλαιουχικός εξοπλισμός, ενδιάμεσες και πρώτες ύλες, είτε άυλες, π.χ. τεχνογνωσία (know-how) οργάνωσης της παραγωγής, ποιοτικού ελέγχου, ιδιοκτησίας, marketing κλπ. Η μεταφορά των πόρων γίνεται χωρίς τη μεσολάβηση της αγοράς, δηλαδή πραγματοποιείται όχι μέσω δύο ανεξάρτητων επιχειρήσεων αλλά μεταξύ δύο επιχειρήσεων που συνδέονται με σχέση ιδιοκτησίας¹³⁷.

Ασφαλώς οι σύγχρονες πολυεθνικές επιχειρήσεις διαφέρουν τόσο λειτουργικά όσο και οργανωτικά από τις αποικιοκρατικές ευρωπαϊκές εταιρείες που έδρασαν σε παλαιότερες ιστορικές περιόδους. Ωστόσο, όπως θα δείξουμε παρακάτω, η δραστηριότητά τους επιφέρει τα ίδια αποτελέσματα στη λειτουργία της παγκόσμιας οικονομίας και συγκεκριμένα του διεθνούς εμπορίου. Ας εξετάσουμε όμως πρώτα τις αποικιοκρατικές εταιρείες. Όπως είπαμε προηγουμένως «μεταξύ του 16^{ου} και 18^{ου} αιώνα μεγάλου μεγέθους ευρωπαϊκές εμπορικές εταιρείες δημιούργησαν εκτεταμένα εμπορικά δίκτυα, κυρίως στις αποικίες των ευρωπαϊκών χωρών αποκτώντας μονοπωλιακά δικαιώματα εξαγωγής εμπορίου μεταξύ μητρόπολης και αποικιών με αντάλλαγμα την προώθηση των οικονομικών και πολιτικών στόχων των ευρωπαϊκών κρατών»¹³⁸. Βλέπουμε λοιπόν ότι συναντούμε τη σύμπραξη κράτους και επιχειρηματικότητας με σκοπό την προώθηση του εθνικού συμφέροντος. Μια αντίληψη που πηγάζει από τη ρεαλιστική πολιτική οικονομία του προστατευτισμού-παρεμβατισμού σε αντίθεση με τις φιλελεύθερες δοξασίες. Ωστόσο, όπως θα δούμε αμέσως, η πολιτική αυτή προωθήθηκε από τις δεσπύζουσες εκείνες δυνάμεις που αφού κατέκτησαν ένα ισχυρό προβάδισμα οικονομικής ανάπτυξης μέσω του προστατευτισμού, στη συνέχεια διακήρυξαν προς όλες τις κατευθύνσεις τις αρετές του ελεύθερου εμπορίου.

Προκειμένου να εκμεταλλευτούν καλύτερα τις αποικίες τους, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις καινοτόμησαν ιδρύοντας μετοχικές προνομιακές εταιρείες. Η ίδρυση και λειτουργία των εταιρειών αυτών, εντασσόταν στο πλαίσιο της έννοιας του «αποικιακού συμβολαίου». Δηλαδή, οι αποικίες προορίζονταν αποκλειστικά για την ευημερία της μητρόπολης. Επρόκειτο για μία καθαρά μερκαντιστική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία¹³⁹:

---

¹³⁷ Δημήτρης Κυρκιλής, Άμεσες Ξένες Επενδύσεις, σ. 17, Κριτική, 2002.

¹³⁸ Κυρκιλής, σ. 23.

¹³⁹ Clough & Rapp, Α' τόμος, σ. 286.

- Το εμπόριο μεταξύ μητρόπολης και αποικιών πρέπει να το κρατάει η μητρόπολη.
- Τα εμπορεύματα πρέπει να μεταφέρονται με πλοία του κράτους ή των αποικιών του.
- Οι αποικίες πρέπει να αγοράζουν ό,τι μπορούν από την παραγωγή της μητρόπολης.
- Οι αποικίες δεν πρέπει να παράγουν και στη συνέχεια να πουλάνε μέσα στην αποικία ή σε μακρινές χώρες προϊόντα που μπορούν να αγοραστούν από το μητροπολιτικό κράτος.
- Οι αποικίες θα πρέπει να παράγουν και να πουλάνε μόνο ό,τι ζητάει η μητέρα χώρα.

Στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης, ο κόσμος, από την οπτική των Ευρωπαίων, εξυπηρετεί την οικονομική ανάπτυξη και διατήρηση της οικονομικής και εμπορικής πρωτοκαθεδρίας των δυτικοευρωπαϊκών κρατών. Έτσι, η κεντρική και νότια Αμερική παρουσίαζε εμπορικό και αποικιακό ενδιαφέρον για τους Ευρωπαίους λόγω των πλουσιότατων κοιτασμάτων χρυσού και αργύρου, των τεράστιων δυνατοτήτων καλλιέργειας ζαχαροκάλαμου και καφέ, καθώς και εξαιτίας των άγνωστων στους Ευρωπαίους καλλιεργειών αραβόσιτου και πατάτας¹⁴⁰. Η Ασία, κυρίως η Ινδία και η Ινδοκίνα, εξαιτίας των μπαχαρικών¹⁴¹. Ο μουσουλμανικός κόσμος της βόρειας Αφρικής πρόσφερε εύκολη επικοινωνία, αγροτικά και βιοτεχνικά προϊόντα που ενδιέφεραν το ευρωπαϊκό εμπόριο και κυρίως, πρώτες βιομηχανικές ύλες σε πολύ χαμηλό κόστος¹⁴², ενώ η μαύρη (μη αραβική) Αφρική προκάλεσε το ευρωπαϊκό ενδιαφέρον εξαιτίας των κοιτασμάτων της σε μεταλλεύματα και κυρίως σε χρυσό¹⁴³.

¹⁴⁰ Βασίλης Κρεμμυδάς, Εισαγωγή στην οικονομική ιστορία της Ευρώπης: 16^{ος}-20^{ος} αιώνας, σ. 83, Τυπωθήτω, 2002.

¹⁴¹ Κρεμμυδάς, σ. 85.

¹⁴² Κρεμμυδάς, σ. 85-86.

¹⁴³ Κρεμμυδάς, σ. 80.

Διαπιστώνουμε λοιπόν πως το εύρος των συμφερόντων των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων της εποχής ήταν σχεδόν παγκόσμιο και αυτό είναι απόρροια του γεγονότος πως σε κάθε εποχή οι εκάστοτε μεγάλες δυνάμεις αναδεικνύονται σε δεσπόζουσες στο σύγχρονό τους διεθνές σύστημα με βάση την ικανότητα προβολής των συμφερόντων τους σε όσο γίνεται μεγαλύτερες σφαίρες επιρροής. Και αυτή η ικανότητα φαίνεται να είναι το ασφαλέστερο κριτήριο για τον χαρακτηρισμό μιας δύναμης ως μεγάλης, όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Martin Wight της βρετανικής σχολής διεθνών σχέσεων: «πιθανόν ο πιο ικανοποιητικός ορισμός είναι εκείνος που ενσωματώνει τη διάκριση που έγινε στη διάσκεψη του Παρισιού το 1919, ανάμεσα σε δυνάμεις με γενικά συμφέροντα και δυνάμεις με περιορισμένα συμφέροντα. Οι μεγάλες δυνάμεις είναι δυνάμεις με γενικά συμφέροντα, δηλαδή πλατιά όσο και του ίδιου του συστήματος κρατών, πράγμα που σήμερα σημαίνει παγκόσμια. Ο καθηγητής Toynbee το διατύπωσε λίγα χρόνια αργότερα με τρόπο που να αποφεύγεται κάθε ασάφεια αναφορικά με τη λέξη “συμφέροντα”: “μεγάλη δύναμη μπορεί να οριστεί η πολιτική δύναμη που ασκεί επίδραση συνεκτεινόμενη στη μεγαλύτερη ακτίνα της κοινωνίας στην οποία λειτουργεί”. Ο Sir Alfred Zimmern εξέφρασε την ίδια ιδέα με διαφορετικό τρόπο: “κάθε υπουργός Εξωτερικών μεγάλης δύναμης ασχολείται μ’ όλο τον κόσμο, όλη την ώρα”...Κάθε μεγάλη δύναμη φιλοδοξεί να γίνει κυρίαρχη, όπως κάθε κυρίαρχη δύναμη φιλοδοξεί να γίνει παγκόσμια αυτοκρατορία...Η φράση παγκόσμια δύναμη συχνά χρησιμοποιείται για να σημαίνει μια δύναμη με πλατύτερα συμφέροντα στον κόσμο»¹⁴⁴. Αντιμετωπίζοντας τον κόσμο και τις αποικίες τους ως τεμάχια ιδιοκτησίας της εκάστοτε μητροπολιτικής ευρωπαϊκής δύναμης, οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις έκαναν αυτό ακριβώς: να προβάλλουν τα πλατύτερα συμφέροντά τους στον κόσμο, φιλοδοξώντας να γίνουν παγκόσμιες αυτοκρατορίες.

Στο ίδιο πλαίσιο αντίληψης, αυτό της φιλοδοξίας των ευρωπαϊκών κρατών να κυριαρχήσουν παγκοσμίως, εντάσσεται η λογική του «αποικιακού συμβολαίου» με τις παραμέτρους που αναφέρθηκαν παραπάνω. Άλλη μία παράμετρος –σωστότερα, εργαλείο οικονομικής πολιτικής- ήταν η σύσταση προνομιακών μετοχικών εταιρειών για την εκμετάλλευση των ευρωπαϊκών αποικιών. Δεν είναι τυχαίο που σε μία από αυτές, την αγγλική Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών, ήταν μέλος ο Thomas Mun, τον

---

¹⁴⁴ Martin Wight, Πολιτική Δυνάμεων, σ. 49-54, Ειρήνη, 1994.

οποίο γνωρίσαμε στο δεύτερο κεφάλαιο για τις μερκαντιλιστικές του απόψεις σχετικά με την αύξηση του κρατικού πλούτου. Αναφέρθηκε προηγουμένως πως η ίδρυση αυτών των εταιρειών αποτελούσε καινοτομία, η φύση της οποίας συνίστατο στα εξής¹⁴⁵:

- Κάθε εταιρεία δημιουργούνταν συνήθως από ένα προνόμιο ή το ισοδύναμό του, που της έδινε ένα εμπορικό μονοπώλιο σε μια δεδομένη περιοχή, σε ένα δεδομένο εμπόρευμα, για μια ορισμένη χρονική περίοδο, ή για οποιοδήποτε συνδυασμό από αυτά. Για παράδειγμα, η αγγλική Βασιλική Αφρικανική Εταιρεία ήταν προνομιακή για 1000 χρόνια.

- Μια προνομιακή εταιρεία, μαζί με τους οικονομικούς της στόχους είχε συνήθως και πολιτική επιρροή και ευθύνη στις αποικίες.

- Από τις εταιρείες περίμεναν να εκπληρώσουν ορισμένες υποχρεώσεις σε αντάλλαγμα για τα μονοπωλιακά προνόμια που απολάμβαναν. Για παράδειγμα, αναμένονταν να παραδώσουν έναν ορισμένο αριθμό σκλάβων κάθε χρόνο, ή να αποστείλουν έναν ορισμένο αριθμό πλοίων ή να εξασφαλίσουν ειδικά φορτία από τον έναν τόπο στον άλλο.

- Οι εταιρείες μπορούσαν να προσελκύσουν τις αποταμιεύσεις ενός μεγάλου αριθμού ατόμων που είχαν ρευστά διαθέσιμα και έτσι να συγκεντρώσουν τα αναγκαία κεφάλαια που ήταν απαραίτητα για τις μεγάλες επιχειρήσεις.

- Πρόσφεραν στο κοινό μια διέξοδο αποδοτικής χρησιμοποίησης των κεφαλαίων του, ακόμη και των μικρών ποσών, χωρίς να επωμίζονται οι επενδυτές πολύπλοκα καθήκοντα.

- Επρόκειτο για μετοχικές εταιρείες. Οι μετοχές ήταν διαπραγματεύσιμες, δηλαδή εμπορεύσιμες. Επιπλέον, οι εταιρείες δεν διαλύονταν με τον θάνατο ενός από τους ιδιοκτήτες όπως συνέβαινε στις προσωπικές εταιρείες. Εκείνοι που κληρονομούσαν τις μετοχές γίνονταν οι καινούργιοι μέτοχοι και η επιχείρηση

---

¹⁴⁵ Tuma, Α' τόμος, σ. 324, & Clough & Rapp, Α' τόμος, σ. 198.

εξακολουθούσε να λειτουργεί σαν να μην είχε συμβεί τίποτα. Αυτό επέτρεπε την κατάστρωση μακροχρόνιου προγραμματισμού και τη συνέχιση της πολιτικής της επιχείρησης. Κατά την εύστοχη επισήμανση των Clough και Rapp, η επιχείρηση «είχε τόσα πλεονεκτήματα ώστε είναι να απορεί κανείς γιατί δεν αναπτύχθηκε πιο μπροστά»¹⁴⁶.

Από τα ανωτέρω, συνάγουμε εύκολα τα ακόλουθα συμπεράσματα: α) αφενός η δράση των εταιρειών αυτών στηρίχθηκε στην καινοτομία της μετοχικής σύνθεσης και λειτουργίας της επιχείρησης, β) αφετέρου η επιχειρηματική δραστηριότητα στηρίχθηκε στην πολιτική ισχύ, όπως αυτή αποκρυσταλλώθηκε στην παροχή προνομίων αποκλειστικής εκμετάλλευσης. Όπως προαναφέραμε, ο Thomas Mun εξέφρασε τις μερκαντιστικές του απόψεις, όντας μέλος της αγγλικής Εταιρείας των Ανατολικών Ινδιών. Η μερκαντιστική στρατηγική αξιοποίησε στο έπακρο τη σύνθεση κεφαλαίου-επιχειρηματικότητας αφενός, και κυβερνητικής πολιτικής προνομίων και ισχύος αφετέρου, ώστε να επιτύχει θετικό πρόσημο στα σχετικά οφέλη της χώρας από το διεθνές εμπόριο (μια βασική αντίληψη του κρατοκεντρικού ρεαλισμού). Ένα ολόκληρο πλέγμα κρατικής παρεμβατικής πολιτικής μέσω παραχώρησης προνομίων, προστασίας, εκμετάλλευσης των αποικιών διά της ισχύος, και ίδρυσης διεθνών εταιρειών, εξυφάνθηκε προκειμένου η Αγγλία να αναδειχθεί στην πρώτη βιομηχανική και κατ' επέκταση πρώτη εμπορική δύναμη στον κόσμο. Ένα παράδειγμα, που ακολούθησαν και άλλες δυτικές χώρες. Έτσι, «η αγγλική εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών ιδρύθηκε το 1600· η ολλανδική εταιρεία το 1602, και η γαλλική εταιρεία κάπως αργότερα από την επίδραση του Ερρίκου του IV. Οι εταιρείες των Δυτικών Ινδιών δημιουργήθηκαν ακόμα πιο αργά»¹⁴⁷. Η παροχή λοιπόν σε μονοπωλιακές εταιρείες, αποκλειστικών προνομίων εκμετάλλευσης, που τόσο την κατακεραύνωσε μεταγενέστερα ο Ricardo, επειδή διαστρέβλωνε την ορθή κατανομή των κεφαλαίων και κατ' επέκταση την ορθή αξιοποίηση των πόρων, χρησιμοποιήθηκε ως ένα από τα μέσα για την ανάδειξη μεγάλων εμποροβιομηχανικών δυνάμεων.

Αν και μπορεί κανείς να υποστηρίξει –όχι άδικα– πως η διατήρηση του μονοπωλίου συνεπαγόταν υψηλό διοικητικό κόστος για τις εταιρείες (έχουμε ήδη

¹⁴⁶ Clough & Rapp, Α' τόμος, σ. 198.

¹⁴⁷ Tuma, Α' τόμος, σ. 324.

αναφέρει πως παράλληλα με το δικαίωμα μονοπωλιακής εκμετάλλευσης είχαν και υποχρεώσεις πολιτικής και διοικητικής φύσεως), εντούτοις η μακροημέρευσή τους καταδεικνύει την οικονομική επιτυχία του εγχειρήματος που αναλάμβαναν. Ενδεικτικά αναφέρουμε πως το 1612, χρονιά κατά την οποία οι ιδρυτές της Αγγλικής Εταιρείας των Ανατολικών Ινδιών πραγματοποίησαν το πρώτο τους ταξίδι για τη διεξαγωγή εμπορίου στις ανατολικές Ινδίες, τα κέρδη ήταν 22 φορές περισσότερα από τις επενδύσεις¹⁴⁸. Επίσης, η Ολλανδική Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών κατέβαλε μερίσματα στο διάστημα 1605-1614, που κυμαίνονταν από 3% έως 75% της ονομαστικής αξίας των μετοχών, ενώ σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας της και μέχρι τη διάλυσή της κατά το τέλος του 18^{ου} αιώνα, το μέσο ποσοστό του μερίσματος ανερχόταν στο 18%¹⁴⁹.

Με ποιο τρόπο η δράση των προνομιακών αποικιακών εταιρειών επηρέασε το διεθνές εμπόριο; Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις μεταβλητές οι οποίες αναδιαμορφώνουν ριζικά τη δομή και κατ' επέκταση την οπτική με την οποία θα έπρεπε να προσεγγίζουμε θεωρητικά το διεθνές εμπόριο:

- Η παροχή αποκλειστικών προνομίων και η διανομή των αγορών της υφελίου σύμφωνα με τις αποικιακές κτήσεις των Ευρωπαίων, μας υποχρεώνει να αντιμετωπίσουμε τη δομή του διεθνούς εμπορίου ως ολιγοπωλιακή. Λίγες μεγάλες εταιρείες εκμεταλλεύονταν –κυριολεκτικά λυμαίνονταν- την παγκόσμια αγορά, την οποία είχαν διαμοιράσει σύμφωνα με την ικανότητα προβολής της ισχύος των κρατών που εκπροσωπούσαν – μια άλλη εκδοχή του μοιράσματος του κόσμου σε σφαίρες επιρροής. Ασφαλώς και δεν έλειπαν οι εμπορικοί πόλεμοι μεταξύ των Ευρωπαίων αποικιοκρατών με ανακατατάξεις των μεριδίων αγοράς που τους αναλογούσαν. Ωστόσο, παραμένει γεγονός πως η δομή της αγοράς κάθε άλλο παρά έμοιαζε προς αυτή του τέλειου ανταγωνισμού με πολλούς και σχεδόν ισοδύναμους οικονομικούς δρώντες, όπως δηλαδή την ευαγγελίζονταν οι θιασώτες του φιλελευθερισμού. Αντιθέτως, επρόκειτο ξεκάθαρα για ολιγοπωλιακές μορφές, οι οποίες λειτουργούσαν αποτρεπτικά για οποιαδήποτε νεοεισερχόμενη επιχείρηση στην αγορά, καθώς ήταν σχεδόν αδύνατο να τις αντιμετωπίσει χωρίς ουσιαστική κρατική υποστήριξη.

---

¹⁴⁸ Clough & Rapp, Α' τόμος, σ. 199.

¹⁴⁹ Clough & Rapp, Α' τόμος, σ. 200.

- Με βάση την αντίληψη του «αποικιακού συμβολαίου», η συνολική διεξαγωγή των εμπορικών επιχειρήσεων μεταξύ μητρόπολης και αποικιών, έπρεπε, όπως έχουμε δει, αφενός να βασίζεται σε πόρους –ανθρώπινους και υλικούς- της μητρόπολης ή των αποικιών, αφετέρου προϋπέθετε την υπαγωγή σε όλες τις μορφές –οικονομία, διοίκηση, πολιτική- της αποικίας στον σχεδιασμό αναγκών της μητρόπολης. Αυτή η παράμετρος, μας επιτρέπει να συμπεράνουμε πως οι αποικιακές εταιρείες είχαν σε σημαντικό βαθμό εσωτερικεύσει αγοραίες διαδικασίες και συναλλαγές, γεγονός που επέτρεπε σε αυτές σημαντική μείωση του κόστους λειτουργίας τους. Διαφορετικά, αν δεν υφίσταντο οι πολιτικοί και οικονομικοί καταναγκασμοί από τη μητρόπολη προς τις αποικίες, οι εταιρείες θα αναγκάζονταν να καταφύγουν στον μηχανισμό της αγοράς για την επιτέλεση πολλών λειτουργιών τους, συμπράττοντας συμφωνίες και υπογράφοντας συμβόλαια –πιθανότατα σε υψηλότερες τιμές- ύστερα από ελεύθερες διαπραγματεύσεις, όπως αρμόζει σε μια αγορά που λειτουργεί κάτω από συνθήκες τέλει ανταγωνισμού. Αντιθέτως, η αντίληψη και η πρακτική του «αποικιακού συμβολαίου» απάλλαξε τις εταιρείες από αυτή τη χρονοβόρα και δαπανηρή διαδικασία.

- Τέλος, μπορούμε να θεωρήσουμε με ασφάλεια πως ακόμη και στην περίπτωση που οι εισαγωγές της μητρόπολης από τις αποικίες υπερέβαιναν τις εισαγωγές των αποικιών από αυτή, πρακτικά το εμπορικό ισοζύγιο της μητρόπολης θα εξακολουθούσε να είναι θετικό όχι μόνο λόγω της πολιτικής εξάρτησης της αποικίας από τη μητρόπολη, αλλά και διότι τα κέρδη από το εμπόριο που διεξήγαν οι εταιρείες, επαναπατρίζονταν στη μητέρα χώρα όπου μπορούσαν να τοποθετηθούν με ασφάλεια σε ένα αναπτυγμένο τραπεζικό σύστημα ή σε άλλες επικερδείς δραστηριότητες.

Ας εξετάσουμε τώρα τη δράση και λειτουργία των σύγχρονων διεθνών επιχειρήσεων όπως αυτές έχουν αποκρυσταλλωθεί στη μορφή της πολυεθνικής επιχείρησης και πώς η δραστηριότητά τους επηρεάζει το διεθνές εμπόριο. Η σημασία των πολυεθνικών στο διεθνές εμπόριο είναι ιδιαίτερος σημαντική. Επισημαίνεται πως

οι εξαγωγές των πολυεθνικών ως ποσοστό των παγκόσμιων εξαγωγών προϊόντων και υπηρεσιών αυξήθηκαν μέσα σε 25 χρόνια, από 28,7% το 1982 σε 33,3% το 2007¹⁵⁰.

Όπως η αποικιοκρατία γέννησε τη μορφή των εμπορικών προνομιακών εταιρειών, έτσι και «το τέλος της αποικιοκρατίας και η δημιουργία μιας πολυεθνικής αγοράς άνοιξαν το δρόμο για την πολυεθνική εταιρεία η οποία αντικατέστησε την παραδοσιακή εμπορική εταιρεία. Η πολυεθνική εταιρεία που γεννήθηκε επισήμως το 1920 από τους Pierre du Pont και Alfred P. Sloan, προσπάθησε να αντιμετωπίσει τα εμπορικά εμπόδια, τις κρατικές ρυθμίσεις και τις ιδιομορφίες και ιδιαιτερότητες των τοπικών αγορών, μέσω της στρατηγικής της γεωγραφικής εξάπλωσης»¹⁵¹. Οργανωτικά, η πολυεθνική περιλαμβάνει τη μητρική εταιρεία με έδρα σε κάποιο αναπτυγμένο κράτος και τις θυγατρικές που αναλογούν σε αντίστοιχες εθνικές αγορές. Ο Μουρδουκούτας εύστοχα χαρακτηρίζει την οργανωτική αυτή δομή ως «εταιρική αποικιοκρατία» καθώς τα κεντρικά γραφεία παίζουν τον ρόλο της μητρόπολης ενώ οι θυγατρικές, τον ρόλο της περιφέρειας¹⁵². Έτσι, στο πλαίσιο αυτό, τα διευθυντικά στελέχη των θυγατρικών διορίζονται από τη μητρική εταιρεία, η οποία λαμβάνει όλες τις στρατηγικές αποφάσεις σχετικά με την τιμολόγηση, το μάρκετινγκ, τις επιχειρησιακές συμμαχίες, τη διεύρυνση σε νέες αγορές κλπ¹⁵³. Εξάλλου, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, προκειμένου να αυξήσουν την ανταγωνιστικότητά τους, εγκαθιστούν διαφορετικά στάδια της παραγωγικής διαδικασίας ή την παραγωγή διαφορετικών ποικιλιών του ίδιου προϊόντος σε διαφορετικές χώρες προκειμένου να εκμεταλλευτούν τις διαφορές κόστους μεταξύ των χωρών¹⁵⁴.

Αλλά το ποιοτικό στοιχείο που διαφοροποιεί την πολυεθνική τόσο από τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στο επίπεδο της εθνικής αγοράς όσο και από εκείνες που θα δρούσαν σε μια αγορά τέλειου ανταγωνισμού είναι πως ενώ δραστηριοποιείται σε παγκόσμιο επίπεδο και θα περίμενε κανείς να υλοποιήσει τον εξειδικευμένο διεθνή καταμερισμό της εργασίας μέσω των δυνάμεων της αγοράς, εντούτοις επιτυγχάνει αυτόν τον στόχο μέσω του διευθυντικού σχεδιασμού και της εσωτερίκευσης των συναλλαγών. Είναι αξιοσημείωτη η παρατήρηση του Lazonick

---

¹⁵⁰ Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 265.

¹⁵¹ Μουρδουκούτας, σ. 20.

¹⁵² Μουρδουκούτας, σ. 20.

¹⁵³ Μουρδουκούτας, σ. 55.

¹⁵⁴ Κυρκιλής, σ. 13-14.

πως «ο Σμιθ δεν υποστήριξε ότι αυτός ο εξειδικευμένος καταμερισμός της εργασίας ρυθμίζεται αναγκαστικά μέσω της αγοράς. Μάλιστα, στο περίφημο παράδειγμα που δίνει ο Σμιθ για τον καταμερισμό εργασίας σε μια βιοτεχνία καρφίτσων, ο καπιταλιστής εργοδότης, και όχι η αγορά, είναι αυτός που συντονίζει τον εξειδικευμένο καταμερισμό της εργασίας»¹⁵⁵. Όπως αναφέρθηκε στο δεύτερο κεφάλαιο, η γέννηση του *laissez-faire* στη Βρετανία υπήρξε το αποτέλεσμα συγκεκριμένων και μοναδικών συνθηκών και πολιτικών επιλογών στη χώρα αυτή σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο χωρίς να προβλέπεται από κανένα νόμο φυσικής ή κοινωνικής εξέλιξης η επανάληψη ή αναπαραγωγή τους σε άλλη χώρα ή σε παγκόσμιο επίπεδο σε κάποια άλλη χρονική στιγμή στο μέλλον. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την επιχειρηματική δραστηριότητα, όσο η διεθνής αγορά επεκτεινόταν κάτω από τα πόδια των βρετανικών επιχειρήσεων, οι οποίες είχαν τόσο το προβάδισμα της Βιομηχανικής Επανάστασης όσο και την κάλυψη της ισχύος της βρετανικής αυτοκρατορίας, ο «αγοραίος συντονισμός» κατά τη διατύπωση του Lazonick, δηλαδή η μέσω αγοραίων σχέσεων πραγματοποίηση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων επαρκούσε για να αποτελεί η Βρετανία «εργαστήρι του κόσμου». Όταν όμως άρχισε να παρατηρείται το «κλείσιμο του χώρου» μεταξύ των αγορών καθώς ο βρετανικός καπιταλισμός ερχόταν αντιμέτωπος με άλλους ανώτερα αναπτυγμένους εθνικούς καπιταλισμούς, και συγκεκριμένα των ΗΠΑ, τότε η βρετανική ανταγωνιστικότητα άρχισε να περιορίζεται. Η ανωτερότητα του αμερικανικού καπιταλισμού οφειλόταν όχι μόνο στην προστατευτική πολιτική που αυτές εφάρμοσαν όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, αλλά και στην αντικατάσταση του αγοραίου συντονισμού από τον «σχεδιασμένο ή αλλιώς, οργανωτικό συντονισμό» ο οποίος προωθεί την μεγάλης κλίμακας εσωτερική των συναλλαγών στις επιχειρήσεις. Έτσι, ενώ «στις αρχές της δεκαετίας του 1880 στη Βρετανία αναλογούσε περισσότερο από το 40% των παγκόσμιων βιομηχανικών εξαγωγών και στις Ηνωμένες Πολιτείες μονάχα το 6%.... από τη δεκαετία του 1890 και πέρα, το μερίδιο της Βρετανίας στις βιομηχανικές εξαγωγές διαρκώς περιοριζόταν, ενώ το μερίδιο των ΗΠΑ ανέβαινε σταθερά, και το 1929 η Βρετανία είχε το 24% των παγκόσμιων βιομηχανικών εξαγωγών και οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν το 22%»¹⁵⁶.

---

¹⁵⁵ Lazonick, σ. 2.

¹⁵⁶ Lazonick, σ. 18.

Ας δούμε όμως πώς και γιατί η πολυεθνική εταιρεία εσωτερικεύει τις αγοραίες σχέσεις ώστε να αυξήσει την ανταγωνιστικότητά της. Γενικά θεωρείται πως οι πολυεθνικές λειτουργούν σε εξαιρετικά ατελείς αγορές, και συγκεκριμένα, ολιγοπωλιακές. «Οι ατελείς αγορές» με τη σειρά τους, «παρέχουν υψηλό κίνητρο για ενδοεπιχειρησιακή ολοκλήρωση, δεδομένου ότι με αυτό τον τρόπο αποφεύγεται το κόστος χρήσης των αγορών»¹⁵⁷. Η διαδικασία σύναψης ενός αγοραίου συμβολαίου όχι μόνο είναι περισσότερο δαπανηρή αλλά και περισσότερο χρονοβόρα. Η διαδικασία μπορεί να διαιρεθεί σε τρία στάδια¹⁵⁸:

1^{ov}) Το στάδιο της αναζήτησης του πλέον κατάλληλου αντισυμβαλλόμενου και της αποκατάστασης επικοινωνίας με αυτόν.

2^{ov}) Το στάδιο της διαδικασίας διαπραγμάτευσης του συμβολαίου.

3^{ov}) Το στάδιο της θέσπισης διαδικασιών ελέγχου του βαθμού εκπλήρωσης των όρων του συμβολαίου και τρόπων επιβολής της εκπλήρωσής τους.

Η πολυεθνική επιχείρηση, προκειμένου να αποφύγει αυτή τη διαδικασία, είναι οργανωμένη κατά τρόπο που να εφαρμόζει τον «σχεδιασμένο συντονισμό» ώστε να εσωτερικεύει τη σύναψη των συμβολαίων χωρίς να χρειάζεται να καταφύγει σε διαπραγματεύσεις στην ελεύθερη αγορά. Γιατί όμως ο σχεδιασμένος-οργανωτικός συντονισμός είναι αποτελεσματικότερος από τον αγοραίο συντονισμό; Είναι γεγονός πως η επιχείρηση θα μπορούσε να καταφύγει στη συμβατική αγορά για να επιτελέσει κάποιες λειτουργίες όπως, στρατηγικό προγραμματισμό, έρευνα και ανάπτυξη, μάρκετινγκ κλπ. Ωστόσο, «η ιεραρχική οργάνωση της επιχείρησης υπερτερεί των ατελών αγορών ως τρόπος οργάνωσης των συναλλαγών»¹⁵⁹. Με άλλα λόγια, «ο σχεδιασμένος συντονισμός των δραστηριοτήτων των ατόμων που διαθέτουν τις απαραίτητες παραγωγικές ικανότητες επιτρέπει την αποτελεσματικότερη σύλληψη και εφαρμογή αλλαγών στις παραγωγικές μεθόδους, απ' ό,τι στην περίπτωση που τα ίδια άτομα δρούσαν ανεξάρτητα, συντονιζόμενα μέσω των απρόσωπων δυνάμεων της

---

¹⁵⁷ Κυρκιλής, σ. 74.

¹⁵⁸ Κυρκιλής, σ. 72-74.

¹⁵⁹ Κυρκιλής, σ. 72.

προσφοράς και της ζήτησης»¹⁶⁰. Έτσι, οι ενδοεπιχειρησιακές συναλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό των πολυεθνικών, υποκαθιστούν το διεθνές εμπόριο. Υπολογίζεται πως «τα 3/4 των παγκόσμιων εξαγωγών διεξάγονται από τις πολυεθνικές και το δίκτυο θυγατρικών τους, και πάνω από το 1/3 των παγκόσμιων εξαγωγών είναι συναλλαγές που πραγματοποιούνται εντός του διεθνούς επιχειρηματικού δικτύου των πολυεθνικών. Επίσης, μεταξύ των 2/3 και 9/10 των διεθνών πληρωμών και εισπράξεων για τεχνολογικές εισροές είναι ενδο-επιχειρησιακές μεταβιβάσεις»¹⁶¹. Πρόκειται για πολύ σημαντική παρατήρηση, καθώς ένας τέτοιος όγκος συναλλαγών είναι ικανός να μεταβάλει το εμπορικό ισοζύγιο μίας χώρας από ελλειμματικό σε πλεονασματικό και το αντίστροφο, ή τουλάχιστον να αυξήσει ή να μειώσει αισθητά το εμπορικό πλεόνασμα ή το έλλειμμα μιας χώρας, εφόσον ένα σημαντικό μερίδιο εισαγωγών ή και εξαγωγών θα πρέπει να πάψει να λογίζεται ως τέτοιο.

Όπως είπαμε, η ολιγοπωλιακή αγορά είναι αυτή που χαρακτηρίζει τη δράση των πολυεθνικών. Μάλιστα, «διεθνώς παρατηρείται σημαντική συγκέντρωση στους περισσότερους βιομηχανικούς τομείς»¹⁶². Για παράδειγμα, το 86% της παγκόσμιας αγοράς τηλεπικοινωνιών ελέγχεται από τις δέκα μεγαλύτερες πολυεθνικές που δραστηριοποιούνται σε αυτόν τον τομέα¹⁶³. Το 64% της παγκόσμιας αγοράς υπολογιστών ελέγχεται από τις δέκα μεγαλύτερες πολυεθνικές του αντίστοιχου τομέα¹⁶⁴. Στην αυτοκινητοβιομηχανία, οι είκοσι μεγαλύτερες εταιρείες ελέγχουν το 91% της αγοράς¹⁶⁵. Υπολογίζεται πως «μέχρι το 2020 τρεις με πέντε πολυεθνικές θα ελέγχουν τα δύο τρίτα της παγκόσμιας αγοράς στους αντίστοιχους τομείς όπου δραστηριοποιούνται»¹⁶⁶. Αξιοσημείωτη είναι η κυριαρχία των αναπτυγμένων χωρών όσον αφορά την προέλευση των πολυεθνικών, παρά την είσοδο στην αγορά κατά τα τελευταία χρόνια και πολυεθνικών προερχόμενων από τις αναπτυσσόμενες χώρες. Έτσι, το 1999 οι 91 από τις 100 μεγαλύτερες πολυεθνικές είχαν την έδρα τους σε κάποια χώρα της Τριάδας¹⁶⁷, ενώ σήμερα «από τις πεντακόσιες μεγαλύτερες πολυεθνικές στον κόσμο οι διακόσιες περίπου είναι αμερικανικής προέλευσης, οι

---

¹⁶⁰ Lazonick, σ. 106.

¹⁶¹ Κυρκιλής, σ. 14.

¹⁶² Κυρκιλής, σ. 40.

¹⁶³ Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 267.

¹⁶⁴ Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 267.

¹⁶⁵ Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 267.

¹⁶⁶ Αναφέρεται στο: Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 268.

¹⁶⁷ Κυρκιλής, σ. 41.

ενενήντα ιαπωνικής και οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές»¹⁶⁸. Ο ολιγοπωλιακός έλεγχος των αγορών από γιγάντιες επιχειρήσεις, οποίες μάλιστα στη συντριπτική τους πλειοψηφία προέρχονται από τις αναπτυγμένες χώρες, μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως πρακτικώς είναι αδύνατον για τις αναπτυσσόμενες χώρες να εισέλθουν επί ίσοις όροις σε εμπορικό ανταγωνισμό με τις αναπτυγμένες, εκτός εάν προστατέψουν ποικιλοτρόπως τις επιχειρήσεις τους μέχρις ότου αποκτήσουν τα ανάλογα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα με αυτές των αναπτυγμένων κρατών. Κάτι τέτοιο όπως δείξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, όχι μόνο δεν αποτελεί νεωτερισμό, αλλά εφαρμόστηκε –και εφαρμόζεται- από όσες χώρες δεσπάζουν στο διεθνές οικονομικό στερέωμα. Διαφορετικά, θα είναι αδύνατο για τις αναπτυσσόμενες χώρες να ξεπεράσουν τα εμπόδια εισόδου στις ολιγοπωλιακές αγορές.

Αναφέραμε προηγουμένως την πολιτική ενδοεπιχειρησιακής ολοκλήρωσης των συναλλαγών. Όταν αυτή η εσωτερικευση πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο μιας πολυεθνικής διαπερνώντας τα εθνικά σύνορα, τότε προκύπτει Άμεση Ξένη Επένδυση¹⁶⁹. Οι πολυεθνικές προβαίνουν στην επιλογή χωρών για την πραγματοποίηση ΑΞΕ με βάση ορισμένα κριτήρια όπως: σταθερότητα του πολιτικού συστήματος, πραγματοποίηση οικονομιών κλίμακας και παραγωγή χαμηλού κόστους, ύπαρξη φυσικών πόρων, επίπεδο δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού, αναπτυγμένες υποδομές, αναπτυγμένο χρηματοπιστωτικό σύστημα κλπ. Σε αντίθεση με τη φιλελεύθερη θεωρία η οποία πρεσβεύει πως οι ΑΞΕ θα κατευθυνθούν από τις αναπτυγμένες (πλούσιες σε κεφάλαιο) χώρες προς τις λιγότερο αναπτυγμένες έως ότου εξισωθούν τα ποσοστά κέρδους, η εμπειρία είναι κάπως διαφορετική. Ο Κυρκιλής ορθά επισημαίνει πως «στο νεοκλασικό μοντέλο των συγκριτικών πλεονεκτημάτων προβλέπεται ελεύθερη διακίνηση αγαθών αλλά απόλυτη γεωγραφική σταθερότητα των παραγωγικών συντελεστών. Η ΑΞΕ ορίζεται, όμως, ως η μεταφορά στο εξωτερικό διακριτών αλλά ταυτόχρονα συμπληρωματικών εισροών της παραγωγικής διαδικασίας, όπως είναι το χρηματικό κεφάλαιο, η τεχνολογία, η επιχειρηματικότητα κλπ, χωρίς την παρεμβολή κάποιας συναλλαγής μέσω της αγοράς. Οι πόροι μεταφέρονται στο εσωτερικό της επιχείρησης που αποφασίζει την ΑΞΕ και η οποία ασκεί τον έλεγχο στη νεοϊδρυόμενη θυγατρική. Επομένως, η έννοια της ΑΞΕ δεν υπάρχει στο νεοκλασικό μοντέλο και συνεπώς δεν αναγνωρίζεται ως

¹⁶⁸ Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 267.

¹⁶⁹ Κυρκιλής, σ. 75.

οικονομικό φαινόμενο»¹⁷⁰. Μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι ΑΞΕ τοποθετούνταν κυρίως στις αναπτυσσόμενες χώρες. Έτσι, το 1914 οι χώρες αυτές δέχονταν το 62,8% των ΑΞΕ, και το 1938 το 65,7%¹⁷¹. Ωστόσο, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960 συντελέστηκε ένας αναπροσανατολισμός των ΑΞΕ προς τις αναπτυγμένες χώρες καθώς αυτές στρέφονταν πλέον «από επενδύσεις εκμετάλλευσης φυσικών πόρων σε επενδύσεις εκμετάλλευσης αγορών (market seeking)»¹⁷². Έτσι, το 1960 το 67,3% των ΑΞΕ ήταν εγκατεστημένες στις αναπτυγμένες χώρες (13,9% στις ΗΠΑ, 23,7% στον Καναδά και το 22,9% στη Δυτική Ευρώπη). Μάλιστα, την ίδια χρονιά, το 48,3% των ΑΞΕ προερχόταν από τις ΗΠΑ¹⁷³. Το 1967, το 1980 και το 1990, οι βιομηχανικές χώρες εξακολούθησαν να κατέχουν τη μερίδα του λέοντος στις εισροές των ΑΞΕ, με αντίστοιχα ποσοστά 69,4%, 60,9% και 74%¹⁷⁴. Το 1990 ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γερμανία και η Γαλλία ήταν οι χώρες προέλευσης του 50% του παγκόσμιου αποθέματος ΑΞΕ και ταυτόχρονα οι ίδιες αποτελούσαν το 40% του τόπου εγκατάστασης των ΑΞΕ¹⁷⁵. Για το 2007 στις αναπτυγμένες χώρες αναλογούσε το 68% των εισροών ΑΞΕ (και το 84,7% των εκροών), ενώ οι αναπτυσσόμενες προσέλκυαν το 27,3%¹⁷⁶. Διαπιστώνουμε λοιπόν, πως από τη δεκαετία του '60, με την άνοδο στην οικονομική κονίστρα των πολυεθνικών, οι οποίες προέρχονται κυρίως από τις αναπτυγμένες χώρες, παρατηρείται συγκέντρωση των ΑΞΕ τόσο ως εκροών όσο και ως εισροών, στις αναπτυγμένες χώρες. Έτσι, όπως το διεθνές εμπόριο διεξάγεται κυρίως μεταξύ των χωρών της Τριάδας, έτσι και οι ΑΞΕ συγκεντρώνονται κυρίως στον αναπτυγμένο κόσμο.

Ωστόσο, όπως είπαμε, οι πολυεθνικές επιλέγουν τις χώρες για πραγματοποίηση επενδύσεων με βάση ορισμένα κριτήρια, ένα από τα βασικότερα εκ των οποίων είναι το κόστος. Ενώ λοιπόν στην ακμή του αποικιοκρατικού καπιταλισμού, οι δυτικές χώρες παραχωρούσαν στις διεθνείς εταιρείες της εποχής, προνόμια αποκλειστικής εκμετάλλευσης ολόκληρων περιοχών και χωρών, σήμερα οι αναπτυσσόμενες χώρες είναι αυτές που προσπαθούν, προκειμένου να επιταχύνουν την ανάπτυξή τους, να προσελκύσουν ξένες επενδύσεις. Έτσι, «οι άμεσες διεθνείς

---

¹⁷⁰ Κυρκιλής, σ. 51.

¹⁷¹ Κυρκιλής, σ. 27-29.

¹⁷² Κυρκιλής, σ. 31.

¹⁷³ Κυρκιλής, σ. 31.

¹⁷⁴ Κυρκιλής, σ. 32.

¹⁷⁵ Κυρκιλής, σ. 14.

¹⁷⁶ Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 263-264.

επενδύσεις στον τομέα των υποδομών συνήθως πραγματοποιούνται με ταυτόχρονη παραχώρηση από το κράτος της εκμετάλλευσης δημόσιων επιχειρήσεων προς τις πολυεθνικές εταιρείες που προωθούν τις αντίστοιχες άμεσες διεθνείς επενδύσεις... Οι περισσότερες χώρες επιχειρούν με την αλλαγή του νομοθετικού και κανονιστικού τους πλαισίου να ενθαρρύνουν την προσέλκυση άμεσων διεθνών επενδύσεων»¹⁷⁷. Οι πολυεθνικές εξαπλώνουν τη δραστηριότητά τους ανά τον κόσμο, χρησιμοποιώντας ως κριτήριο τη μεγιστοποίηση του κέρδους που μπορεί να προέλθει τόσο από τους διαφορετικούς εργασιακούς όρους μεταξύ των χωρών όσο και από άλλους παράγοντες. «Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις δεν κερδίζουν μόνο από τους χαμηλούς μισθούς που πληρώνουν οι αναπτυσσόμενες χώρες. Με τις νέες τεχνολογίες, τον αυτοματισμό, την κινητικότητα της πληροφορίας, των γνώσεων και την προώθηση της έρευνας και ανάπτυξης, το κόστος παραγωγής μειώνεται σημαντικά, με αποτέλεσμα οι χαμηλοί μισθοί να μην αποτελούν πλέον το μοναδικό κριτήριο στην επιλογή της εγκατάστασης μιας πολυεθνικής επιχείρησης σε μια χώρα»¹⁷⁸. Ωστόσο, δεν πρέπει να μας διαφεύγει πως «οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, που απασχολούσαν το 2001 στις θυγατρικές τους στο εξωτερικό περισσότερους από 45 εκατομμύρια εργαζόμενους, επιβάλλουν σε πολλές περιπτώσεις λιγότερο ευνοϊκούς εργασιακούς όρους, επισείοντας τον κίνδυνο της μετεγκατάστασης των παραγωγικών τους μονάδων σε χώρες με καλύτερους για αυτές όρους»¹⁷⁹. Αυτό σημαίνει πως η «μετανάστευση» των άμεσων διεθνών επενδύσεων δυνητικά οδηγεί στη «μετανάστευση» του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Οι πολυεθνικές μετεγκαθίστανται σε χώρες που λόγω χαμηλού κόστους εργασίας, εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού, συνδυασμού αυτών των παραγόντων ή και άλλων ακόμη, βελτιώνουν τις συναρτήσεις κόστους και παραγωγής τους. Αυτό θα έχει ως δυνητικό αποτέλεσμα έναν νέο κύκλο προστατευτισμού και φιλελευθεροποίησης του εμπορίου. Οι χώρες υποδοχής, λόγω των πλεονεκτημάτων τους, τα οποία αξιοποιούνται από τις πολυεθνικές, θα επιδιώκουν τώρα τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου στους συγκεκριμένους τομείς, ενώ οι χώρες που εγκαταλείπονται από τις πολυεθνικές, θα προσπαθούν να συγκρατήσουν το πλεονέκτημά τους, στρεφόμενες σε νέες μορφές παρεμβατισμού, είτε ενισχύοντας το πλαίσιο υποδοχής των ξένων επενδύσεων με παραχωρήσεις προς τις πολυεθνικές, είτε επενδύοντας περαιτέρω σε E&A

---

¹⁷⁷ Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 266-267.

¹⁷⁸ Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 285.

¹⁷⁹ Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 284.

προκειμένου να βελτιώσουν περισσότερο τις συναρτήσεις παραγωγής τους. Στην ίδια πρακτική είναι λογικό να αναμένεται πως θα καταφύγουν κατόπιν και οι χώρες στις οποίες έχει εγκατασταθεί πλέον, μέσω των άμεσων επενδύσεων, το συγκριτικό πλεονέκτημα, προκειμένου να το διατηρήσουν. Πρόκειται βέβαια, για μία διαδικασία, η οποία αναμένεται να λάβει χώρα όχι βραχυχρονίως –αφού οι άμεσες επενδύσεις δεν μετακινούνται με την ίδια ευκολία την οποία επιδεικνύουν οι βραχυπρόθεσμες κερδοσκοπικές τοποθετήσεις- αλλά τουλάχιστον σε μεσοπρόθεσμο και οπωσδήποτε σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα.

Εν κατακλείδι, από την ανάλυσή μας για τη δράση των διεθνών επιχειρήσεων, μπορούμε να επισημάνουμε τα ακόλουθα:

- Οι διεθνείς επιχειρήσεις λειτουργούν σε ολιγοπωλιακές αγορές μοιράζοντας οικονομικά τον κόσμο. Η οργάνωσή τους μέσω της εσωτερίκευσης των συναλλαγών και των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων, αποτελεί μέγιστο ανασχετικό παράγοντα για τις νεοεισερχόμενες επιχειρήσεις των αναπτυσσόμενων χωρών στον διεθνή ανταγωνισμό. Αν μάλιστα συνυπολογίσουμε το γεγονός πως οι κυρίαρχες διεθνείς επιχειρήσεις προέρχονται στην πλειονότητά τους από τις αναπτυγμένες χώρες, τότε αποτελεί πρόκληση επιβίωσης στον διεθνή ανταγωνισμό για τις αναπτυσσόμενες, να στηρίξουν την οικοδόμηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος των επιχειρήσεών τους.

- Οι διεθνείς επιχειρήσεις, αφενός με τη μετεγκατάστασή τους από χώρα σε χώρα μέσω των ΑΞΕ, αφετέρου με τις οργανωτικές τους καινοτομίες, μετακινούν συγκριτικά πλεονεκτήματα από μία χώρα σε άλλη και μπορούν να τις οδηγήσουν σε κύκλους προστατευτισμού-φιλελευθεροποίησης στον αγώνα τους για διατήρηση ή απόκτηση του συγκριτικού –για την ακρίβεια οικοδομήσιμου- πλεονεκτήματος, όπως υποστηρίχθηκε στα προηγούμενα.

- Τέλος, η διενέργεια σημαντικού όγκου διεθνών ενδοεπιχειρησιακών συναλλαγών, είναι ικανή να μεταβάλλει τα πρόσημα των εμπορικών ισοζυγίων, ή τουλάχιστον να αυξήσει ή να μειώσει τα πλεονάσματα ή τα ελλείμματά τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

Η προσέγγιση οποιουδήποτε ζητήματος δεν μπορεί να θεωρείται ολοκληρωμένη, εάν η ανάλυση δεν συνοδεύεται από προτάσεις πολιτικής για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που σχετίζονται με το υπό εξέταση αντικείμενο. Έτσι, στο παρόν κεφάλαιο επιχειρείται η σκιαγράφηση ενός περιγράμματος πολιτικής για το διεθνές εμπόριο. Θέση αυτής της εργασίας, είναι πως ένα πλαίσιο πολιτικής για το διεθνές εμπόριο πρέπει να λαμβάνει υπόψη του τα εξής:

α) Τον κατακερματισμό του διεθνούς χώρου σε αυτόνομες πολιτικές οντότητες-κράτη που βασιζόμενα στην αρχή της αυτοβοήθειας αγωνίζονται να επιβιώσουν σε έναν κόσμο άναρχα δομημένο, στον οποίο οι μεγάλες δυνάμεις επιδιώκουν την επιβολή σχέσεων εξάρτησης στους αδύναμους.

β) Το γεγονός, όπως αποδείξαμε στην ανάλυσή μας, πως τα ισχυρά κράτη έφτασαν σε υψηλά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης με συγκεκριμένες προστατευτικές-παρεμβατικές πολιτικές και ακολούθως μεταβλήθηκαν σε στεντόρειους κήρυκες της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου.

γ) Με βάση την προηγούμενη διαπίστωση, είμαστε υποχρεωμένοι να δεχτούμε πως το ελεύθερο διεθνές εμπόριο είναι ετερόφωτο σώμα, δηλαδή προκύπτει από την οικονομική μεγέθυνση, ενώ από καμιά ιστορική εμπειρία δεν συνάγεται πως η οικονομική μεγέθυνση προκύπτει από το ελεύθερο διεθνές εμπόριο.

δ) Επομένως, η πολιτική για το διεθνές εμπόριο πρέπει να συναρτάται άμεσα με μια πολιτική διεθνούς ανάπτυξης η οποία θα αποβλέπει στη σύγκλιση των επιπέδων οικονομικής ανάπτυξης των χωρών, πράγμα το οποίο προϋποθέτει την οικονομική ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων κρατών με ταχύτερους ρυθμούς έναντι των αντίστοιχων του αναπτυγμένου κόσμου.

ε) Το γεγονός πως ακόμη και με βάση την αντίληψη της αλληλεγγύης των γενεών, η πρόσκαιρη καταναλωτική ευημερία από τη διάθεση μεγαλύτερης ποικιλίας προϊόντων που συνοδεύει τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, δεν μπορεί να αντισταθμίσει τη μελλοντική απώλεια θέσεων εργασίας εξαιτίας του αφανισμού ολόκληρων παραγωγικών κλάδων που δεν είναι ακόμα έτοιμοι να αντιμετωπίσουν ισχυρότερες επιχειρήσεις της αλλοδαπής οι οποίες οικοδόμησαν τα ανταγωνιστικά τους πλεονεκτήματα με μακροχρόνιες προστατευτικές πολιτικές.

Εμείς, στο κεφάλαιο αυτό, δεν θα διατυπώσουμε προτάσεις που άπτονται όλων των ζητημάτων οικονομικής ανάπτυξης, κάτι που θα ξέφευγε από το αντικείμενο της εργασίας αυτής, αλλά θα επικεντρωθούμε μόνο στην πλευρά που μας ενδιαφέρει, δηλαδή στο διεθνές εμπόριο σε σχέση με τη διεθνή ανάπτυξη. Η προσέγγισή μας έλκει την καταγωγή της από την πρόταση του σοφού οικονομολόγου John Maynard Keynes για τη σύσταση ενός Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου (ΔΟΕ) ριζικά διαφορετικού στη φιλοσοφία προσέγγισης των ζητημάτων διεθνούς ανάπτυξης και εμπορίου από αυτόν του σημερινού Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ). Ανοίγοντας στο σημείο αυτό μια μικρή διεθνολογική παρένθεση, αξίζει να σημειώσουμε τις ουσιώδεις επισημάνσεις του Παναγιώτη Ήφαιστου σχετικά με τους όρους «διεθνής» και «παγκόσμιος». Γράφει χαρακτηριστικά: «Η σημειολογία των λέξεων “παγκόσμια” και “διεθνής” στη Θεωρία Διεθνών Σχέσεων δεν είναι αθώα. Η πρώτη έννοια υπονοεί την απουσία εθνικών κανονιστικών δομών και καταγράφει τη γη ως “χώρο” του οποίου η διακρατική οργάνωση είτε δεν πρέπει να υπάρχει είτε ότι θα πρέπει, εν μέρει ή εν όλω, να αντικατασταθεί από παγκόσμιες κανονιστικές ρυθμίσεις. Αντίθετα, το διεθνές (“διεθνής κοινωνία”, “διεθνείς σχέσεις”, “διεθνές δίκαιο”) αναφέρεται, πρωτίστως, στο διακρατικό σύστημα και στις συναλλαγές μεταξύ των κανονιστικών τους συστημάτων (εάν όχι, πρωτίστως, μεταξύ των κυβερνήσεών τους)»¹⁸⁰. Πράγματι, στο ζήτημα του εμπορίου, ο ΠΟΕ προωθεί τη φιλελευθεροποίησή του μέσω της κατάργησης των δασμολογικών και μη εμποδίων και η γενικότερη φιλοσοφία του φαίνεται πως αντιμετωπίζει τον κόσμο ως έναν πολιτικά ενιαίο χώρο όπου θα πρέπει να λάβει χώρα ένας παγκόσμιος καταμερισμός με βάση τα επιμέρους συγκριτικά πλεονεκτήματα των χωρών. Πρόκειται για πιστή απεικόνιση της θεωρίας του Ricardo, που αναπαράγει το θεμελιώδες διεθνολογικό

---

¹⁸⁰ Ήφαιστος, υποσημ. 214, σ. 130.

της λάθος ή παράλειψη, καθώς όπως επισημάναμε, η θεωρία αυτή μπορεί να βρει εφαρμογή στο εσωτερικό των κρατών αλλά όχι ανάμεσά τους αφού δεν συνυπολογίζει: α) την άναρχη δομή του διεθνούς συστήματος, β) τον κατακερματισμό του σε αυτόνομες οντότητες που επιβιώνουν χάρη στην αρχή της αυτοβοήθειας και γ) τις δεσποτικές επιδιώξεις των μεγάλων δυνάμεων.

Ας δούμε λοιπόν τις προτάσεις που είχε διατυπώσει ο Keynes για το διεθνές εμπόριο¹⁸¹:

- Ίδρυση της Διεθνούς Ένωσης Συμψηφισμών (ΔΕΣ) ως λύση για τα ελλείμματα και τα πλεονάσματα, η οποία θα εξέδιδε το μάνκορ, ένα νέο παγκόσμιο νόμισμα το οποίο θα χρησιμοποιούνταν στο διεθνές εμπόριο. Οι εξαγωγές θα δημιουργούσαν εισροή μάνκορ, ενώ οι εισαγωγές εκροή. Ο στόχος ήταν στο τέλος της ετήσιας οικονομικής χρήσης, οι λογαριασμοί μιας χώρας με τη ΔΕΣ να μην είναι ούτε πλεονασματικοί ούτε ελλειμματικοί, αλλά “κλεισμένοι”, δηλαδή μηδενικοί.

- Καθώς ο ΔΟΕ θα αναλάμβανε ρόλο κεντρικής τράπεζας και θα εξέδιδε νέο νόμισμα, θα χορηγούσε σε όλα τα κράτη ταμειακές διευκολύνσεις, όπως ακριβώς κάνουν οι τράπεζες με τους ιδιώτες πελάτες. Η επιτρεπόμενη απόκλιση από το μηδενικό ισοζύγιο θα μπορούσε να αντιστοιχεί στο ήμισυ της μέσης αξίας των εμπορικών συναλλαγών που πραγματοποίησε η χώρα κατά τη διάρκεια της προηγούμενης πενταετίας. Κάθε χώρα που θα ξεπερνούσε την επιτρεπόμενη απόκλιση θα ήταν αναγκασμένη να πληρώνει τόκους για το ποσό που θα αντιστοιχούσε στη διαφορά. Έτσι, οι οφειλέτες θα ήταν υποχρεωμένοι να πληρώσουν για τα ελλείμματά τους, αλλά –και σε αυτό το σημείο συνίστατο το εύρημα– οι δανειστές (δηλαδή οι χώρες με πλεονασματικό εμπορικό ισοζύγιο) θα όφειλαν και αυτοί να πληρώνουν τόκους για το πλεόνασμά τους. Οι χώρες με υψηλό έλλειμμα θα ήταν υποχρεωμένες να υποτιμήσουν το νόμισμά τους για να μειώσουν το κόστος των εξαγωγών τους και να τις καταστήσουν περισσότερο ελκυστικές. Αντίθετα, οι χώρες με υψηλό πλεόνασμα θα υπερτιμούσαν το νόμισμά τους για να αποτραπούν οι εξαγωγές τους, οι οποίες με αυτόν τον τρόπο θα γίνονταν ακριβότερες. Εάν μια χώρα με υψηλό πλεόνασμα δεν το περιόριζε, ο ΔΟΕ θα προχωρούσε στην κατάσχεση του

---

¹⁸¹ Αναφέρονται στο: Suzan George, Το όραμα του Κέινς για το παγκόσμιο εμπόριο, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 20/5/2007.

ποσού που θα ξεπερνούσε την επιτρεπόμενη απόκλιση του ισοζυγίου και θα το κατέθετε σε ειδικό αποθεματικό. Αυτό το αποθεματικό θα μπορούσε να χρησιμεύσει για τη χρηματοδότηση των ειρηνευτικών δυνάμεων, των επιχειρήσεων βοήθειας σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών και άλλων μέτρων που θα ωφελούσαν όλα τα κράτη-μέλη. Για να αποφύγουν να πληρώσουν τόκους ή, ακόμα χειρότερα, την κατάσχεση των χρημάτων τους, οι χώρες με υψηλό πλεόνασμα θα συναγωνίζονταν ή μία την άλλη στην εισαγωγή αγαθών από χώρες με υψηλά ελλείμματα. Καθώς αυτές οι χώρες θα πωλούσαν περισσότερα αγαθά, θα διευκολυνόταν η επιστροφή τους στην ισορροπία του ισοζυγίου τους.

Τον Μάρτιο του 1948, αντιπρόσωποι πενήντα περίπου κρατών στη Διάσκεψη της Αβάνας υπέγραψαν την ομώνυμη Χάρτα (Χάρτα της Αβάνας) για τα θέματα του εμπορίου και των άμεσων ξένων επενδύσεων. Το πλήρες όνομά της είναι «Χάρτα της Αβάνας για τη συγκρότηση του Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου»¹⁸². Τελικά, το Κογκρέσο των Ηνωμένων Πολιτειών δεν επικύρωσε τη Χάρτα και ο ΔΟΕ δεν υλοποιήθηκε. Κατά τον Cohn «το αμερικανικό Κογκρέσο δεν επικύρωσε τη Χάρτα διότι δεν ικανοποιούσε ούτε τους θιασώτες του προστατευτισμού, ούτε τους υποστηρικτές του ελεύθερου εμπορίου. Ενώ οι οπαδοί του προστατευτισμού υποστήριζαν ότι ο Διεθνής Οργανισμός Εμπορίου θα οδηγούσε σε εισαγωγές χαμηλού κόστους και θα απειλούσε την ικανότητα των ΗΠΑ να διαμορφώσουν τη δική τους εμπορική πολιτική, οι υποστηρικτές του ελεύθερου εμπορίου πίστευαν πως οι πολυάριθμες διατάξεις-παράθυρα και οι εξαιρέσεις της Χάρτας θα παρεμπόδιζαν τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου»¹⁸³.

Πάντως η σύλληψη του Keynes για την εξισορρόπηση των εμπορικών ισοζυγίων ήταν ευφυέστατη. Σωστά επισημαίνει η George πως «εάν υπήρχε ο ΔΟΕ και η ΔΕΣ καμία χώρα δεν θα είχε φτάσει να έχει τεράστια εμπορικά ελλείμματα (όπως οι ΗΠΑ σήμερα, με έλλειμμα το οποίο ανέρχεται στα 716 δισ. δολάρια*) ή εξίσου τεράστια εμπορικά πλεονάσματα (όπως η Κίνα). Στο πλαίσιο ενός παρόμοιου συστήματος θα ήταν εξίσου αδιανόητο το χρέος που γονατίζει τον Τρίτο Κόσμο, όπως και οι πολιτικές δομικής αναδιάρθρωσης που εφαρμόζουν η Παγκόσμια

---

¹⁸² George, ό.π.

¹⁸³ Cohn, σ. 326.

* Κατά τον χρόνο συγγραφής του άρθρου.

Τράπεζα και το ΔΝΤ»¹⁸⁴. Εξάλλου, αξίζει να αναφέρουμε και κάποιες άλλες ενδιαφέρουσες πτυχές της Χάρτας του ΔΟΕ, όπως¹⁸⁵:

- Ολόκληρο το δεύτερο κεφάλαιο της Χάρτας του ΔΟΕ ήταν αφιερωμένο στην πρόληψη της ανεργίας και της υποαπασχόλησης. Σε αντίθεση με τον ΠΟΕ, ο οποίος δεν κάνει την παραμικρή αναφορά σε αυτό το ζήτημα, ο ΔΟΕ έδινε έμφαση στο ζήτημα των σωστών συνθηκών εργασίας και στη βελτίωση των μισθών. Μάλιστα, καθιστούσε υποχρεωτική τη συνεργασία με τον Διεθνή Οργανισμό Εργασίας.

- Η Χάρτα προέβλεπε τη διάδοση της τεχνολογίας και της τεχνογνωσίας.

- Διευκρίνιζε ότι οι ξένες επενδύσεις δεν θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν ως μοχλός για την ανάμειξη στις εσωτερικές υποθέσεις των κρατών-μελών.

- Δινόταν ρητά η άδεια στις φτωχότερες και τις πλέον αδύναμες χώρες να καταφύγουν στον παρεμβατισμό-προστατευτισμό για να εξασφαλιστεί η ανάπτυξή τους. Η Χάρτα διακήρυσσε ότι «η βοήθεια υπό μορφή μέτρων προστατευτισμού είναι δικαιολογημένη».

Με βάση τα ανωτέρω, μπορούμε να προβούμε στις ακόλουθες προεκτάσεις τους:

1^{ov}) Θα μπορούσε να δημιουργηθεί ένα ειδικό ταμείο, χρηματοδοτούμενο όπως το αποθεματικό που προέβλεπε ο Keynes, όμως μόνο από τις πλεονασματικές χώρες· το Διεθνές Εμπορικό Ταμείο Ανταγωνιστικού Πλεονεκτήματος. Τα ποσά που θα συγκέντρωνε, αντί να κατευθυνθούν σε διάφορες γενικής φύσεως δραστηριότητες της διεθνούς κοινότητας, θα μπορούσαν να διατίθενται υπό μορφή άτοκης βοήθειας στις ελλειμματικές χώρες, για να αναπτύξουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα σε εκείνους τους οικονομικούς κλάδους που υστερούν, δηλαδή εκεί όπου τα κλαδικά τους ισοζύγια είναι ελλειμματικά. Με το μέτρο αυτό, θα αντιμετωπιζόταν το πρόβλημα της παγκόσμιας κατανομής των πόρων, για το οποίο έγινε λόγος στο τρίτο κεφάλαιο.

---

¹⁸⁴ George, ό.π.

¹⁸⁵ George, ό.π.

2^{ov}) Να επιτρέπονται δασμοί όταν πρόκειται για προϊόντα που η παραγωγή τους επιφέρει περιβαλλοντική μόλυνση, αγνοεί τους υγειονομικούς κανόνες, και ιδιαίτερος όταν πρόκειται για δασμούς μισθολογικού κόστους. Σε ό,τι αφορά το τελευταίο, η μη επιβολή δασμών επικροτεί δουλκοκτητικές σχέσεις εργασίας στις ανταγωνίστριες χώρες και οδηγεί στην υιοθέτηση αντίστοιχων εργασιακών σχέσεων και στο εσωτερικό προκειμένου να μη χαθεί η ανταγωνιστικότητα εξαιτίας του χαμηλού μισθολογικού κόστους της αλλοδαπής. Μάλιστα, θα μπορούσε να επιτρέπεται για τους παραπάνω λόγους, η διακοπή του εμπορίου.

3^{ov}) Θα πρέπει να προωθηθεί ένα ενιαίο πλαίσιο κανόνων για την προστασία των δικαιωμάτων των εργαζομένων, της υγείας και του περιβάλλοντος, όχι όμως κατά τον ελάχιστο κοινό παρονομαστή αλλά με σύγκλιση προς τα πρότυπα των χωρών με τα καλύτερα συστήματα κοινωνικής προστασίας, ώστε κατά συνέπεια, να αφαιρεθεί από τις πολυεθνικές η ευχέρεια να παίζουν με τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα των κρατών, καθώς η –σε μεσομακροπρόθεσμο ορίζοντα- «μετανάστευση» των ΑΞΕ (λόγω της εκμετάλλευσης των διαφορετικών εργασιακών-μισθολογικών καθεστώτων και γενικότερα διαφορετικών κοινωνικών και περιβαλλοντικών πολιτικών από χώρα σε χώρα), οδηγεί πολλές φορές σε απώλεια ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων των χωρών.

4^{ov}) Τέλος, στο πλαίσιο μιας γενικότερης πολιτικής διεθνούς αναπτύξεως και εμπορίου, θα πρέπει να οικοδομηθεί ένα διεθνές καθεστώς βάσει του οποίου θα ανταλλάσσονται σε από κοινού προκαθορισμένη βάση, βιομηχανικά προϊόντα, τεχνολογία και επενδύσεις από τον αναπτυγμένο κόσμο και πρώτες ύλες από τις φτωχότερες χώρες. Με τον τρόπο αυτό, θα επέλθει σταδιακά η σύγκλιση των επιπέδων οικονομικής ανάπτυξης των χωρών του κόσμου για την οποία έγινε λόγος στην αρχή του κεφαλαίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Από τη συζήτηση που προηγήθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, προκύπτουν ορισμένα σημαντικά συμπεράσματα. Θεωρούμε πως τα συμπεράσματα αυτά, είναι ικανά να στοιχειοθετήσουν τα βασικά σημεία στήριξης για την ανασύνθεση της θεωρίας σε ρεαλιστικότερες βάσεις, ώστε αυτή να απεικονίζει πιστότερα το διεθνές οικονομικό γίγνεσθαι.

- Κατ' αρχάς, η διαρκής επανεμφάνιση του προστατευτισμού με διάφορους μανδύες, και μάλιστα η διαχρονικά μακροβιότερη παρουσία του στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις έναντι του ελεύθερου εμπορίου, αποδεικνύει πως τα κράτη αντιμετωπίζουν τη συμμετοχή τους στο διεθνές εμπόριο με κριτήριο τα σχετικά κέρδη που δύνανται να αποκομίσουν από αυτό και όχι τα απόλυτα. Το γεγονός αυτό εξηγείται από την απουσία μιας υπέρτατης εξουσιαστικής κανονιστικής αρχής στον διεθνή χώρο και τον κατακερματισμό του χώρου αυτού σε αυτόνομες συλλογικές οντότητες. Η αυτονομία των συλλογικών οντοτήτων, δηλαδή των κρατών, επιβάλλει μια εγωιστική συμπεριφορά προκειμένου να διασφαλίσουν τα συμφέροντα και την επιβίωσή τους. Απότοκος της συμπεριφοράς αυτής, στο οικονομικό επίπεδο, είναι, όπως είπαμε, ο ποικιλόμορφος και ποικιλώνυμος παρεμβατισμός-προστατευτισμός. Η δε ποικιλότητά του, παρότι οφείλεται στην πραγμάτωσή του σε διαφορετικές χρονικές περιόδους με τη μοναδικότητα των ιστορικών τους χαρακτηριστικών, εντούτοις εξυπηρετεί πάντα την ίδια επιδίωξη: την εξασφάλιση της επιβίωσης της συλλογικής οντότητας μέσω της μεγιστοποίησης των σχετικών της κερδών από τη συνδιαλλαγή της με τους άλλους διεθνείς δρώντες. Έτσι, στο πλαίσιο αυτό, η οικονομική συνδιαλλαγή και συνεργασία μολονότι δεν απορρίπτεται, ωστόσο υπακούει στην ανωτέρω συλλογιστική επαύξησης της εθνικής (οικονομικής και πολιτικής) ισχύος.

- Εξάλλου, ο κατακερματισμός του διεθνούς χώρου σε πολλές αυτόνομες οντότητες, έχει ως αποτέλεσμα τα δυνητικά οφέλη από το ελεύθερο εμπόριο, για τα οποία μίλησαν οι θεωρητικοί του φιλελεύθερου παραδείγματος, να ακυρώνονται ή

τουλάχιστον να μειώνονται δραματικά. Και αυτό, διότι η εξειδίκευση και ο καταμερισμός των έργων μπορεί να επιτευχθεί εντός ενός ενιαίου πολιτικού πλαισίου, στο οποίο μια ανώτερη αρχή μπορεί να δράσει κατά τέτοιο τρόπο, ώστε βάσει των εξουσιαστικών και κανονιστικών αρμοδιοτήτων της, να επιφέρει την πολυπόθητη αρμονία των συμφερόντων για την οποία μίλησε η φιλελεύθερη παράδοση. Τέτοια όμως, υπέρτερη των κυρίαρχων διεθνών δρώντων, διεθνής αρχή, απουσιάζει. Οπότε, όπως έχει ήδη αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, το συγκριτικό πλεονέκτημα που προκύπτει από το ελεύθερο διεθνές εμπόριο, όπως το περιέγραψε ο Ricardo, βρίσκεται εφαρμογή στο εσωτερικό των κρατών και όχι στη μεταξύ τους ανταλλαγή. Επομένως, είναι αναμενόμενο πως ο βαθμός πολιτικής και οικονομικής ολοκλήρωσης μεταξύ κρατών, θα προσδιορίζει και τον βαθμό στον οποίο θα αυξάνεται το μεταξύ τους εμπόριο κατά τρόπο ώστε αυτό να είναι αμοιβαία επωφελές για τις συναλλασσόμενες χώρες. Υποστήριξη στο επιχείρημα αυτό, προσφέρει η ανάπτυξη του εμπορίου που παρατηρείται στο εσωτερικό περιφερειακών οικονομικών ενώσεων. Έτσι, «παρά την απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου, στο πλαίσιο των εν λόγω οργανώσεων πραγματοποιείται ο μεγαλύτερος όγκος των εξαγωγών των χωρών που συμμετέχουν σε αυτές.... Το ενδοκοινοτικό εμπόριο ως ποσοστό του συνολικού εξωτερικού εμπορίου (εξαγωγές) κυμαίνεται γύρω στο 56% περίπου στη Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών Βόρειας Αμερικής (NAFTA), γύρω στο 62% στην ΕΕ και γύρω στο 73% στη ζώνη Οικονομικής Συνεργασίας Ασίας-Ειρηνικού (APEC)»¹⁸⁶. Η κατάργηση των εμποδίων στο εμπόριο, όταν συντελείται στο πλαίσιο καθεστώτων με δυνατότητες ρύθμισης, όπως συμβαίνει στις περιφερειακές ενώσεις, βάσει οικειοθελούς εκ μέρους των κρατών διακυβερνητικής συμμετοχής, προάγει το εμπόριο μεταξύ των συμμετεχόντων κρατών, αλλά από την άλλη το εκτρέπει μεταξύ της περιφερειακής ένωσης και των τρίτων κρατών. Δηλαδή, από τη μία πλευρά, έχουμε δημιουργία εμπορίου μεταξύ κρατών, στη βάση οικειοθελούς διακυβερνητικής συμμετοχής τους και ρύθμισης των οικονομικών τους συναλλαγών. Ενώ, παράλληλα, έχουμε εκτροπή εμπορίου μεταξύ της ένωσης των ανωτέρω κρατών και του υπόλοιπου κόσμου, δηλαδή μεταξύ δύο ομάδων κρατών από τη συνδιαλλαγή των οποίων απουσιάζει μία ρυθμιστική αρχή όπως αυτή της διακυβερνητικής ρύθμισης, η οποία έχει επιτευχθεί με την πολιτική ή τουλάχιστον την οικονομική ολοκλήρωση στο πλαίσιο της περιφερειακής ένωσης. Για παράδειγμα, «το μερίδιο

---

¹⁸⁶ Ρουμελιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, σ. 208-218.

των χωρών Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP) στην ευρωπαϊκή αγορά έπεσε από το 6,7% το 1976 σε 3% το 1998, με περισσότερο από το 60% των εξαγωγών Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ACP) να συγκεντρώνεται σε μόνο 10 πρωτογενή προϊόντα»¹⁸⁷. Επομένως, δυνητικά, είναι λογικό να αναμένουμε οικονομικούς ανταγωνισμούς και εμπορικούς πολέμους μεταξύ οικονομικών ενώσεων, δηλαδή την επανεμφάνιση του προστατευτισμού αλλά πλέον στο διαπεριφερειακό επίπεδο. Ωστόσο, στον βαθμό που η οικονομική ένωση δεν αναβιβάζεται στο επίπεδο του οικονομικού φεντεραλισμού, προκειμένου να αναπτύξει βάσει ενιαίου κοινού προγράμματος αρμονικά όλες τις συμμετέχουσες χώρες, είναι επόμενο να παρατηρούνται τάσεις οικονομικού εθνικισμού εκ μέρους των συμμετεχόντων κρατών όταν αυτά διαπιστώνουν την αποκόμιση αρνητικών σχετικών κερδών από τη συμμετοχή τους στην ένωση. Έτσι, αναφορικά προς τη NAFTA ο Cohn επισημαίνει πως «ένα ζήτημα που προκάλεσε σημαντική ένταση είναι η αμφισβήτηση του Καναδά απέναντι στα αμερικανικά αντισταθμιστικά τέλη και τα τέλη αντι-ντάμπινγκ τα οποία στρέφονται ενάντια στις εξαγωγές καναδικής ξυλείας από κωνοφόρα. Ο Καναδάς έφερε αυτή την υπόθεση σε επίλυση διαφορών και στον ΠΟΕ και στη NAFTA, και πιστεύει πως οι ΗΠΑ δεν τηρούν τις αποφάσεις της NAFTA σ' αυτό το ζήτημα. Από την άποψη των ΗΠΑ, μεγάλο μέρος της καναδικής ξυλείας κωνοφόρων δέχεται άδικες επιδοτήσεις»¹⁸⁸. Ο ίδιος συγγραφέας καταγράφει το παράδειγμα της Mercosur η οποία «επέδειξε αξιοσημείωτο δυναμισμό μεταξύ 1991 και 1995, μια περίοδο στην οποία οι εξαγωγές εντός Mercosur ως ποσοστό των συνολικών εξαγωγών ανέβηκαν από 8,9% σε 20,3% και οι εισαγωγές εντός Mercosur ως μερίδιο των συνολικών εισαγωγών ανέβηκαν από 14,1 σε 18,1%.... Ωστόσο, τα προβλήματα αποκαλύφθηκαν το 1995, όταν η Βραζιλία και η Αργεντινή εισήγαγαν νέους δασμούς και μη δασμολογικά τείχη, και οι εντός Mercosur εξαγωγές ως μερίδιο των συνολικών εξαγωγών έπεσαν από 25% το 1998 σε μόλις 11% το 2002»¹⁸⁹. Βλέπουμε λοιπόν, πως ακόμη και στην περίπτωση των περιφερειακών οικονομικών ενώσεων, δεν αρκεί η ενοποίηση του χώρου προκειμένου να επιτευχθεί η διεύρυνση της αγοράς με τις συνακόλουθες οικονομίες κλίμακας και τον καταμερισμό, αλλά απαιτείται πολιτική ρύθμιση με άξονα την ισομερή ανάπτυξη των συμμετεχουσών χωρών. Η ανωτέρω ανάλυση αποδεικνύει πως

---

¹⁸⁷ Cohn, σ. 402.

¹⁸⁸ Cohn, σ. 416.

¹⁸⁹ Cohn, σ. 420.

όταν το στοιχείο της ισομερούς ανάπτυξης αντικαθίσταται από τα ανισοβαρή σχετικά κέρδη, τότε πολύ σύντομα θα ακολουθήσει ένας νέος γύρος προστατευτισμού. Μάλιστα, αυτός ο νεοπροστατευτισμός θα είναι εντονότερος μεταξύ των περιφερειακών ενώσεων λόγω της προαναφερθείσας εκτροπής εμπορίου, καθώς ο πολιτικός χώρος μεταξύ των περιφερειακών ενώσεων παρουσιάζει κενό διακυβερνητικής ρύθμισης, η οποία θα άμβλυνε τις οικονομικές ανισοροπίες μεταξύ των εθνικών οικονομιών λόγω της συμμετοχής τους στο παγκόσμιο εμπόριο.

- Από την ανάλυση στα προηγούμενα κεφάλαια, έγινε σαφές πως η φυσική προικοδότηση των χωρών με συγκεκριμένους παραγωγικούς συντελεστές, δεν αποτελεί επαρκή συνθήκη για την εξειδίκευσή τους σε συγκεκριμένους παραγωγικούς τομείς και κλάδους. Αντιθέτως, η απόκτηση, διατήρηση και επαύξηση του συγκριτικού πλεονεκτήματος, είναι μια δυναμική διαδικασία, η οποία υλοποιείται με συγκεκριμένες στρατηγικές πολιτικής παρέμβασης προς τον σκοπό αυτό. Οι στρατηγικές αυτές αποσκοπούν στη διαρκή βελτίωση των συναρτήσεων κόστους και παραγωγής των χωρών, ώστε να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων τους στο διεθνές εμπόριο. Η πραγματικότητα αυτή, απέχει έτη φωτός από την παραδοχή του φιλελεύθερου υποδείγματος περί κοινής συνάρτησης παραγωγής του ίδιου προϊόντος σε διαφορετικές χώρες. Μάλιστα, η πρόοδος στην τεχνολογία και τις μεθόδους παραγωγής, μεταβάλλει συνεχώς τις συναρτήσεις παραγωγής των διαφόρων χωρών, αλλάζει τα πρωτεία στη μεταξύ τους κούρσα του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, και μάλιστα, σε συνδυασμό με τη μείωση του μεταφορικού κόστους και την ταχύτητα στις σύγχρονες διεθνείς συναλλαγές, έχει ως συνέπεια, η σημασία της αρχικής προικοδότησης από τη φύση, να βαίνει μειούμενη (όχι όμως να εξαλείφεται).

- Η μεγάλη ανάπτυξη του εμπορίου μεταξύ των τριών πόλων της Τριάδας αλλά και του εμπορίου των αναπτυσσόμενων χωρών μεταξύ τους (εμπόριο Νότου - Νότου), καταδεικνύει πως οι χώρες είναι περισσότερο πρόθυμες και ανοίγουν τα σύνορά τους στο διεθνές εμπόριο με άλλες, οι οποίες βρίσκονται στο ίδιο ή παρόμοιο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης. Ακόμη σημαντικότερο είναι το γεγονός πως η μεγάλη αύξηση του ενδοκλαδικού και ενδοεπιχειρησιακού εμπορίου, αποδεικνύει πως το εμπόριο θεωρείται αμοιβαία επωφελές, όταν πραγματοποιείται μεταξύ δρώντων οι οποίοι εκκινούν από τις ίδιες ή τουλάχιστον παρόμοιες συναρτήσεις

παραγωγής και κόστους, με παρεμφερή επίπεδα τεχνολογίας, μεθόδων παραγωγής, μάνατζμεντ. Δηλαδή, ανταγωνίζονται από την ίδια ή σχεδόν ίδια βάση εκκίνησης.

- Η δράση των πολυεθνικών επιχειρήσεων, με την πραγματοποίηση εκ μέρους τους άμεσων διεθνών επενδύσεων, έχει ως συνέπεια τη «μετανάστευση», σε μεσομακροπρόθεσμο επίπεδο, του συγκριτικού πλεονεκτήματος, από χώρα σε χώρα. Οι πολυεθνικές, αναζητώντας διεθνώς να επενδύσουν σε χώρες και περιοχές που πληρούν το κριτήριο ελαχιστοποίησης του κόστους και αντιστρόφως, της μεγιστοποίησης των κερδών τους, μετακινούν συγκριτικό πλεονέκτημα κάποιων κλάδων από τη μία χώρα στην άλλη και συνεπώς μπορούν να πυροδοτήσουν νέους γύρους προστατευτισμού από τη χώρα που χάνει το πλεονέκτημα αφενός, και υποστήριξης για εμπορική φιλελευθεροποίηση από τη χώρα που αναδεικνύεται σε νέο κάτοχο του συγκριτικού πλεονεκτήματος

- Με δεδομένο τον πολιτικό κατακερματισμό του διεθνούς χώρου σε αυτόνομες συλλογικές οντότητες, οι οποίες αενάως θα επιδιώκουν την εξασφάλιση των συμφερόντων τους, προσφεύγοντας σε φανερές ή συγκαλυμμένες παρεμβατικές πολιτικές, θα πρέπει να θεωρείται δεδομένο πως θα υπάρχει πάντα κάποια απόκλιση από την απολύτως ορθολογική κατανομή των κεφαλαίων διεθνώς, και κατ' επέκταση, από την πλήρως ορθολογική αξιοποίηση των παγκόσμιων φυσικών πόρων.

- Όμως, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε τα, τουλάχιστον δυνητικά, οφέλη από το ελεύθερο διεθνές εμπόριο, τα οποία αφορούν στην οικονομικότερη παραγωγή των προϊόντων, στη διεύρυνση της γκάμας προϊόντων που μπορούν να έχουν στη διάθεσή τους οι καταναλωτές και συνακόλουθα, στην αύξηση της ευημερίας. Όμως, θα πρέπει το άνοιγμα των χωρών στο διεθνές εμπόριο να γίνεται με τρόπο ώστε να αποφεύγονται, ή τουλάχιστον, να περιορίζονται στο ελάχιστο οι αρνητικές επιπτώσεις που συνήθως αυτό συνεπάγεται. Όπως έχει παρατηρήσει εύστοχα ο Stiglitz: «Μολονότι ο εκτεταμένος προστατευτισμός συχνά δεν λειτούργησε για τις χώρες που τον δοκίμασαν, το ίδιο συνέβη και με την ταχεία απελευθέρωση του εμπορίου. Ο εξαναγκασμός μιας αναπτυσσόμενης χώρας να ανοίξει την αγορά της σε εισαγόμενα προϊόντα κάποιων βιομηχανιών της, βιομηχανιών που ήταν επικίνδυνα ευπαθείς στον ανταγωνισμό με πολύ ισχυρότερες αντίστοιχες βιομηχανίες άλλων χωρών, μπορεί να

έχει καταστροφικές συνέπειες – κοινωνικά και οικονομικά»¹⁹⁰. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει πως οι χώρες θα πρέπει να περιχαρακωθούν με δασμολογικά και άλλα εμπόδια, μειώνοντας τη διεθνή ανταλλαγή και κατά συνέπεια την παγκόσμια ευημερία. Άλλωστε, ο απομονωτισμός δεν ωφέλησε ποτέ έναν λαό, αλλά ιδιαίτερος στη σύγχρονη εποχή, είναι, αν όχι ανέφικτος, τουλάχιστον πολύ δύσκολα εφαρμόσιμος, αφού όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει ο Landes: «Καμία χώρα δεν είναι τόσο προηγμένη ώστε να αποτρέπει πλήρως τη διείδυση, κανένα τείχος δεν είναι πολύ ψηλό»¹⁹¹. Εκείνο που θα πρέπει να επιδιώξουμε είναι η εφαρμογή πρώτα απ' όλα, ενός πλαισίου ισόρροπης διεθνούς ανάπτυξης. Όμως, προϋπόθεση για τη γνησιότητα (δηλαδή χωρίς καιροσκοπικές μεθοδεύσεις από τις μεγάλες δυνάμεις) ενός τέτοιου πλαισίου είναι η οικειοθελής και δημοκρατική συμμετοχή των κρατών στους διακυβερνητικούς θεσμούς. Δυστυχώς, στον τομέα αυτό, απομένει να διανυθεί ακόμη πολύς δρόμος. Και πάλι, οι επισημάνσεις του Stiglitz είναι αξιοπρόσεκτες και προσγειώνουν τους αιθεροβάμονες στο έδαφος της πραγματικότητας: «Οι οργανισμοί* δεν κυβερνιούνται απλώς από τις πλουσιότερες βιομηχανικές χώρες, αλλά και από εμπορικά και χρηματοπιστωτικά συμφέροντα σε αυτές τις χώρες και οι πολιτικές των οργανισμών αυτών φυσικό είναι να τα αντανακλούν... Προβλήματα επίσης προκύπτουν από το ποιος μιλά** εξ ονόματος της κάθε χώρας. Στο ΔΝΤ, είναι οι υπουργοί Οικονομικών και οι διοικητές των κεντρικών τραπεζών. Στον ΠΟΕ, είναι οι υπουργοί Εμπορίου. Ο καθένας από αυτούς τους υπουργούς συνδέεται στενά με συγκεκριμένες ομάδες που τους υποστηρίζουν μέσα** στις χώρες τους. Τα υπουργεία Εμπορίου αντανακλούν τα ενδιαφέροντα της επιχειρηματικής κοινότητας – τόσο τους εξαγωγείς, που θέλουν να βλέπουν νέες αγορές να ανοίγουν για τα προϊόντα τους, όσο και τους παραγωγούς αγαθών που ανταγωνίζονται με καινούργια εισαγόμενα προϊόντα»¹⁹². Οι ανωτέρω διαπιστώσεις δεν αφήνουν πολλά περιθώρια αισιοδοξίας, αλλά απεναντίας επιβεβαιώνουν τα συμπεράσματά μας για αέναους κύκλους προστατευτισμού – φιλελευθεροποίησης, ως απότοκων των διεθνών δρώντων που χάνουν, αποκτούν ή μάχονται για τη διατήρηση και ενίσχυση του συγκριτικού τους πλεονεκτήματος σε συγκεκριμένους κλάδους.

---

¹⁹⁰ Jozeph Stiglitz, Η μεγάλη αυταπάτη, σ. 66, Λιβάνης, 2003.

¹⁹¹ Landes, σ. 579.

* Αναφέρεται στους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς.

** Οι υπογραμμίσεις είναι του Stiglitz.

¹⁹² Stiglitz, σ. 69-70.

• Ωστόσο, αξίζει να επιμείνουμε στην προσπάθεια εξεύρεσης ενός διεθνούς ρυθμιστικού πλαισίου στη βάση της διακυβερνητικής ρύθμισης. Αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο τις προτάσεις του Keynes –καθώς και τις δικές μας προεκτάσεις- οι οποίες επέλυαν με αξιοθαύμαστο τρόπο τις εμπορικές ανισορροπίες μεταξύ πλεονασματικών και ελλειμματικών χωρών. Γνωρίζουμε φυσικά πως μία χώρα ενδέχεται να παρουσιάζει άλλοτε πλεόνασμα και άλλοτε έλλειμμα στο εμπορικό της ισοζύγιο. Η εναλλαγή πλεονασμάτων με ελλείμματα δεν αποτελεί πρόβλημα όταν συμβαίνει σε βραχυχρόνιο ορίζοντα. Όμως, μια οικονομία υφίσταται αρνητικές επιπτώσεις όταν εμφανίζει επί μακρές περιόδους διαρκή εμπορικά ελλείμματα. Όπως σωστά επισημαίνει ο Stiglitz: «Δεν μπορεί κανείς να καταφέρεται εναντίον των χωρών που παρουσιάζουν έλλειμμα – οι χώρες που παρουσιάζουν πλεόνασμα φταίνε εξίσου... Ωστόσο, τα μεγάλα εμπορικά ελλείμματα μπορούν να αποτελέσουν πρόβλημα. Μπορούν να αποτελέσουν πρόβλημα επειδή συνεπάγονται ότι μια χώρα θα πρέπει να δανείζεται χρόνο με το χρόνο. Και εάν εκείνοι που παρέχουν τα κεφάλαια αλλάξουν γνώμη και σταματήσουν να δίνουν δάνεια, η χώρα μπορεί να βρεθεί σε εξαιρετικά δύσκολη θέση – σε κρίση»¹⁹³. Αυτόν τον κίνδυνο ήθελε να αποσοβήσει ο Keynes. Ταυτόχρονα όμως, οι προηγούμενες παρατηρήσεις μας σχετικά με τον κίνδυνο που ελλοχεύει για μία χώρα από τα μακροχρόνια εμπορικά της ελλείμματα, υπενθυμίζουν πως ενώ η θεωρία δέχεται (και λογιστικά είναι σωστό), πως διεθνώς το άθροισμα όλων των ελλειμμάτων στον κόσμο ισούται με το άθροισμα όλων των πλεονασμάτων, στην πράξη η ανησυχία των χωρών για τα μακροχρόνια ελλείμματα, αντικατοπτρίζεται διαχρονικά στις ποικίλες μορφές προστατευτισμού προκειμένου να επιτύχουν εμπορικά πλεονάσματα.

• Τέλος, η απουσία αφενός μιας διεθνούς ρυθμιστικής αρχής και αφετέρου η ύπαρξη πολλών κυρίαρχων δρώντων στο διεθνές σύστημα, σημαίνει πως η μέση λύση, δηλαδή η οικειοθελής, δημοκρατική διακυβερνητική ρύθμιση, είναι η μόνη εφικτή και βιώσιμη σε βάθος χρόνου. Στη βάση της συλλογιστικής αυτής, γίνεται αποδεκτή η εμφάνιση κύκλων προστατευτισμού – φιλελευθεροποίησης. Εάν οι κυρίαρχες συλλογικές οντότητες εκτιμούν πως η διεθνής διακυβερνητική ρύθμιση ευνοεί τα σχετικά τους κέρδη από τη συμμετοχή τους στην διεθνή οικονομική ανταλλαγή, θα επιδιώκουν την περαιτέρω φιλελευθεροποίηση του εμπορίου. Αν όμως

---

¹⁹³ Stiglitz, σ. 383.

θεωρούν πως οι διεθνείς ρυθμίσεις επιφέρουν διαφορεική (δηλαδή με διαφορετικούς ρυθμούς) ανάπτυξη μεταξύ των κρατών και επομένως μείωση των σχετικών οφελών τους, τότε είναι λογικό να περιμένουμε πως τις περιόδους φιλελευθεροποίησης θα διαδέχονται κύματα προστατευτισμού. Η μέχρι τώρα ιστορική εξέλιξη έχει δείξει πως τα κράτη, στις περισσότερες περιπτώσεις και για τις μεγαλύτερες περιόδους του ιστορικού διανύσματος, δεν είναι επαρκώς ικανοποιημένα από τις διεθνείς οικονομικές ρυθμίσεις και τα συνεπαγόμενα από αυτές σχετικά τους οφέλη. Το γεγονός αυτό, συνηγορεί στην εκτίμηση, όπως ήδη ειπώθηκε, για την εμφάνιση διαρκών κύκλων προστατευτισμού και φιλελευθεροποίησης. Το επιχείρημα αυτό, συνεπικουρείται εξάλλου, από τη δυναμική φύση του συγκριτικού πλεονεκτήματος, το οποίο όπως δείξαμε, αποκτάται με συγκεκριμένες στρατηγικές και ταυτόχρονα έχει την ικανότητα να μετακινείται στον διεθνή οικονομικό χώρο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Πολλά από τα συμπεράσματα στα οποία έχει καταλήξει η ανάλυση που καταγράφεται στις προηγούμενες σελίδες, θα μπορούσαν να θεωρηθούν πως διακρίνονται από μία ντετερμινιστική προσέγγιση του κόσμου της διεθνούς οικονομίας και, ενδεχομένως, συνολικά των διεθνών σχέσεων. Ο συγγραφέας του ανά χείρας πονήματος, είναι εξ ίδιας αντίληψης ενήμερος γι' αυτή την παρατήρηση, αφού η αξιολογική επιστημονική ουδετερότητα επιβάλλει πρώτα απ' όλα την αυτοκριτική αλλά και τον έλεγχο της επιχειρηματολογίας και των συμπερασμάτων από τον ίδιο τον γράφοντα. Ωστόσο, συγκεκριμένος λόγος επιβάλλει την παραμονή στις θέσεις που υποστηρίζονται στην ανά χείρας εργασία. Ο λόγος αυτός δεν είναι άλλος από την παραδοχή πως κάθε οικονομικό σύστημα χαρακτηρίζεται από τον δικό του ντετερμινισμό.

Έτσι, τα βασικά ντετερμινιστικά στοιχεία του καπιταλιστικού συστήματος, είναι η τάση του για διαρκή επέκταση και η άνιση ανάπτυξη που επιφέρει τόσο μεταξύ χωρών, όσο και περιοχών. Στο πλαίσιο της συλλογιστικής αυτής, εξηγείται η κινητικότητα του συγκριτικού πλεονεκτήματος, η οποία ακολουθεί την κινητικότητα του κεφαλαίου στον διεθνή χώρο. Από την άλλη πλευρά, το ίδιο το διεθνές σύστημα έχει τον δικό του ντετερμινισμό, ο οποίος οφείλεται στον πολιτικό του κατακερματισμό και στην απουσία μιας υπέρτατης των κρατών παγκόσμιας αρχής. Συνεπώς, οι κυρίαρχοι διεθνείς δρώντες-τα κράτη, αενάως θα επιζητούν πρωτίστως την εξασφάλιση των συμφερόντων τους.

Βεβαίως, ο ντετερμινισμός αυτός δεν είναι απόλυτος, αφού όπως καταδείχθηκε στη συζήτηση που προηγήθηκε, συγκεκριμένες δράσεις, αποφάσεις, πολιτικές και στρατηγικές, μεταβάλλουν διαρκώς τα δεδομένα της διεθνούς οικονομίας. Ωστόσο, μπορεί κανείς να υποστηρίξει –και δικαίως- πως και αυτές οι δράσεις υπακούν και περιορίζονται από τον ντετερμινισμό του συγκεκριμένου συστήματος. Αν θέλουμε όμως να ατενίζουμε τον κόσμο χωρίς παραμορφωτικούς καθρέφτες, οφείλουμε να παραδεχτούμε την ορθότητα της ανωτέρω επισήμανσης. Φυσικά, στο επίπεδο της μακρο-ιστορίας, η ανθρώπινη δράση έχει αποδείξει πως

είναι ικανή να ξεπερνά ακόμη και τους ντετερμινισμούς των οικονομικοπολιτικών συστημάτων, όπως για παράδειγμα συνέβη με το πέρασμα από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Τότε όμως η ανθρωπότητα περνάει από τον ντετερμινισμό του ενός συστήματος στον ντετερμινισμό ενός άλλου. Αυτή βεβαίως η διαπίστωση δεν πρέπει να μας απογοητεύει, καθώς στο μακρο-επίπεδο δεν είναι σωστό να μιλάμε για ντετερμινισμό αλλά για διαλεκτική, η οποία οφείλεται στην ανθρώπινη δράση, χαρακτηριστικό της οποίας είναι η ικανότητα οικοδόμησης νέων οικονομικοπολιτικών συστημάτων.

Πιστεύουμε ότι οι ανωτέρω παρατηρήσεις, διαλύουν τις οποιεσδήποτε παρανοήσεις που θα μπορούσαν να προκληθούν στους καλόπιστους κριτικούς αυτής της εργασίας και φωτίζουν την ανάγνωσή της, ώστε αυτή να χρησιμεύσει στην πιστότερη απεικόνιση της οικονομικής πραγματικότητας.

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Βαβούρας Ιωάννης, Πολιτική Οικονομικής Ανάπτυξης, Παπαζήσης, 2008.
- 2) Backhouse Roger, Η εξέλιξη της οικονομικής σκέψης: Από την αρχαία Ελλάδα μέχρι σήμερα, Κριτική, 2009.
- 3) Bailys John & Smith Steve, Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής, Επίκεντρο, 2007.
- 4) Βαΐτσος Κωστής & Μητσός Αχιλλέας (επιμ.), Διεθνής Οικονομική: Κείμενα Ανάλυσης και Πολιτικής, Σύγχρονα Θέματα, 1983.
- 5) Βέργος Κώστας, Γεωπολιτική των εθνών και της παγκοσμιοποίησης: για μια ιστορία της γεωγραφίας και μια γεωγραφία της ιστορίας, Παπαζήσης, 2004.
- 6) Bowles Samuel & Edwards Richard, Κατανοώντας τον καπιταλισμό: ανταγωνισμός, εντολή και μεταβολή στην οικονομία των ΗΠΑ, Β΄ τόμος, Gutenberg, 2001-2002.
- 7) Carr Edward, Η εικοσαετής κρίση 1919-1939: Εισαγωγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων, Ποιότητα, 2001.
- 8) Clough Shepard & Rapp Richard, Ευρωπαϊκή Οικονομική Ιστορία: Η Οικονομική Ανάπτυξη του Δυτικού Πολιτισμού, Α΄ & Β΄ τόμος, Παπαζήσης, 1979-1980.
- 9) Cohn Theodore, Διεθνής Πολιτική Οικονομία, Gutenberg, 2009.
- 10) Δρακόπουλος Σταύρος & Καραγιάννης Αναστάσιος, Ιστορία της οικονομικής σκέψης: μια επισκόπηση, Κριτική, 2003.
- 11) Galbraith John Kenneth, Μια σφαιρική άποψη για την οικονομία. Μια κριτική εξιστόρηση, Παπαζήσης 2001.
- 12) George Suzan, Το όραμα του Κέινς για το παγκόσμιο εμπόριο, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 20-5-2007.
- 13) Gillis Malcolm - Perkins Dwight - Roemer Michael - Snodgrass Donald, Οικονομική της Ανάπτυξης, Β΄ τόμος, Τυπωθήτω, 2001.
- 14) Gilpin Robert, Η Πολιτική Οικονομία των Διεθνών Σχέσεων, Α΄ τόμος, Gutenberg, 2000.
- 15) Gilpin Robert, Η πρόκληση του παγκόσμιου καπιταλισμού, Ποιότητα, 2002.

- 16) Gilpin Robert, Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη, Ποιότητα, 2002.
- 17) Gray John, Απατηλή αυγή: οι αυταπάτες του παγκόσμιου καπιταλισμού, Πόλις, 1999.
- 18) Ήφαιστος Παναγιώτης, Ιστορία, Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων, Ποιότητα, 1999.
- 19) Θεοχάρης Ρηγίνος, Ιστορία της Οικονομικής Αναλύσεως, Β΄ τόμος, Παπαζήσης, 1984.
- 20) Kenen Peter, Διεθνής Οικονομική, Α΄ τόμος, Παπαζήσης, 1999.
- 21) Κονδύλης Παναγιώτης, Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα: Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000, Θεμέλιο, 1988.
- 22) Κρεμμυδάς Βασίλης, Εισαγωγή στην οικονομική ιστορία της Ευρώπης: 16^ο-20^ος αιώνας, Τυπωθήτω, 2002.
- 23) Κυρκιλής Δημήτρης, Άμεσες Ξένες Επενδύσεις, Κριτική, 2002.
- 24) Κώττης Γεώργιος & Πετράκη-Κώττη Αθηνά, Σύγχρονα Οικονομικά Θέματα, Παπαζήσης, 1995.
- 25) Landes David, Ο πλούτος και η φτώχεια των εθνών: Γιατί μερικά έθνη είναι τόσο πλούσια και μερικά τόσο φτωχά, Λιβάνης, 2005.
- 26) Lazonick William, Η οργάνωση των επιχειρήσεων και ο μύθος της οικονομίας της αγοράς, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2001.
- 27) Le Monde Diplomatique, Το νέο πρόσωπο του κόσμου, έκδοση Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας, 2003.
- 28) Μουρδουκούτας Πάνος, Παγκόσμια επιχείρηση: όραμα, αγωνιστική στρατηγική, οργάνωση, επικοινωνία, κίνητρα, Σταμούλης, 2004.
- 29) Myrdal Gunnar, Το πολιτικό στοιχείο στην οικονομική θεωρία, Παπαζήσης, 1985.
- 30) North Douglass, Δομή και Μεταβολές στην Οικονομική Ιστορία, Κριτική, 2000.
- 31) Polanyi Karl, Ο μεγάλος μετασχηματισμός: οι πολιτικές και κοινωνικές απαρχές του καιρού μας, Νησίδες, 2001.
- 32) Πουρναράκης Ευάγγελος, Διεθνής Οικονομική: Μία εισαγωγική προσέγγιση, Αθήνα 2004.

- 33) Ricardo David, Αρχές Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας, Παπαζήσης, 2002.
- 34) Rima Ingrid Hahne, Ιστορία της Οικονομικής Ανάλυσης, Α΄ τόμος, Gutenberg, 1988.
- 35) Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Η πορεία προς την παγκοσμιοποίηση: η ευρωπαϊκή στρατηγική για τον 21^ο αιώνα, Λιβάνης, 1996.
- 36) Ρουμελιώτης Παναγιώτης, Προς έναν πολυπολικό κόσμο, Λιβάνης, 2009.
- 37) Rubin Isaac Pych, Ιστορία Οικονομικών Θεωριών, Κριτική, 1994.
- 38) Samuelson Paul & Nordhaus William, Οικονομική, Β΄ τόμος, Παπαζήσης, 2000.
- 39) Smith Adam, Έρευνα για τη Φύση και τις Αιτίες του Πλούτου των Εθνών (Βιβλία I & II), Ελληνικά Γράμματα, 2000.
- 40) Stiglitz Jozeph, Η μεγάλη αυταπάτη, Λιβάνης, 2003.
- 41) Thirlwall A. P., Μεγέθυνση και Ανάπτυξη, Α΄ & Β΄ τόμος, Παπαζήσης, 2003.
- 42) Thurow Lester, Ο επερχόμενος οικονομικός πόλεμος μεταξύ Ιαπωνίας, Ευρώπης και Αμερικής, Λιβάνης, 1995.
- 43) Thurow Lester, Το μέλλον του καπιταλισμού: πώς οι σύγχρονες οικονομικές δυνάμεις διαμορφώνουν τον κόσμο του αύριο, Λιβάνης, 1997.
- 44) Tuma Elias, Ευρωπαϊκή οικονομική ιστορία: Από το δέκατο αιώνα ως σήμερα: Θεωρία και ιστορία της οικονομικής μεταβολής, Α΄ & Β΄ τόμος, Gutenberg, 1998.
- 45) Wight Martin, Πολιτική Δυνάμεων, Ειρήνη, 1994.
- 46) Χουμανίδης Λάζαρος, Οικονομική ιστορία της Ευρώπης: Από της παρακμής του αρχαίου κόσμου μέχρι σήμερα, Παπαζήσης, 1991.
- 47) Ψαλιδόπουλος Μιχάλης, Διεθνής σύγκρουση και οικονομική σκέψη: Διεθνές εμπόριο και εθνικό συμφέρον 17^ο^s – 20^ο^s αιώνας, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις, 2003.